RITA MOBIILNE ELU

ELUKOHA- JA KONTAKTANDMED RIIKLIKES REGISTRITES: INIMESTE VALIKUD

Raport

2022

TARTU ÜLIKOOL
RAKE
1632

RITA

Euroopa Liit
Euroopa
Regionaalarengu Fond

Eesti
tuleviku heaks

See raport sündis projekti „RITA mobiilne elu - mobiilne eluviis, avalike teenuste tarbimine ja elukohaandmed riiklikes registrites" raames. Projekti käigus otsiti lahendusi sellele, kuidas oludes, kus inimesed üha rohkem ringi liiguvad:

- viia inimeste elukohaandmed riiklikes registrites vastavusse tegeliku elukohaga
- vähendada tavaposti rolli riigi ja kodanike vahelises suhtluses

Uuringud tehakse kolme ülikooli – Tartu Ülikooli, Tallinna Ülikooli ja Tallinna Tehnikaülikooli koostöös.

Uuringud tellis Eesti Teadusagentuur Euroopa Regionaalarengufondi RITA programmi tegevuse 1 „Strateegilise TA tegevuse toetamine" vahenditest.

Tulemusi kasutavad EV Siseministeerium ja Rahandusministeerium.

AUTORID:

Merli Aksen
Maie Kiisel
Meri Lille Külm
Denis Larchenko
Merle Mägi
Saara Maria Puur
Veiko Sepp
Helen Urmann
Jaanus Veemaa

KAASA LÕID:
Mart Alaru
Aybike Gaibli
Oliver Loode
Meeri Ott
Mirjam Rennit
Merilin Truuväärt

RAKE

Sotsiaalteaduslike rakendusuuringute keskus (RAKE) on Tartu Ülikooli üksus, mis ühendab akadeemilisi ja praktilisi uurimisvaldkondi ja teadlasi. Meie hulka kuuluvad analüütikud, projektijuhid, eksperdid ja teadlased. Me uurime tervise, hariduse, sotsioloogia, psühholoogia, majanduse ja tehnoloogia küsimusi ja neid ühendavaid sotsiaalseid protsesse.

Uuringu tegijad tänavad Ester Bardonet, Helleka Koppelit ja Sten Torpanit, kes aitasid uuringule kaasa.

KONTAKT

+372 51 699 33
maie.kiisel@ut.ee

https://skytte.ut.ee/et/rake/tehtud-projektid
https://sisu.ut.ee/mobiilneelu/avaleht

ISBN 978-9985-4-1263-3 (pdf)

SISUKORD

SISUKORD 3

KOKKUVÕTE 5

PROBLEEMIPÜSTITUS 6

ELUKOHA- JA KONTAKTANDMETE KASUTAMINE 6

UURIMISKÜSIMUSED 9

ANDMETE ESITAMINE 10

ANDMETE ESITAMISE KOHUSTUS EESTIS 10

ANDMETE ESITAMISEKS VEENMINE PRAKTIKAS 12

ANDMETE ESITAMISE KITSASKOHAD 16

INIMESE TEGEVUSE KUJUNDAMINE 20

METOODIKA 25

RÜHMITAMINE 26

KVALITATIIVNE ANALÜÜS 32

I SÕNAKUULELIKUD JA PÄDEVAD 34

ETTEPANEKUD ELUKOHA- JA KONTAKTANDMETE AJAKOHASTAMISEKS RAHVASTIKUREGISTRIS 40

MUUD TÄHELEPANEKUD 41

II PÄDEVAD, KUID ISEPÄISED 43

ETTEPANEKUD ELUKOHA- JA KONTAKTANDMETE AJAKOHASTAMISEKS RAHVASTIKUREGISTRIS 53

III MOBIILSUSE VARIATSIOONID 55

ETTEPANEKUD ELUKOHA- JA KONTAKTANDMETE AJAKOHASTAMISEKS RAHVASTIKUREGISTRIS 73

MUUD TÄHELEPANEKUD 78

IV PAIGATRUUD JA KUULEKAD 79

ETTEPANEKUD ELUKOHA- JA KONTAKTANDMETE AJAKOHASTAMISEKS RAHVASTIKUREGISTRIS 90

V VÄHESTE OSKUSTEGA, TEADMATUD 92

ELUKOHAANDMETE ESITAMISE KOGEMUSED V RÜHMAS 94

ETTEPANEKUD ELUKOHA- JA KONTAKTANDMETE AJAKOHASTAMISEKS RAHVASTIKUREGISTRIS 94

TEHNILISED TAKISTUSED 95
ETTEPANEKUD 97

LISAD 101
LISA 1 METOODIKA KIRJELDUS 101
LISA 2 KÜSITLUSANDMETE KVANTITATIIVNE ANALÜÜS 101

KOKKUVÕTE

Uuring otsib vastust küsimustele:

- **ELUKOHAANDMED: Kuidas panna inimesed oma õiget elukohta registreerima?**
- **E-POSTI AADRESS: Kuidas saada inimesed enda e-posti aadressi üles andma, et ametnikud saaksid inimestele saata kirju elektroonilisel teel?**

Uuringus lähtusime sellest, et inimesed erinevad oma vajaduste poolest ning võimetelt ja võimalustelt soovitut ette võtta. Selleks rühmitasime täisealise rahvastiku agentsuse (toimimisvõime) alusel ja uurisime, kuidas iga määratletud rühm suhestub riigi ja omavalitsuse loodud reeglite süsteemiga elukohaandmete ümber. Analüüsi ja soovitused järjestasime selle järgi, millised on ühe või teise sotsiaalse rühma eeldused esitada õigeid elukohaandmeid. Alustasime neist rühmadest, mille eeldused on paremad.

Uuringus lähtume mitmest inimese toimimisviise kujundavast käsitlusest, nii planeeritud tegevuse teooriast kui ka nügimise ja praktikateooriate käsitlustest, et vähendada mainitud teooriate nõrkusi ja toetada tugevusi. Uurimisküsimustele vastuste leidmiseks kasutame kvantitatiivseid küsitlusandmeid ja kvalitatiivseid intervjuusid.

Raportis anname soovitused selleks, et:

- uuritud rühmi paremini teavitada;
- vähendada barjääre, mis takistavad neid andmeid esitamast;
- toetada nende valikuid, parandades e-teenuste funktsioone ja kvaliteeti;
- pakkuda neile täiendavat abi õigete andmete rahvastikuregistrisse jõudmiseks.

Raportis on toodud rida lahenduskäike, milles igaühel on kandejõud valitud sotsiaalsetes rühmades. Nende seast tegime oma valiku (vt ettepanekute peatükk), võttes arvesse seda, et soovitused võtaks arvesse inimeste vajaduste, võimete ja võimaluste mitmekesisust, aga ka seda, et valikutes oleks nii soodsamaid kui kulukamaid, samuti eri tulemuslikkuse tasemega soovitusi.

Mõned näited... Kombinatsioonis teavitusega tasub vähesemate võimetega rahvastikurühmadele ja neile, kes avalikke teenuseid ei tarbi, pakkuda elukoha registreerimiseks sümboolseid kingitusi (näiteks mobiilsetele elanikele Tallinna ühistranspordi kaart, et elanik end üksnes selle pärast teise linna sisse ei kirjutaks). Et inimesed ei koge sageli, et nad elukohaandmete esitamisest kasu saavad, tasub elukohaandmeid küsida mõne teise, juba tuttavliku protseduuri käigus (nt tuludeklaratsiooni esitamine, töötamise andmete esitamine). Analüüs toob välja, et kui elukohaandmetega kaasneb arvestatav kõrvalmõju (nt jääb lapsevanem ametlikult teise riiki asumise tõttu ilma vanemahüvitisest), siis tuleb selleks, et inimene esitaks õiged andmed, siduda toetus või teenus lahti alalise elukoha nõudest. Kui järeleandmisi pole võimalik teha, tuleb pakkuda elanikule võimalust määratleda oma elukoht mitme seast talle sobivatel alustel (nt ühe teenuse tarbeks lisa-aadress, teise tarbeks põhielukoht).

PROBLEEMIPÜSTITUS

Elukoha- ja kontaktandmete kasutamine

Seda, kui range on elanike kohustus esitada oma elukohaandmeid ja milliseid võtteid nende kohustamiseks kasutatakse, lähtub sellest (aga kindlasti mitte ainult), milleks riigis andmeid kasutatakse ja milline on riigi ja kodanike suhteid määratlev kultuuritraditsioon. Näiteks Prantsusmaal tuleb tõendada oma elukohta siis, kui taotletakse juhiluba või soovitakse avada pangakonto – ehk siis, kui elanikul tekib vajadus. Et elaniku võimalused elukohta määratleda on võrdlemisi vabad – sobivad näiteks elektri-, vee- ja sideteenuste arved, kinnisvara üüri või ostu tõendavad dokumendid, üürileandja kirjutatud tõend jne – võib niimoodi juhtuda, et ühe ametiasutuse juures tõendatakse üht, teises teist elukohta[1]. Prantsusmaa vähest järelevalvet elukohaandmete üle võib näidata ka see, et riiki sisenenud ELi kodanikud ei pea enda saabumisest teatama ega ka residendiks registreeruma. Samal ajal nõuavad näiteks Itaalia ja Ungari, et ELi teise riigi kodanik, soovides viibida riigis rohkem kui kolm kuud, ennast alalise elanikuna registreeriksid. Liechtenstein nõuab aga koguni, et riiki saabuv EU kodanik annaks endast teada vähemalt 8 päeva jooksul. Selline nõue on kindlasti sümbol riigi kohalolust inimeste elukorralduses[2]. Seda, kui tõsiselt võetakse riigis kirjutatud norme elukohaandmete esitamise kohta, näitab see, kuidas elanikke sanktsioneeritakse andmete esitamata jätmisel (sh järelevalve). Kui Eestis võivad elanikule mõned kohalikud teenused kättesaamatuks jääda[3], siis Venemaal, kus Nõukogude Liidu päevil kasutati *propiska´*t inimeste liikumise piiramiseks, võib elanikku oodata näiteks ka mõne tuhande rubla suurune trahv või töökohale asumise keeld[4]. Osana sellest, kui tugevalt tajub elanik riigi (sh sümbolilist) kontrolli, näitab ka viis, kuidas andmeid esitada tuleb – kas selleks tuleb kuhugi kohale minna (kohalikku ametiasutusse või politseijaoskonda) või korraldab selle ära keegi elaniku eest, näiteks hotell, elamumajanduse ettevõte, registreid ühendavad infosüsteemid.

Viimastel aastakümnetel on toimunud avalikus valitsemises kultuurimuutus – ootused sellele, kuidas valitsemine suhestub inimestega, on nihkunud inimeste kasuks. Avaliku halduse otsuseid teevad esmajoones arvukad ametiasutuste spetsialistid, kes on teinud neid pikka aega enda vajadustest lähtudes. Pööre avalikus valitsemises asetab elaniku otsuse keskmesse mitte sihtmärgina, kes peaks

---

[1] Explained: How to officially prove your ID and address in France (2020) *The Local,* 3. september, https://www.thelocal.fr/20200903/explained-how-to-officially-prove-your-id-and-address-in-france

[2] Reporting presence for short stays (<3 months) (2020) *Euroopa Liidu kodulehekülg*, https://europa.eu/youreurope/citizens/residence/documents-formalities/reporting-presence/index_en.htm, külastatud septembris.
Registering your residence abroad (2020) *Euroopa Liidu kodulehekülg*, https://europa.eu/youreurope/citizens/residence/documents-formalities/registering-residence/index_en.htm, külastatud septembris 2020.

[3] Tuul, M. (2018) Riik otsib 158 244 kadunud elanikku sunnimeetodil üles. *Ekspress,* 4. aprill, https://ekspress.delfi.ee/kuum/riik-otsib-158-244-kadunud-elanikku-sunnimeetodil-ules?id=81633805

[4] Has the propiska system returned to Putin's Russia? (2013) *The Mendeleyev Journal – Live From Moscow,* 19. märts, https://russianreport.wordpress.com/2013/03/19/9692/

tegema seda, milles ametkond on kokku leppinud, vaid agendina, kes esitab otsusele omad ootused[5]. Seda muutust on arvestatavalt toetanud IKT areng – ka e-valitsemise lähtekohtades on tõusuteel põhimõte, et avalike teenuste taristut pole vaja arendada niivõrd selleks, et teenindada valitsusasutusi, kui aidata kaasa sellele, et kodanikud saaksid just asjakohaseid teenuseid, mis ennetavad soovimatuid tagajärgi, on sujuvad, kättesaadavad õigel ajal ja vajaduste järgi kohandatud.[6] Sellise proaktiivse valitsemise käsitluse järgi ei pea näiteks kodanikud riigilt oma valikute kitsaskohtade kohta eraldi teavet küsima, vaid riik ennetab seda – süstematiseerib ja edastab kodanikele teavet tema võimaluste kohta (näiteks elukohaandmeid arvesse võttes) omal algatusel, võttes appi IKT uuema sõna. Seejuures peab teave olema õiges vormis ja jõudma adressaadini nii, et tal on võimalik selle põhjal samme astuda. Proaktiivse lähenemisega kaasneb ka valmisolek analüüsida poliitika adressaatide tegevust, et tuua välja lõhed poliitikakujunduse kavatsuste ja tulemuste vahel, samuti soovimatud kõrvalmõjud[7].

Eelnevat kokku võttes saab öelda, et elukohaandmete esitamise kohustuse kriitilised küsimused on (vt Joonis 1), millise veenmisjõuga meetmeid elukohaandmete saamiseks kasutatakse (vastandus kodaniku ja riigi vahel) ja kuivõrd arvestatakse selle juures elanike vajadusi (soov arvestada tema kavatsusi ja ennetada soovimatuid kõrvalmõjusid).

Joonis 1. Hüpoteesid elukohaandmete esitamiseks kohustamise meetmete tagajärgedest
Allikas: autorite süntees teaduskirjanduse põhjal

[5] Holmes, B. (2011) Citizens' engagement in policymaking and the design of public services, *Research Paper* no. 1, 2011–12. Parliament of Australia.
[6] Sirendi R., Taveter K. (2016) Bringing service design thinking into the public sector to create proactive and user-friendly public services. In: Nah FH., Tan CH. (eds) *HCI in Business, Government, and Organizations: Information Systems.* Cham: Springer.
[7] Ruijer, H. J. M. (2013) *Proactive Transparency and Government Communication in the USA and the Netherlands.* PhD Dissertation. Richmond: Virginia Commonwealth University.

Kuidas paigutub sellele joonisele Eesti? Rahvastikuregistri seaduse ja vestluste põhjal elanikke teenindavate ametnikega leiab Eesti kogemuse Joonis 1 igalt väljalt. Alustuseks olgu öeldud, et **kohustav meede** ei tähenda tingimata trahvi ega kodukülastusi, mida Eestis andmete kontrollimiseks ei rakendata. Selleks võib olla ka mõni muu meede, millel on tugev mõju andmete tekkele. Näiteks edastab dokumenditaotlejate elukohaandmed registrile Politsei- ja Piirivalveamet, ajateenijate andmed kaitseressursside amet. Kui omanik kirjutab lahkunud üürnikud välja, siis püüavad ametnikud omalt poolt kaasa aidata sellele, et väljakirjutatud elaniku uued andmed registrisse saavad (neile kirjutatakse või helistatakse, vajadusel avaldatakse teade Riigi Teatajas). Ka sotsiaaltöötajad saavad algatada inimesele elukohaandmete määramise, kui näevad registreerimata elukohaga inimesi kohtades, mida nad külastavad. Sellised võtted arvestavad inimese vajadusi, nt võtavad arvesse tema sotsiaalseid puudujääke või teadmatust. Kui kohustavate võtetega **„ignoreerida" elaniku vajadusi** (näiteks jääb ilma soovitud koolikohast või tasuta ühistranspordist), on oht põhjustada andmepoliitikaga soovimatuid kõrvaltoimeid (nt ärimudelid inimesele kasulike, kuid tegelikkusele mittevastavate elukohaandmete loomiseks). **Vabatahtlikud meetmed** ei kohusta andmeid esitama, kui inimesel pole selleks otsest vajadust. Näiteks Eestis ei ole otsest põhjust esitada andmeid neil, kes ei vaja riigilt või omavalitsuselt teenuseid. Sellisel juhul esitavad andmed vabatahtlikult need, kes tunnevad kodanikukohust. Aga ka selle juures on tähtis arvesse võtta, et andmete esitamise lahendus **esitaja vajadusi tunnustaks.** Näiteks on Eestis võimalik oma terviseandmetega eesti.ee portaali kaudu üsna lihtsalt tutvuda. Selle käigus on lihtne „komistada" ka elukohaandmetele ja neid vabatahtlikult uuendada. Nagu nähtub, tuleb õigete elukohaandmete saamiseks võtta arvesse nii riigi kui elanike sisulisi vajadusi (vt Joonis 2) kui ka nende vajadust esitada või koguda andmeid optimaalsel, mugaval viisil. Elanike rühmad eristuvad nende vajaduste poolest. Seetõttu võtamegi selles uuringus ette elanike rühmade eripärad.

JOONIS 2. VAJADUSED KODANIKE ELUKOHA- JA KONTAKTANDMETE JÄRELE
Allikas: autorite süntees mitme allika põhjal[8]

[8] Population registration (2020) *OSCE kodulehekülg,* https://www.osce.org/odihr/population-registration, kasutatud septembris 2020.
Principles and Recommendations for Population and Housing Censuses (2017) New York: United Nations, https://unstats.un.org/unsd/publication/seriesM/Series_M67Rev3en.pdf

Uurimisküsimused

Meie uurimisküsimused on järgmised:

SOTSIAALSETE RÜHMADE MOTIIVID

- **Millised on sotsiaalsed rühmad neid küsimusi arvesse võttes?**
- **Mis on nende jaoks tegelik elukoht?**
- **Millisel moel nad tahaksid oma andmeid esitada/suhelda?**
- **Mis takistab neid rühmi andmete esitamisel?**

SOBIVAD SEKKUMISVIISID

- **Milliste rühmade tegevust saab andmete esitamisel edendada? Kuidas?**
- **Millised rühmad jäävadki tabamatuks? Milliste kohta tulekski kasutada alternatiivseid andmeid?**
- **Milliste avalike teenuste sidumine elukohaandmetega innustab neid esitama tegelikust erinevana?**
- **Millised on kõrvalmõjud, kui inimene toimib soovitud viisil?**

Guidelines on Population Registration (2009) Warsaw: OSCE, https://www.osce.org/odihr/39496?download=true
Rahvastikuregistri seadus (2020) https://www.riigiteataja.ee/akt/12806791, kasutatud septembris 2020.

ANDMETE ESITAMINE

Andmete esitamise kohustus Eestis

Rahvastikuregistri seaduse järgi tuleb Eesti elanikul Eestis elukohta vahetades enda ja oma laste või eestkostetavate õiged elukoha andmed esitada 14 päeva jooksul rahvastikuregistrisse. Välismaale või sealt tagasi kolides antakse aega 30 päeva[9]. Andmed saab edastada e-rahvastikuregistri kaudu või omavalitsuse ametnikule (sh kohapeal, posti ja e-posti teel). Teatele tuleb lisada ka täiendavaid dokumente (nt tõend ruumi omanduse või kasutamise kokkulepete kohta, üürileping, omaniku nõusoleku avaldus, lapse teise vanema nõusoleku avaldus, isikut tõendava dokumendi koopia jm asjakohane). KOV kontrollib pärast teate saamist 10 tööpäeva jooksul õigust eluruumi kasutamiseks, eluruumi sobivust elukohana[10], andmete piisavust ja tõele vastavust. Seejärel võib ametnik andmed kinnitada või teate tagasi lükata, andmete esitamata jätmisel ei järgne karistust. Omavalitsuse registritöötajatel pole õigust külastada inimeste kodusid esitatud andmete õigsuses veendumiseks. Seda võib teha elukohajärgsete teenuste korraldaja või osutaja, kes peab tagama, et omavalitsus osutab teenuseid elanikele, kellele need on mõeldud. Kui sotsiaalhoolekande teenuste määramise käigus on tavaks abivajajaid nende kodus külastada, siis näiteks lastele koolikoha määramisel pole kodukülastusi praktiseeritud[11].

Muutes elukohta koos teise inimesega, võib esitada ühise elukohateate. Uut elukohta registreerides kirjutatakse elanik automaatselt eelmisest kohast välja. Uue sissekirjutuseta inimene ise end elukohast välja kirjutada ei saa. Lisaks õigusliku tähendusega elukohale saab inimene üles anda lisa-aadresse, kui elukohti on mitu. Kui tema elukoht oli seni esitatud ainult omavalitsuse üksuse täpsusega, saab ta siis, kui omanik ei anna luba teda sisse kirjutada, esitada ka üksnes lisa-aadressi andmed. Valimiste perioodiks saavad ametliku elukohata inimesed selle üles anda üksnes asustusüksuse täpsusega. Elukohateate esitamise protsessis küsitakse elanikult tema e-posti aadressi ja/või telefoninumbrit, elukoha andmeid ei saa esitada ilma rahvuse, emakeele ja hariduse andmeid täpsustamata (viimane on riigil olemas ka registris EHIS – Eesti Hariduse Infosüsteemis). Vormid, mille abil andmed esitada saab, on olemas eesti ja inglise, aga mitte vene keeles.

Joonis 3 annab ülevaate kodaniku elukohaandmete rahvastikuregistrisse jõudmisest Eestis. Välismaale kolimisest saab teatada lisaks omavalitsusele, kust ära kolitakse, ka Eesti välisesindustele ilma välisriigi aadressil elamise õigsust tõendamata. Kui elukoht teises riigis ei ole veel teada, piisab riigi nimest. Joonisel ei kajastata võimalust, et omavalitsus määrab elukohaandmed omaniku vastuseisust hoolimata, kui elanik suudab tõendada enda viibimist sellel aadressil (arved, teise elaniku kinnitus jms). Kindla asukohata inimeste elukohtade üle võivad omaette arvestust pidada ametnikud. Rahvastikuregistrisse edastavad andmeid arvukad osapooled, õiguslik tähendus on neil aga üldjuhul siiski siis, kui need on kinnitanud kohalik omavalitsus.

---

[9] *Rahvastikuregistri seadus § 69 ja § 83 :* https://www.riigiteataja.ee/akt/131012020017

[10] Kui elukoht ei ole eluruum või on näiteks alles ehitusjärgus, selgitab ametnik selle kohasust.

[11] Gnadenteich, U. (2020) Kohus: lapsele kooli määramisel tuleb arvestada tema tegeliku elukohaga. *Postimees,* 2. jaanuar, https://www.postimees.ee/6862902/kohus-lapsele-kooli-maaramisel-tuleb-arvestada-tema-tegeliku-elukohaga.

Joonis 3. Elukohaandmete rahvastikuregistrisse esitamise viisid

[12] Eestil on rahvastikuregistri andmevahetuse leping Soomega. Soome edastab automaatselt korra nädalas seal elukoha registreerinud või seda muutnud Eesti kodanike elukoha andmed rahvastikuregistrile ja vastupidi – Eesti edastab siin elukoha

Andmete esitamiseks veenmine praktikas

JOONIS 4. TAVAKODANIKU ANDMETE ESITAMIST KUJUNDAV TEABEVÄLI

Joonis 4 kujutatakse tavakodaniku perspektiivist teabekanalid, mis kujundavad tema andmete esitamise otsust. Näeme, et need kanalid jaotuvad üldjoontes kolmeks:

- Inimene saab oma meediatarbimise harjumusest sõltuvalt teavet meediast ja linnade-valdade tellitud reklaamist, mis kutsub üles end mõnda omavalitsusse sisse kirjutama.
- Elanik puutub andmete esitamisega kokku ka ametnikega suhtlemise käigus, kui ta taotleb omavalitsuse teenuseid ja toetusi.
- Veel mõjutavad tema teabevälja sotsiaalsed normid ja inimesed tema ümber, kellega suheldes andmete esitamise vajadused mõnikord jutuks tulevad (sellele otsime vastuseid sihtrühmade analüüsist).

registreerinud Soome kodanike andmed Soome rahvastikuregistrile. Elukohatoimingud (2020) *Siseministeeriumi koduleht,* kasutatud septembris 2020, https://www.siseministeerium.ee/et/tegevusvaldkonnad/rahvastikutoimingud/elukohatoimingud.

Järgnevalt vaatleme, kuidas innustavad elukohaandmeid esitama meedia ja omavalitsuste teabekanalid. Elaniku kohustus esitada elukoha andmed on kirjeldatud 96% Eesti linnade ja valdade kodulehtedest[13]. Elukohaandmete esitamise vajadust põhjendatakse seal nelja peamise argumendiga:
1) õigusega saada kohalikult omavalitsuselt teenuseid, toetusi ja soodustusi;
2) maksulaekumise ja kohaliku omavalitsuse tulubaasiga;
3) võimalusega osaleda kohaliku omavalitsuse võimu teostamises;
4) kohaliku omavalitsuse arengu planeerimise vajadustega.

Lisaks kodulehtedel jagatavale teabele, korraldavad omavalitsused levinud praktika kohaselt kampaaniaid, et kutsuda inimesi üles oma aadressiandmeid korrastama ja ennast sisse kirjutama. Osalejad saavad selle eest sageli kingituse või võivad osaleda loosis. Kodulehtedel toodud elukohaandmete esitamise argumendid jäävad meie hinnangul siiski inimesele kaugeks, sest näiteks sõna „teenus" ei pruugi olla tavakodanikule arusaadav mõiste. Mõned vallad on siiski toonud ka väga elulisi näiteid. Inimese hirmule haigestuda rõhub näiteks järgmine nope ühelt kohaliku omavalitsuse koduleheküljelt: „Riigiasutused saadavad erinevaid kutseid, näiteks vähi sõeluuringule, just rahvastikuregistrisse registreeritud aadressile. Väga kahju, kui varases staadiumis haigestumist ei leita lihtsalt vale elukoha tõttu. Seetõttu on oluline registreerida just see aadress, kus inimene päriselt elab [14] ." Kodulehtedel leidub aga ka põhjendusi, millel puudub loogiline seos õigete elukohaandmetega – näiteks nendib Viimsi vald, et elukoha registreerinud inimene seisab „hea selle eest, et: [...] säilib võimalus nautida puutumata loodust, kohtuda metsloomadega, korjata looduslikult kasvavat karulauku." Seda kõike saab teha ka inimene, kes pole end Viimsi valda sisse registreerinud.

Linnade ja valdade kodulehtedel on teave elukoha registreerimisest ja selle vajadusest esitatud mitmekesiselt – puudub üks ja selge joon (visioon), nii et ka inimeste sotsiokultuurilises kogemuses ei saa tekkida ühtset arusaama selle kohta, kuidas elukoha andmete esitamisse suhtuda või milliste tegevustega seda ühitada (nt elluastumise protsess, tuludeklaratsiooni täitmine). Üldjuhul on elanikel omavalitsuste kodulehtedele ka harva asja. Mitmel juhul on ka näidete valik selle kohta, miks peaks elanik oma andmed esitama, esitatud tavakodanikule vähe arusaadavas keeles ja selliste argumentidega, mida inimestel argisuhtluses ette ei tule. Rubriigi „teenuste ja toetuste" nimetus võib olla palju täpsem ja äratuntavam, näiteks „sünnitoetus". „Kohaliku omavalitsuse arengu planeerimise" asemel võib olla näiteks „kaasava eelarve hääletus". Igasugune informatsioon ei ole teave ja avalik kommunikatsioon ei toeta kodanikke, kui see ei ole konteksti pandud[15].

Uuringut tehes uurisime ka ise lähemalt kaheksa kohaliku omavalitsuste kodulehekülge ja püüdsime tavakodaniku perspektiivist otsida teavet elukohaandmete esitamise kohustuse kohta. Alustasime valla või linna kodulehekülje avalehelt ja otsisime elukohateabe rubriigi asukohta omavalitsuse kodulehel teemalähedasi pealkirju lahti klikkides. Täheldasime, et mitte üksnes rubriigi sisu, vaid ka kasutaja teekond kodulehekülgedel varieerub. See tuleneb kodulehekülgede ülesehitamisel tehtud

[13] [Noorkõiv, R.] (2020) *Lisa 3. Mobiilne eluviis, avalike teenuste tarbimine ja elukohaandmed riiklikes registrites. Vahearuanne.* Tallinn: Geomedia.
[14] Noorkõiv (2020)
[15] Ruijer (2013)

valikutest ja sellest, et ka ametnikud, kes veebi täiendada lasevad, ei kujuta ette, millise vajadusega teabeotsija teele elukohaandmete teave paigutada. Näiteks Toila valla[16] koduleheküljel on teave paigutatud rubriigi „rahvastikuregistri toiming" alla ja Pärnu linnal[17] on see hoopis „dokumendid, teenused" rubriigis, kust tuleb leida veel „teenused, toimingud, toetused" ja sealt omakorda „elukohatoimingud". Võru linnavalitsuse[18] leheküljel on teekond aga järgmine: elanikule > juhtimine > teenused ja toetused > perekonnaseisutoimingud > elukohateade. „Teenuste" termin on näidetes korduv mõiste, kuid „perekonnaseisutoimingud" küllalt ebaloogiline alaleht. Meie külastatud kodulehekülgedel oli elukohateave kõige lihtsamini leitav Hiiumaa valla[19] leheküljel, kus kutse elanikuks registreerida oli kohe esilehel, „hetkel tähtis" kastikese sees. Meie külastatud kodulehekülgedest vaid ühel oli märgitud, et soovi korral saab koos elukohaandmetega esitada ka oma kontaktandmed.

Uuringu perioodil kogusime meedias ilmunud elukohaandmete esitamise temaatikat kajastavaid artikleid. Nende analüüsi põhjal saab öelda, et korrektsete elukohaandmete esitamise nõuet esitletakse kui kodaniku kohustust, kuid vaikimisi on tekstides peidus, et valesid andmeid esitades ei kaasne tagajärgi. Kõige halvemal juhul võib inimene puuduva sissekirjutuse tõttu jääda ilma omavalitsuse toetusest või teenusest. See, et inimesed teavad, et omavalitsustes elukohaandmeid ei kontrollita, peegeldub sissekirjutuste arvu kasvus mitteelukohajärgsete koolide lähedastel aadressidel. Meediapilt näitab, et elukoha ümberregistreerimine lastele soovitud kooli saamiseks on väga levinud ja kuigi kohalikes omavalitsustes seda teatakse, ei võeta midagi ette[20].

Ametnike sõnavõtud meedias ei näita andmete esitamise kohustuse tõsiseltvõetavust ametnike endi seas. Seda, et elukohaandmed peab ümber registreerima kahe nädala jooksu kolimisest arvates, toovad välja põhjalikud pressiosakonna ja ajakirjanike koostöös ilmunud artiklid, millega tutvustatakse eesseisvat seadusemuudatust ja antakse teada selle jõustumisest. Samas, kui ajakirjanik küsib elukohaandmete esitamise kohta ametnikult kommentaari, ei täpsusta ametnikud seda, et andmed peaks esitama 14 päeva jooksul: „Igal inimesel on kohustus vastutada selle eest, et tema elukoha andmed rahvastikuregistris on õiged[21]."

COVID-19 viirusepuhangust tingitud kevadine eriolukord tõstatas meedias elukohaandmete rolli nakatumiste maakondlikus statistikas. Nimelt seoti inimese koroonaviirusesse nakatumise fakt elukohajärgse maakonnaga, kuigi tegelikkuses võis ta elada teises maakonnas. Meedias arutati, et rahvastikuregistri põhjal nakatumisi käsitledes moonutatakse tegelikku nakatumiste pilti. Sissekirjutuse küsimus tõstatus saarte külastamise piirangute kehtestamisel. Inimesed, kel

[16] *Toila valla kodulehekülg* (2020) https://toila.kovtp.ee/, kasutatud oktoobris 2020
[17] *Pärnu linna kodulehekülg* (2020) https://parnu.ee/index.php, kasutatud oktoobris 2020.
[18] Võru linnavalitsuse kodulehekülg (2020) http://www.voru.ee/, kasutatud oktoobris 2020.
[19] Hiiumaa valla kodulehekülg (2020) https://vald.hiiumaa.ee/uldinfo, kasutatud oktoobris 2020.
[20] Gnadenteich (2020)
[21] Kuul, M. (2020) Rahvastikuregistrisse lisandub tulevikus ka inimeste viibimiskoht, *ERR*, 2. veebruar, https://www.err.ee/581821/rahvastikuregistrisse-lisandub-tulevikus-ka-inimeste-viibimiskoht

sissekirjutus saartele puudus, ei saanud eriolukorra ajal saari külastada. Nii märkis kevadise eriolukorra ajal oma lisa-aadressi saartele rohkem kui 2500 inimest[22].

Kui e-valitsemise ideaal on parandada ametiasutuste ja kodanike suhtluse kvaliteeti [23], siis meediatekstide narratiivides ei peegeldu lubadusi selle kohta, mis kodaniku jaoks seeläbi paremaks muutub (kui ligipääs omavalitsuste teenustele kõrvale jätta, aga neid ei vaja kõik sotsiaalsed rühmad). **Ülekaalus on registri kasutajate vajadused (vajadus planeerida, teha otsuseid jne), mille täitmiseks peab elanik ametnikule vastu tulema**.

[22] Kook, U. (2020). Eriolukorra ajal registreeris oma lisa-aadressi saartele üle 2500 inimese. *ERR,* 7. mai. https://www.err.ee/1086795/eriolukorra-ajal-registreeris-oma-lisa-aadressi-saartele-ule-2500-inimese

[23] Potnis, D. (2010) Measuring e-Governance as an innovation in the public sector. *Government Information Quarterly*, 27, 41-48.

Joonis 5 on kujutatud teaduslike, teabe- ja ajakirjanduslike tekstide põhjal tegurid, mis kujundavad seda, kas, miks ja kuidas inimene elukoha- või kontaktandmeid esitab.

Joonis 5. Tegurid, mis kujundavad elukoha- ja kontaktandmete esitamist

Joonis 5 selgitused ja allikaviited:

1. Eesti riik elukohaandmete esitamiseks sunnivahendeid ei rakenda, kuid elukohaandmed esitamata jätnud võivad ilma jääda avalikest hüvedest.

Tuul, M. (2018) Riik otsib 158 244 kadunud elanikku sunnimeetodil üles. *Eesti Ekspress*, 4. aprill.

2. Elukohaandmed on esitamata inimestel, kelle elukohal pole kasutusluba.

Ibid.

3. Eestis tähendab hooaegne ränne peamiselt hooajatöid, õpirännet ja puhkust. Suvehooajal vahetas elukohta u 5% elanikest.

Ahas, R jt (2010) *Regionaalne pendelrändeuuring.* Tartu: Tartu Ülikool.

Elukohaks ei kipu inimesed pidama ka ajutisi viibimiskohti – sõjaväebaasi, hooldekodu, ühiselamut.

Tööjõu-uuring (2015) Statistikaamet.

Mitu peatuskohta võib olla ka inimesel, kes palju ei rända, kuid kel on mitu kinnisvara, visiitsuhe või tihe side vanematekoduga.

Coulter, R., van Ham, M., Findlay, A., M. (2016) Re-thinking residential mobility: Linking lives through time and space. *Progress in Human Geography*, 40, 352-374.

Rühmad, kellel võib olla keeruline elukohaandmeid riigi tasemel määratleda, on näiteks palverändurid, rahvusvaheliste sidemetega ärimehed ja riigiametnikud, rahvusvaheliste organisatsioonide töötajad ja vabatahtlikud, üliõpilased, teadlased, sportlased, arstid, sõjaväelased, ajakirjanikud ja transpordi valdkonna töötajad.

Salazar, N. B., Smart, A. (2011) Anthropological Takes on (Im)Mobility. *Identities: Global Studies in Culture and Power,* 18, i-ix.

4. Vanemahüvitise saamiseks ja ravikindlustatu staatuse pälvimiseks tuleb olla Eesti alaline elanik või resident.

Vanemahüvitise ja tulumaksuseadus. *Ravikindlustuse seadus*.

Haridusteenuseid osutatakse enamasti elukoha andmetest lähtudes.

Koolieelse lasteasutuse seadus, põhikooli- ja gümnaasiumiseadus, omavalitsuste *huvihariduse ja huvitegevuses osalemise toetamise korra*d.

Raamatukogud võivad seada lugejatele piiranguid elukohaandmetest lähtuvalt, näiteks keelduda koju laenutamisest.

Rahvaraamatukogu seadus.

Inimesel on õigus saada sotsiaalteenuseid, -abi ja -toetuseid saada elukohajärgselt omavalitsuselt.

Sotsiaalhoolekande seadus.

Elukohajärgne tasuta ühistranspordi kasutamise õigus on sisse seatud näiteks Tallinna linnas.

Tallinna ühistranspordis sõidu eest tasumise kord ja sõidupiletite hinnad.

Kord aastas makstavat üksi elava pensionäri toetust saavad need pensionärid, kes elavad üksi rahvastikuregistri andmetel.

Üksi elava pensionäri toetus (2020) *Sotsiaalkindlustusameti kodulehekülg*, https://www.sotsiaalkindlustusamet.ee/et/uksi-elava-pensionari-toetus-0, külastatud septembris.

Lapsevanemad, kes saavad omavalitsuselt toimetulekutoetust, on huvitatud, et nende lapsed tööle minnes end kodust välja kirjutaksid, sest nende palk läheb pere sissetulekutes arvesse ja toimetulekutoetus väheneb. Seda, et toimetulekutoetuse saamiseks püütaks samale aadressile sisse kirjutada ka teisi tulu mitte teenivaid pereliikmeid, ei ole täheldatud. Sotsiaalteenuste ja toetuste määramisel ei lähtuta üksnes elukohaandmetest, vaid käiakse ka teenusesaajate juures kohapeal.

Sotsiaalhoolekande seadus. Vestlus ühe omavalitsuse sotsiaalkaitse peaspetsialistiga.

Perearst võib keelduda inimese registreerimisest nimistusse, kui tema elukoha aadress ei ole perearsti teeninduspiirkonnas.

Perearsti nimistu piirsuurus, perearsti nimistu moodustamise, muutmise ja võrdlemise alused ja kord.

Mõnes omavalitsuses korrastatakse omavalitsuse kulul erateid vaid valda sisse registreeritud inimeste koduväravani.

Nt: Uibo, E. (2015) Lumelükkamisest teedel-tänavatel ja parklates, *Sõnumitooja,* 14. jaanuar, https://sonumitooja.ee/lumelukkamisest-teedel-tanavatel-ja-parklates/

Alalist elukohta tuleb rahvastikuregistri andmete abil tõendada juhilubade taotlemisel.

Liiklusseadus.

Mõnikord tuleb alalist elukohta veel täiendavalt tõendada, näiteks sugulaste ütluste ja taotleja nimele vormistatud bussipiletite või arvete abil. Juhiluba (2020) *Transpordiameti kodulehekülg* (2021) https://www.mnt.ee/et/liikleja/juhiluba, külastatud veebruaris 2021.

5. Auto ja maakodu kindlustusmaksete suurus sõltub alalise elukoha aadressist rahvastikuregistris.

Põhjalik selgitus. Kuidas kujuneb liikluskindlustuse hind? Mille järgi valida endale sobilik kindlustus? (2018) *Kasulik*, 6. detsember, https://m.kasulik.delfi.ee/article.php?id=84678601.

Maakodu ja suvila kindlustamine (2020) *Iizi kodulehekülg,* https://www.iizi.ee/maakodu-ja-suvila-kindlustamine, külastatud septembris 2020.

6. Elukohajärgse maa omanik on maamaksust vabastatud elukohaandmete esitamisele järgneva aasta 1. jaanuarist.

Maamaksuseadus.
Tulumaksu ei tule tasuda sellise kinnisvara müügist, mida inimene kasutas müügitehinguni elukohana. Maksuvabastust saab kasutada korra kahe aasta jooksul. Kui kinnisvara müük venib ja seda seetõttu müügi eel välja renditakse (sh muudetakse elukohaandmeid), kaob õigus maksuvabastusele.
Tulumaksuseadus.
7. Selle uuringu välitööde käigus tehtud intervjuud näitasid, et poliitikateadlike inimeste sissekirjutuse valikud võivad sõltuda sellest, millised parteid on võimukoalitsioonis ja sellest, kuivõrd nad soovivad arendada mõne piirkonna regionaalarengut. Seda näitas ka *Tööjõu-uuring* (2015) Statistikaamet.
Omavalitsuse volikogus osalemise eelduseks on sama omavalitsuse sissekirjutus.
Kohaliku omavalitsuse korralduse seadus.
Teenuste parendamiseks vajavad valitsusasutused rohkem ja täpsemaid andmeid. See aga omakorda kasvatab inimeste umbusku nii IKT tehnoloogia kui ametiasutuste suhtes, sest üksikasjalike andmete kogumist tajutakse eraellu sekkumisena.
Bélanger, F., Carter, L. (2008) Trust and risk in e-government adoption. *The Journal of Strategic Information Systems,* 17, 165-176.
Inimesed vajavad teabe jagamisel kindlust, et nende privaatsus on tagatud. Mutimukwe, C., Kolkowska, E., Grönlund, A. (2020) Information privacy in e-service: Effect of organizational privacy assurances on individual privacy concerns, perceptions, trust and self-disclosure behavior. *Government Information Quarterly.* 37.
8. Inimene ei saa end ilma omaniku nõusolekuta kellelegi teisele kuuluvale pinnale sisse kirjutada. Lapsevanem peab lapse elukohaandmete esitamisel tõendama ka teise vanema nõusolekut. Mitmetel ametiisikutel, kes külastavad inimeste viibimise kohti, on õigus tehtud tähelepanekute põhjal algatada selliste inimeste elukoha registrisse kandmine, kes ei ole ise seda teinud.
Rahvastikuregistri seadus.
9. 2019. aasta alguses kaotasid rahvastikuregistris kehtivuse varasemad asustusüksuse täpsusega säilitatud elukohaandmed. Neid on võimalik taastada ja ka siis, kui inimesel ei ole võimalik tõendada eluruumi kasutamise õigust, on võimalik elukoht registris määratleda asustusüksuse täpsusega.
Rahvastikuregistri seadus.
Õiguskantsler on teinud mitu pöördumist omavalitsuste juhtidele üksi elava pensionäri toetuse kohta. Omavalitsused tõlgendavad mõnikord samal aadressil elavaid leibkondi koos elavate inimestena. Õiguskantsler juhib tähelepanu, et arvesse tuleb võtta ruumiandmete seadust – koha-aadress ei ole samane ehitusregistri andmetega.
Üksi elava pensionäri toetus ja aadressiandmete täpsustamine (2019) *Õiguskantsleri veebikülg*, https://www.oiguskantsler.ee/sites/default/files/field_document2/Üksi%20elava%20pensionäri%20toetus%20ja%20aadressiandmete%20täpsustamine_0.pdf, külastatud septembris 2020.
10. Ametnikega suhtleb e-kirja teel väike osa elanikkonnast, kes teeb seda ka sageli.
Ong, C-S., Wang, S-W. (2009) Managing citizen-initiated email contacts. *Government Information Quarterly* 26. 498-504.
Interneti kasutamise oskuseid ja harjumusi on vähem vanemaealistel, väiksema sissetuleku ja madalama haridustasemega inimestel.
Kõuts-Klemm, R. (2017) Internetikasutus ja sotsiaalmeedia kasutus. Vihalemm, P. jt *Eesti ühiskond kiirenevas ajas: uuringu "Mina. Maailm. Meedia" 2002-2014 tulemused*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 279-298.
Interneti kasutajate arv on kõrge, kui kasutusoskused võivad olla ühekülgsed – e-kirjavahetus, pangatehingud ja teabe otsingud.
Sibold, G. (2018) Statistika: järjest enamatel eestlastel on internet, eriti siis, kui peres on lapsed. *Digigeenius,* https://digi.geenius.ee/rubriik/uudis/statistika-jarjest-enamatel-eestlastel-on-internet-eriti-siis-kui-peres-on-lapsed/, 18. september.
Inimeste võimel omandada ja töödelda keerulist teavet on piirid.
Etzioni, A. (2010). Is Transparency the best disinfectant? *The Journal of Political Philosophy,* 18, 4, 389-404.
11. E-kirjadega kaasneb infomüra, sest edastatav teave ei ole sageli saajale vajalik.
Ibid.
Kirjad ei ole personaliseeritud saaja tarbeks, vaid dubleerivad sageli juba olemasolevaid suhtluskanaleid (veeb jm).
Reddick, C., Anthopoulos, L. (2014) Interations with e-government, new digital media and traditional channel choice: citizen-initiated factors. *Transforming Government: People, Process and Policy,* 8, 398-419.
Personaalsemat lähenemist, mida võimaldab sotsiaalmeedia, võivad inimesed usaldada rohkem kui üldiseid kanaleid nagu koduleht.
Porumbescu, G., A. (2016) Linking public sector social media and e-government website use to trust in government. *Government Information Quarterly,* 33, 291-304.
Elaniku soov suhelda ametiasutustega virtuaalselt sõltub e-teenuse sisukusest, arusaadavusest ja ajakohasusest.

Sørum, H. (2014) E-mail Responsiveness in the Public Sector. In Kő, A. & Francesconi, E. (eds) *Electronic Government and the Information Systems Perspective*. Cham, etc.: Springer.

E-suhtlus ei anna ajavõitu teiste suhtlusviiside ees.

Märgukirjale ja selgitustaotlusele vastamise ning kollektiivse pöördumise esitamise seadus.

Maa- ja linnapiirkondade vahel on digilõhe – Internetiühenduse kvaliteedi erinevused on suured.

Kiire interneti ühenduste („viimase miili") rajamise analüüs ja ettepanekud. (2016) Majandus- ja kommunikatsiooniministeerium.

Teenust kasutatakse tõenäolisemalt, kui sellel on varasemaga võrreldes mõni täiendav väärtus (nt personaalsus), selle kohta teatakse juba eelnevalt (nt lähedaste käest), kui seda peetakse turvaliseks ja see on mugav.

Kunstelj, M., Jukić, T., Vintar, M. (2007) Analysing the demand side of e-government: What can we learn from Slovenian users? In Wimmer, M. A. et al (eds) *Electronic government. 6th International Conference, EGOV 2007. Regensburg, Germany.*

Hung, S.-Y., Chang, C.-M., Yu, T.-J. (2006) Determinants of user acceptance of the e-Government services: The case of online tax filing and payment system. *Government Information Quarterly*, 23, 97-122.

Parim viis teavet peita on matta see suure koguse teabe alla.

Ruijer, E. (2013) *Proactive Transparency and Government Communication in the USA and the Netherlands. PhD Dissertation*. Richmond: Virginia Commonwealth University.

INIMESE TEGEVUSE KUJUNDAMINE

Elukoha andmed tekivad elanike tegevuse tulemusena, mistõttu andmete parandamiseks tuleb kujundada inimese (andmete esitaja, töötleja, poliitikakujundaja jt) tegevust. Kaasaegse avaliku halduse tähelepanu on pöördunud sellele, milline on poliitikate (*policies*) roll inimtegevuse kujundamisel. Veel mõni aeg tagasi oli vaade inimese tegevuse kujundamisele patroneeriv ja ühesuunaline. Selle vaatenurga eelduseks oli, et see, mida pidada õigeks või soovitavaks toimimisviisiks, eksisteerib sõltumatuna inimese elukontekstist või tõekspidamistest. Vaatenurk poliitika patroneerivast toimest toetub planeeritud tegevuse teooriale (*theory of planned behavior*), mille järgi juhindub inimtegevus kolme tüüpi uskumustest – käitumuslik, normatiivne ja kontrolliv –, mis on üksteise eelduseks[24]. Esimene loob soosiva (või mittesoosiva) hoiaku toimimisviisi vastu, teine kujundab välja subjektiivse meelestatuse ja kolmas kujundab välja taju, et soovitud toimimisviis on kontrollitav ja saavutatav. Soosiv hoiak, isiklik norm ja kontrolli tunne kujundavad teooria järgi kavatsuse soovitud viisil toimida[25]. Lihtsalt öeldes eeldab teooria, et mõjutamise objekt on üksikisik ja tema valikud on omandatud teadmiste põhjal tehtud ratsionaalsete otsuste tulemus (ehk teadmine, hoiak ja käitumine on lineaarselt tingitud). Planeeritud tegevuse teooriast pikka aega lähtunud püüded inimese tegevust kujundada võtsid eesmärgiks inimese teadmised ja suhtumised (tegevuslik võte: teavitamine). Aastakümneid ignoreerisid ka teadlased teooria ilmseid puudujääke – inimesed osutusid ebasoovitavate toimimisviiside hülgamisel oodatust sitkemaks. Ignoreeritud oli mitut tõsiasja:

- Statistiliselt käivad teadmised, suhtumine ja toimimisviisid küll ühte jalga, kuid nende tegurite seoste iseloomu vaadeldakse „kapslis", kuhu mahub vähe alternatiivseid tegureid. Tüüpiliselt kasutati inimeste motiivide uurimiseks standardiseeritud küsitlust ja eeldati, et vastajad suudavad hinnata oma tegevuse põhjuseid[26].
- Uuringud inimtegevuse kujundamise püüete kohta jäid ühekordseks, lühiajaliseks või laboratoorseks. Nii ei saadud tegelikku ülevaadet selle kohta, kas teavitustegevuse tõttu populatsioonis soovitud tegevuste sooritamine kasvas, kas see jäi püsima või kuidas

[24] Ajzen, I. (1985) From intentions to actions: A theory of planned behavior. Kuhl, J & J. Beckman (eds) *Action Control: From Cognition to Behavior,* 11–39.
Ajzen, I. (2002) Perceived behavioral control, self-efficacy, locus of control, and the theory of planned behavior. *Journal of Applied Social Psychology,* 32, 665–83.
[25] Pavlou, P. A., Fygenson, M. (2006) Understanding and predicting electronic commerce adoption: An extension of the theory of planned behavior. *MIS Quarterly*, 30, 115-43.
Ozkan, S., Kanat, I. (2011) e-Government adoption model based on theory of planned behavior: Empirical validation. *Government Information Quarterly,* 28, 503-13.
[26] Kvantitatiivset uurimistraditsiooni on sageli süüdistatud positivistlikes eeldustes.
Reichardt, C. S., Rallis, S. F. (1994) Qualitative and quantitative inquiries are not incompatible: A call for a new partnership, *New Directions for Program Evaluation*, 61, 85-91.

muundus laboratoorsetes tingimustes väljendatud soov oodatud viisil toimida reaalelulistes tingimustes[27].

- Et populatsioonis on alati kriitiline hulk soovitud viisil tegutsejaid, eeldatakse, et sarnased tegurid mõjutavad ka vastupidiselt toimivaid inimesi, kui ainult piisavalt järjekindel olla. Analüüside põhjal, mis vaatlevad inimeste tegevusi nende mitmekesisuses ja mitte ainult oodatud toimimisviisi, võib öelda, et sotsiaalse muutuse uurijad on paljuski kirjeldanud mitte kampaaniate jms rolli inimeste tegevusele, vaid lihtsalt sotsiaalse struktuuri üht segmenti, mida iseloomustab aktiivne teabetöötlemine ja mitmekülgne sotsiaalne tegevus, sh soov oodatud tegevust iseseisvalt välja arendada, mitte seda passiivselt üle võtta[28].
- Ei võeta arvesse tegevuste ajakohasust ja -tihedust – inimestel on erinevad eluplaanid, mis omavahel konkureerivad. Ka statistika näitab, et inimesed kiidavad küll mitmeid toimimisviise heaks, kui ei toimi sageli soovitud viisil. Selleks, et täita kõikide heasoovijate ootusi, tuleks inimesel minetada oma tahe (*free will*), mis on planeeritud teooria ideoloogiliseks lähtepunktiks[29].
- Tähelepanu inimese sisemistele motiividele või emotsioonidele ignoreerib tõsiasja, et inimene elab süsteemis, mille elemendid toetavad või kujundavad sageli just ebasoovitud viisil toimimist[30].

Vastusena planeeritud tegevuse teooria puudujääkidele sai uuel sajandil hoogu kaks konkureerivat käsitlust, mis mõlemad vastanduvad teooria eeldusele, et inimene tegutseb ratsionaalselt – olles läbi kaalunud tegevuse head ja vead, peakski sündima soodne hoiak tegevuse kujundamiseks. Käitumisökonoomikast (*behavioral economics*) pärinev nügimise teooria (*nudge theory*) lähtekoht on, et inimene ei töötle korraga eriti palju informatsiooni, vaid langetab otsuse enamasti emotsioonide põhjal, mille kutsub esile tegutsemiskeskkonna „valikute arhitektuur". Mitmest sotsiaalteaduslikust harust pärinevad praktikateooriad ei tunnista samuti targa inimese kontseptsiooni, kuid emotsioonide asemel rõhutavad nad inimtegevuse harjumuslikku poolt. Harjumused ei ole selles käsitluses mitte halbade valikute tagajärg, mille vastu on vaja võidelda, vaid möödapääsmatult vajalikud sotsiaalse korra eksistentsiks[31]. Järgnevalt neist käsitlustest lähemalt.

Nügimise eesmärk ei ole inimeste terviklikke harjumusi ümber kujundada, vaid kallutada argiseid valikuid soovitud suunas. Ehk see käsitlus on (liberaalselt) paternalistlik, kirjutades inimesele ette selle, mis on talle hea, kuid ei piira tema valikuid teha seda, mida ta soovib (kuigi teaduskirjandusest leiab

---

[27] Vissers, G., Peters, V. & Heine, G. (2001) The validity of laboratory research in social and behavioral science, *Quality and Quantity*, 35, 129–45.

[28] Kiisel, M. (2020) Lifestyle as a shaper of society. In Kalmus, V. et al. (eds) *Researching Estonian Transformation: Morphogenetic Reflections*. Tartu: University of Tartu Press, 137-72.

[29] Vihalemm, T., Opermann, S. & V. Kalmus (2020) Personal time-use capacity in social transformation: Theoretical considerations and operationalisation for empirical measurement. In Kalmus, V. et al. (eds) *Researching Estonian Transformation: Morphogenetic Reflections.* Tartu: University of Tartu Press, 201-49.

[30] Cocker, R. (2013) From access to excess: consumerism, 'compulsory' consumption and behaviour change. In Cocker, R. & Lehmann, S. (eds) *Motivation Change: Sustainable Design and Behaviour in the Built Environment.* Routledge.

[31] Vihalemm, T., Keller, M. & Kiisel, M. (2015) *From Intervention to Social Change: A Guide to Reshaping Everyday Practices.* Surrey, Burlington (VT): Ashgate.

süüdistusi ka vastupidises[32]). Nügimine on sotsiaal-kognitiivne inimeste mõjutamise praktika, mille eesmärk on neid peibutada oma valikuid muutma ja tegema otsuseid soovitud (oodatud) suunas[33]. Nügimise praktikat iseloomustab lihtsus, leidlikkus, suhteline odavus ja inimeste valikute piiramine viisil, mis jätab talle endiselt valikuvabaduse. Nügimise levinumad praktikad on näiteks vaikimisi (esimese) valiku seadmine (et inimene kalduks seda valima) või vaikimisi valiku sisse arvestamine (nt kui inimene ei tee valikut etteantud perioodi jooksul, läheb automaatselt käiku vaikimisi valik), soovitava valiku esile tõstmine (nt kaupade asetus), lihtsustamine (nt programmide kasutamisel), sotsiaalsete normide propageerimine (eeskujude toomine), hoiatamine, väikeste panuste küsimine, et ahvatleda inimest suuremate ülesannete juurde (nt nikotiiniga näts suitsetamise mahajätmise eeltegevusena, infosüsteemi meelitamine andmete muutmise eeldusena), meelde tuletamine, informeerimine personaalsetest eelistustest lähtudes (nt makseajalugu, varasemad teabeotsingud jms) või tegevusele õhutamine (nt teavitamine sellest, mida vajalikku/huvitavat adresseeritav võib veel tahta teha)[34].

Praktikate teooriad sätestavad, et inimese käitumine koosneb pisikestest omavahel sõlmunud tegevustest, mis moodustavad terviklikke sotsiaalseid praktikaid[35]. Sotsiaalne praktika ei ole inimese valik, vaid kollektiivne ettekirjutus sellele, kuidas midagi tehakse ja mis on tegevuse eesmärk. Sotsiaalne praktika koosneb sageli mitmest loogiliselt seotud tegevusest, millel eraldiseisvalt ei ole mõtet. Näiteks e-ostu praktika kätkeb endas digiseadme kasutust, ostukeskkondade külastusi, e-järjehoidjaid ja hindade võrdlust, lepingute sõlmimist, pangatehingut jms. Praktikateooriate kohaselt on üksikisik sotsiaalse praktika kandja (praktika eelneb inimese tegevusele, olles sellesse nö sisse kasvanud, ta lihtsalt imiteerib praktikat omandatud harjumuse kohaselt). See teooria tunnistab siin loetletud kolmest käsitlusest kõige rohkem inimtegevuse materiaalset komponenti – inimese võime näiteks e-oste sooritada eeldab, et tal on pika aja jooksul kujunenud välja vaimsed ja kehalised oskused kasutada arvutit ja selle programme, virtuaalset e-ostude keskkonda. Ilma selleta jääks ta e-ostlemise praktikast kõrvale. Kujundamaks inimeste tegevust, tuleb sotsiaalne praktika ehk inimeste (igapäevaelu) rutiin terviklikult ümber kujundada või (taas-)luua. Üldjuhul ei toimu uute sotsiaalsete praktikate normaliseerimine isoleeritult – see on sageli põimunud või mõjutatud teistest sotsiaalsetest praktikatest. Näiteks eeldavad inimesed, et riigiga saaks e-tingimustes suhelda samade harjumuste baasil, mis on välja kujunenud e-ostukeskkondi kasutama õppides. Praktikateooriate kimp aitab mõista, miks inimesed ei taha hästi tegevuse kujundamise programmidele alluda, aga annab see-eest kätte komplekssema tööriistakasti.

Teooriad võimaldavad mõista, ennustada ja suunata uuritavat nähtust, paraku jääb iga teooria mõnes olukorras hätta, sest teooria sünnib vastusena kindlast kontekstist sündinud uurimisprobleemile.

[32] Sætra, H. S. (2019) When nudge comes to shove: Liberty and nudging in the era of big data. *Technology in Society*, 59.
[33] Thaler, R. H., Sunstein, C. R. (2018) *Nügimine. Viis toetada valikuid, mis viivad tervise, jõukuse ja õnneni.* Tallinn: Tänapäev.
[34] Sunstein, C. R. (2014) Nudging: A very short guide. *Journal of Consumer Policy*, 37, 583–88.
[35] Shove, E., Pantzar, M., Watson, M. (2012) *The Dynamics of Social Practice: Everyday Life and How It Changes.* London: Sage; Warde, A., Southerton, D. (2012) Introduction. *Collegium: Studies Across Disciplines in the Humanities and Social Sciences* 12, 1–24, http://hdl.handle.net/10138/34220.

Seetõttu on hea valitsemispraktikate edendamiseks vaadata kriitiliselt üle kolme teoreetilise suuna eelised ja omavahelisi vastuolud, et mõista nende võimalusi uuritava probleemi lahendamisel.

TABEL 1. TEOREETILISTE KÄSITLUSTE KEHTIVUS UURIMISPROBLEEMI KONTEKSTIS
Allikas: autorite süntees

KÄSITLUS	ELUKOHA ANDMETE JA E-POSTI AADRESSI ESITAMINE
Planeeritud tegevuse teooria	Selleks, et (õigete) elukohaandmete esitamiseks tekiks soodne hoiak, tuleb inimestele selgitada, milline kasu sellest sünnib. Küsimus on, kui tähtsana tajuvad inimesed saadud kasu muude soovide kõrval (nt on soov olla lojaalne kodanik võrdlemisi abstraktne ja omane ainult populatsiooni kindlale segmendile; see soov konkureerib palju praktilisemate soovidega nagu tasuta ühistransport jms) ja milliste sihtrühmadeni on võimalik teavitusega üldse jõuda (nt passiivsema elulaadiga inimesed jälgivad ka meediat vähe)[36].
Nügimise teooria	Selleks, et inimesed saaksid oma elukohaandmeid esitada, peab see võimalus kerkima esile nende muude tegevuste ja valikute käigus. Näiteks kui neil on põhjust suhelda riigi või omavalitsuse asutustega, kasutada infosüsteeme, kasutada teenuseid. See käsitlus ei eelda, et inimest peaks just elukohaandmete esitamise pärast rahvastiku registrisse sisenema sundima, vaid seda, et inimesel on seda lihtne teha, kui ta kas asju ajades või virtuaalsetes keskkondade liikudes satub sobivasse punkti. Seda teooriat on seetõttu keeruline kohaldada inimestele, kelle digipädevused on vähesed või kes ei puutu kokku ametiasutustega. Et elukohaandmete esitamise kohustus läheb vastuollu inimese enda sooviga nende andmete abil midagi saavutada, tekib vastuolu ka nügimise liberaalse paternalismi eeldusega. Nügimise mõjujõud ei suuda lahendada vastuolusid, mis tekivad riigi ja omavalitsuste praktikas kasutada esitatud andmeid eri otstarbel.
Praktikate teooriad	Andmete esitamine ei ole terviklik praktika, mis taastoodaks end seetõttu, et suur osa inimestest seda teeb (sh kaaskodanikele nähtavalt) ja tähtsaks peab. Andmete esitamise tegevus võib kuuluda mitme praktika koosseisu, mistõttu selle rolli inimeste praktikates tuleb mõtestada just vaadeldava praktika vaatepunktist. Nt kas see on osa täiskasvanuks saamise ja vanematekodust väljakolimise rituaalist, lapse koolipaneku praktikast, isikuandmete süstematiseerimise praktikast (sarnane nt CV värskendamise harjumusele) jne. Ühtlasi tuleb selgitada, kui suur osa on populatsioonis inimesi, kes ei osale üheski praktikas, mille sisse sobituks andmete esitamise tegevus. Inimese praktika mõistmiseks tuleb vaadelda inimese tegevuse keskkonda terviklikult, sh kokkupuuteid ametnike tegevusega, suhtluse virtuaalset keskkonda, teenuse disaini, õigusruumi jne.

[36] Kõuts-Klemm, R. & Lauristin, M. (2020) Cultural involvement and media use in the context of social morphogenesis. In Kalmus, V. et al. (eds) *Researching Estonian Transformation: Morphogenetic Reflections*. Tartu: University of Tartu Press, 75-103.

Teoreetilistest eeldustest lähtudes tõusetuvad järgmised küsimused:

- Milline on ideoloogiline lähtekoht, milles lähtuda inimeste tegevuse kujundamise võtteid välja pakkudes? Näiteks kelle õigus on määratleda, milline teguviis on õige, millised kõrvalekalded soovitud teguviisist on lubatud ja kuidas sellele reageeritakse?

  Näiteks Belgias külastavad inimese elukohta pärast selle registreerimist kas politsei- või omavalitsuse ametnikud. Nende ülesanne on välja selgitada, kas inimene ka tegelikult esitatud aadressil elab. Elukohaandmete esitamata jätmisel võidakse inimest trahvida. Eestis tehakse selliseid külastusi eelkõige sotsiaalteenuste täpse vajaduse väljaselgitamiseks või ennetähtaegselt vabastatud vangide elukohas püsimise kontrolliks[37].

- Millisel moel kohustatakse praegu inimesi andmeid esitama? Näiteks teavituskampaaniate või veebitekstidega (planeeritud tegevuse teooria), andmete esitamist dokumentide või teenuste taotlemisega ühildades (nügimine, teenuse disain: PPA uuendab inimese elukohaandmed, kui see tuleb ID-kaarti taotlema, sotsiaaltöötaja kannab abivajaja aadressi ise registrisse), koolipiirkondade valikukriteeriume muutes (praktikate teooriad).
- Millised on rahvastikurühmad selle põhjal, mis on nende eeldused saada ja võtta vastu teavet elukohaandmete esitamise kohta, mis on eeldused olla valmis soovitut tegema (sh abistajate toel), millised konkureerivad soovid ripuvad elukohaandmetest, millised on elupraktikad, mis määratlevad selle, miks on inimesel põhjust andmeid üldse esitada ja mis on need punktid, kus sekkuda saaks „vaikimisi valikutega".

[37] Changement d'adresse (2020) *Belgia teabeportaal Belgium.be,* külastatud septembris, https://www.belgium.be/fr/logement/demenagement/changement_d_adresse
Intervjuud omavalitsuste sotsiaalteenuste spetsialistidega.
Kinnipeetava tingimisi enne tähtaega vabastamise materjalide ettevalmistamise kord.

METOODIKA

Üksikasjaliku ülevaate uuringu metoodikast (vt Joonis 6) leiab Lisast 1. Siinkohal piirdume lühida ülevaatega. Alustasime uuringut sellest, et tegime teaduskirjanduse, teabe- ja tarbetekstide põhjal kindlaks tegurid, mis kujundavad elukoha- ja kontaktandmete esitamist üldiselt (sh teistes riikides) ja Eestis (kohalikud eripärad). Seejärel tegime lihtsakoelise meedia sisuanalüüsi ja uuringupartnerite analüüside[38] abil selgeks, kuidas serveeritakse Eestis elanikele kohustust andmeid esitada. Proovisime järele, milline on andmete esitaja teekond sihtpunktini. Seejärel määratlesime eesti.ee portaali, riigiasutuste nimekirja ja sealt avanevate teenuste ning omavalitsuste veebikülgede põhjal, millistes küsimustes tuleb elanikel ametnikega suhelda.

Selleks, et mudeldada inimesi nende igapäevaste harjumuste põhjal, mis kujundavad ka oskusi, võimalusi ja vajadusi elukoha- ja kontaktandmeid esitada, kasutasime avalike küsitlusandmete varamust kahte sobivat andmestikku: „Mina. Maailm. Meedia" ja Euroopa elukvaliteedi uuringut. Küsitlusandmed võimaldavad vaadelda inimeste tegevust praktikateooriate valguses. Et nügimist inimene ei taju, ei saanud me emotsioonipõhiseid valikuid selle meetodiga mõtestada. Küsitlusandmete abil moodustasime sotsiaalsed rühmad. Nendest inspireerudes kirjeldasime meeskondliku ajurünnaku käigus mitmekesised kvalitatiivsed prototüübid. Saadud kirjeldustest lähtudes värbasime intervjueeritavad ja tegime nendega intervjuud. Tehtud intervjuude ja vaatluste käigus kogutud materjalid kodeerisime sisuanalüüsi meetodil. Kõige lõpus andsime empiirilisele materjalile toetudes rühmade kaupa soovitused andmete kvaliteedi parandamiseks.

JOONIS 6. UURINGU METOODIKA

[38] Nt [Noorkõiv, R.] (2020) *Lisa 3. Mobiilne eluviis, avalike teenuste tarbimine ja elukohaandmed riiklikes registrites. Vahearuanne.* Tallinn: Geomedia.

RÜHMITAMINE

Selleks, et mõista, millistesse elupraktikatesse võib inimeste jaoks paigutuda elukohaandmete esitamine ja e-kirjavahetus ametnikega, rühmitasime inimesed kahe küsitlusuuringu andmete põhjal klasteranalüüsi abil (K-keskmised), võttes arvesse küsitlusandmete võimalusi ja teoreetilisi eeldusi. Praktikateooriate järgi teeb inimene tõenäolisemalt seda, mis on tema sotsiaalses keskkonnas „normaalne", mida toetab materiaalne ja virtuaalne keskkond ning mille tarbeks on tal pika aja jooksul kujunenud välja vajalikud oskused ja rutiinid. Ka väikesed emotsioonipõhised valikud (käitumisökonoomika käsitlus) ja kavatsuslikud tegevused (planeeritud tegevuse teooria) on võimalikud, kui tegutsemise keskkond, harjumused ja oskused neid toetavad. Näiteks ei saa „nügida" oma andmeid virtuaalsel teel esitama inimesi, kellel pole Internetti, arvutit ja internetikasutusoskusi. Ka ei saa oodata, et inimene peab plaani esitada õigeid andmeid elukoha kohta, kui tema isiklikud ambitsioonid ja soovid selle taotlusega vastuollu lähevad. Küsitlusandmeid nii spetsiifilise küsimuse kohta kui elukoha- ja kontaktandmete esitamine ei olnud võtta. Seetõttu mudeldasime sotsiaalseid rühmi selleks tegevuseks vajalike harjumuste põhjal, et leida üles tähtsamad statistilised lähtekohad, mille põhjal kavandada kvalitatiivse küsitluse valimit. Statistiline analüüs „silub ära" suure hulga inimrühmade sisemisest variatiivsusest. Seetõttu tegime rühmitusi mitu – üks analüüs avab rühmi ühe, teine teise nurga alt.

Mõistmaks, kui lihtne on inimesele (virtuaalselt) esitada elukoha- ja kontaktandmeid, koondasime kõigepealt uuringu „Mina. Maailm. Meedia" 1503 vastajat rühmadeks selliste liittunnuste põhjal, milles peitub vajadus oma andmeid esitada. Selliste tegevuste käigus arenevad inimese oskused oodatud viisil käituda ja kujuneb ka suhtumine oodatud tegevusse. Selles rühmituses (Joonis 7) on koondatud andmed selle kohta, kui sageli tuleb inimesel esitada oma elukohaandmeid reisidokumentide vormistamiseks, teenuste tarbimiseks, finantskohustuste täitmiseks, hobi- ja ettevõtlussihtide taotlemiseks. Ühtlasi peegeldab see rühmitus inimeste sotsiaalset aktiivsust ja selle mitmekesisust üldiselt, mille põhjal võib samas väga hästi ennustada soovi sotsiaalselt heakskiidetud viisil toimida[39]. Sellest rühmitusest selgub, et sotsiaalselt väga aktiivsetel rühmadel on põhjust oma andmeid jagada juba üksnes seetõttu, et vastasel korral ei saaks nad elada sotsiaalselt aktiivset elu – kättesaadavus teistele toimijatele on selle tingimuseks. Aktiivsetes rühmades joonistub välja väga mitmekülgsete oskustega kodanikualgatusliku suunitlusega rühm (selle peitub statistiliselr kalduvus ühiskondlike normidega kursis olla ja järgida neid ka siis, kui see põhjustab isiklikult ebamugavusi) ja ühekülgsem, ärilise suunitlusega rühm, kes on väga mobiilne ja võiks seetõttu eelistada olla virtuaalselt kättesaadav. Ühekülgselt andmeid jagav rühm (iseloomulik tunnus e-ostlemine) võib küll veeta palju aega Internetis, kuid arvutikasutusoskused ja internetis liikumise trajektoorid ei pruugi neid tuua riigi infosüsteemidesse. Sotsiaalselt passiivsed rühmad võivad elada võrdlemisi teadmatult kohustustest, mida neil järgida tuleb ja selleks puuduvad neil sageli ka oskused. Samas võivad nad olla siiski kuulnud põhilistest ühiskondlikest kohustustest (nt valimised, sissekirjutuse kohustus) ja neid võrdlemisi mehaaniliselt täita (nt lähevad valima, aga ei ole poliitiliste oludega kursis, ei tunne

[39] Kiisel (2020)

poliitikuid). Selline sotsiaalselt võrdlemisi passiivne rühm võib olla rühm, kes külastab raamatukogu (kust ei saa laenutada elukohaandmeid esitamata) ja tarbib mõningal määral ka ajakirjandust.

JOONIS 7. INIMRÜHMAD SELLE JÄRGI, KUIDAS NAD OMA ANDMEID JAGAVAD
Tulemused skaalal 0...1, milles tunnuse väärtus on arvutatud välja kõrgeima tunnuse väärtusega rühma järgi. Seda tegime selleks, et peita erinevusi liittunnuste väärtuste skaalades.
Allikas: Mina. Maailm. Meedia 2014, TÜ ühiskonnateaduste instituut

Kui inimene oma kontaktandmeid esitab, ei tähenda see otseselt, et jagatud andmed sobivad temaga sealtkaudu ametlike asjade pärast ühenduse võtmiseks. E-postis ootava kirjaga toimib inimene edasi, lähtudes sellest, kas tal on Interneti kasutamiseks seadmed ja oskuseid neid kasutada ning kuivõrd ta suhestub ametkondliku keele, probleemikäsitluse ja eesmärgiga. Ühtlasi mõjutab ametnikega suhtlemist tema soov ja oskus säilitada oma privaatsust, aga ka see, kui mobiilne ta on – näiteks võib kodukohast pikalt või sageli eemal viibiv inimene soovida ametnikega suhelda virtuaalsel teel, kuid samas kaotada ka huvi selle vastu, et kodukohas tema ametlikud asjad nö korras oleksid (vt Joonis 8). Selle teadmise põhjal tegime sama uuringu liittunnuste abil teise rühmituse, millest selgub, et suurem oskus ametnikega virtuaalsel teel suhelda on aktiivse eluviisiga rühmadel, mida iseloomustab suur mobiilsus (kas Eesti-siseselt või ka välismaal), mitmekülgsed ja sagedased tegevused Internetis ning kokkupuuted ametliku suhtlusega või piisavad oskused selleks. Et just need rühmad on ühtlasi ka tundlikud andmekaitse küsimustes, võib eeldada, et aktiivsed mitmekülgsete oskustega inimesed ei pane pahaks enda tülitamist ametkondlike vajaduste tõttu, kuid peavad tähtsaks seda, kuidas seda

tehakse. Kõige passiivsem rühm võib vajada tõenäoliselt aktiivsete rühmadega samale standardile vastamiseks palju kõrvalist abi. Selles rühmas võib olla mõni statistilise üldistuse tõttu kaduma läinud väiksem rühm, mis on Eesti-siseselt mobiilne, kuigi eluviisilt passiivne. Sellise rühma tegevuste mustris võib peegelduda ajavaesus, mis tuleneb sellest, et inimene peab põhitegevuseks (töö tegemiseks, õpinguteks) veetma suure osa oma vabast ajast transpordis ja tema oskused ja rutiinid on piiratud seetõttu, et ta lihtsalt ei saa oma aega juhtida[40]. Sellisel inimesel ei pruugi olla oskusi ega aega ametnike kirjadele reageerida või tegeleda neis tehtud ettekirjutustega. Aktiivsete ja kõige passiivsema rühma vahepealsed rühmad on võrdlemisi ühte moodi mõõduka oskuste pagasiga ja ametkondlikus asjaajamises keskpäraselt kogenud. Üks rühm veedab sageli aega välismaal või käib aktiivselt läbi välismaiste kogukondadega. Mida see tähendab valmisolekule reageerida ametlikele kirjadele, vajab selgitust kvalitatiivsete meetodite toel.

JOONIS 8. SOTSIAALSED RÜHMAD SELLE JÄRGI, KUIDAS NAD ON VALMIS AMETNIKEGA E-POSTI TEEL SUHTLEMA

Tulemused skaalal 0...1, milles tunnuse väärtus on arvutatud välja kõrgeima tunnuse väärtusega rühma järgi. Seda tegime selleks, et peita erinevusi liittunnuste väärtuste skaalades.

Allikas: Mina. Maailm. Meedia 2014

[40] Selline rühm joonistus välja näiteks noorte rühmas – kui ta veedab suure osa ajast ühest punktist teise liikudes, ei jõua ta arendada välja huvisid ja sotsiaalseid tegevusi.
Aksen, M. jt (2018) *Noorte osalus otsustusprotsessides*. Tartu: Tartu Ülikool.

Teise, Eurofoundi (Euroopa Elu- ja Töötingimuste Parandamise Fondi) elukvaliteedi küsitluse andmed (928 vastajat) ei võimaldanud teha rühmitusi eriti mitmekülgsete tunnuste abil (vt Joonis 9). Proovisime rühmitada inimesi selle põhjal, mida andmed vähegi uurimisprobleemi kohta peegeldasid. Liittunnused võimaldasid kirjeldada vastaja internetikasutuse mitmekülgsust, kokkupuuteid olukordadega, kus tuleb suhelda mõne ametiisikuga, seda, kas inimene on pidanud elukohaandmeid esitama või kontrollima selle tõttu, et ta lapsed saavad haridusteenuseid ja läbikäimist pereliikmetega teistes riikides. See võrdlemisi kohmakas rühmitus võtab eelnevatega võrreldes vähem arvesse inimese elukonteksti ja harjumusi ning rohkem väliseid (enda valikutest vähem sõltuvaid) tegureid nagu peresidemed ja vajadus lapsed haridusasutusse saata. Sellest paistab eeskätt, et kuigi sarnaselt teistele rühmitustele on olemas väikesed mitmekülgsete oskustega rühmad (nii formaalse suhtluse kui internetikasutuse oskused), ei pruugi mitmekülgsed internetikasutuse oskused käia ühte jalga oskusega suhelda ametlikus kontekstis. Internetikasutuse oskused on mitmekülgsed noorematel inimestel (kel on lapsi, kes veel haridust omandavad). Vähesemate oskustega inimesed võivad olla võrdlemisi passiivse eluviisiga, mistõttu võib eeldada, et ka nende elukohaandmed ei vaja uuendamist – nad ei tee oma elus muudatusi. Nad elavad sageli üksi, mistõttu ülesannetes, mis nende oskusi ületavad, võivad sõltuda teistest inimestest. Inimestel, kellel on palju peresidemeid välismaal (venekeelne elanikkond), ei ole eriti formaalses kontekstis suhtlemise oskusi. Vanemal venekeelsel elanikkonnal on ka Interneti kasutamise oskused vähesed.

JOONIS 9. SOTSIAALSED RÜHMAD FORMAALSE SUHTLUSE JA INTERNETIKASUTUSE OSKUSTE PÕHJAL[41]
Tulemused skaalal 0...1, milles tunnuse väärtus on arvutatud välja kõrgeima tunnuse väärtusega rühma järgi. Seda tegime selleks, et peita erinevusi liittunnuste väärtuste skaalades.
Allikas: European Quality of Life Survey 2016

[41] Hajala on kodumaalt uude kohta rännanud samast rahvusest inimeste kogum.

Lisas 2 on pikem ülevaade neid statistilisi rühmi iseloomustavatest näitajatest. Oleme nende rolli elukohaandmete esitamise protsessis toonud kokkuvõtlikult välja järgmisel joonisel (vt Joonis 10). Samu näitajaid arvesse võttes tegime ajurünnaku, et selgitada välja statistiliste rühmade nö prototüüprühmad, mille alusel teha uurimisküsimustele vastuste leidmiseks välitöid. Märksõnade paigutus joonisel on kahtlemata üsna subjektiivne, sõltudes statistiliselt silmatorkavamatest erisustest ja joonise mahtuvusest. Joonistelt nähtub, et suur osa elanikkonnast ei osale tegevustes, mille käigus saaks elukohaandmete esitamist lihtsustada. NB! See, et inimene ei uuenda oma andmeid, ei tähenda, et need valed on.

JOONIS 10. EELDUSED ESITADA ELUKOHA ANDMEID JA E-POSTI AADRESSI

KVALITATIIVNE ANALÜÜS

Mõistmaks seda, mille poolest sotsiaalsete rühmade eeldused elukohaandmeid ja e-posti aadresse esitada, erinevad ja kuidas neid motiveerida andmete esitama, võtsime ette välitööd. Et tagada uuritavate rühmade mitmekesisus, analüüsisime küsitlusandmete põhjal tehtud rühmitusi ja kirjeldasime kahe ajurünnaku käigus varasemate välitööde kogemusele toetudes ära 22 inimrühma prototüübid või alarühmad. Jälgisime, et prototüüpide kirjeldused ei saaks üksteisega liiga sarnased ja et statistilistes andmetes peegelduvad nüansid üldjuhul ikka mõnes rühmas vastu peegelduvad. Kirjeldused, mis liialt kattusid või rühmad, mida on keeruline isikuandmeid töötlemata või eelneva nõusolekuta leida (nt vangid jm), võtsime välja, panime omavahel kokku või lootsime, et satume neile välitööde käigus juhuslikult. Nii jäi meile järele 17 rühmakirjeldust, mis välitööde käigus kasvas 18ni.

Saadud kirjeldused olid aluseks ka intervjueeritavate värbamisele. Näiteks digipädevamate rühmadega vestlesime ka Internetis (osalt ka kevadel kehtinud eriolukorra tõttu), vähesemate digioskustega inimestega arutamiseks läksime kohale ja küsisime teavet juurde ka spetsialistidelt, kes nendega igapäevaselt kokku puutuvad.

Prototüüpide kirjeldusi me siinkohal ei esita, sest välitööde käigus koorusid välja mitmed uurijate eelarvamustest ja statistilistest üldistustest pärinevad ekslikud hinnangud. Järgnevas analüüsis on rühmad koondatud suurematesse omavahel mitme tunnuse poolest sarnastesse rühmadesse. Rühmade analüüs algab kirjeldusega sellest, millised olid välitööde käigus kohatud rühmad tegelikult. Ülevaade sellest, kuidas rühmad jagunesid ja millises järjekorras neid analüüsime, leiab järgmiselt jooniselt (vt Joonis 11). Rühmadele iseloomulikud tunnused leiab eelmiselt jooniselt (vt joonis 10), kus on markeeritud peamiselt tunnuste äärmuslikud väärtused (nt sotsiaalne kõrgkiht, rahapuudus jm). Tunnuste keskmised väärtused jäävad joonise keskpaika, kuhu koondus õige mitu rühma, kes polegi väga mobiilsed ringiliikumise sihtkohtade ja kauguste mõttes, kuid siiski piisavalt mobiilsed, et just neil elukohaandmetes või e-posti aadressides võiks teistest rohkem eksitusi ette tulla.

JOONIS 11. VÄLITÖÖDE RÜHMAD OSKUSTE JA „KUULEKUSE" JÄRGI

I Sõnakuulelikud ja pädevad

Selles alapeatükis analüüsime nende vastajate kogemusi, keda iseloomustavad head teadmised riigi ja infosüsteemide toimimisest, mitmekülgsed digipädevused (sh tunnevad võtteid, kuidas end infomüra eest kaitsta, tagada enda turvalisus), aga ka oskus ja tahe asjad korda ajada, kui tingimused selleks on ebamäärased. Neil on võrdlemisi hea sisse- ja toimetulek, haridustase. Vene emakeelega peredest pärit vastajad räägivad hästi mitut keelt. Nad panevad tähele riigi ettekirjutusi ja on neile lojaalsed (sh koroonakriisi ajal), kuid ka nõudlikud selle suhtes, kuidas riik neile selles vastu peaks tulema. Suhet riigiga toetab sage kokkupuude ametnikega, ametkondadega kattuv suhtlusvõrgustik või töökogemus ametnikuna. Neid iseloomustab tugevam kodanikutunne – nad sekkuvad sageli, kui näevad vajadusi või probleeme (töökohal, sõpruskonnas, lähikonnas), ka poliitika (arvamuse avaldamine, valimas käimine) on neile tähtis. Need inimesed reisivad sageli nii Eestis kui välismaal (ka kaugetesse ja viisanõudega sihtkohtadesse), seehulgas töö tõttu, kuid nad ei tööta välismaal ega ela seal, tehes Eestisse kaugtööd. Töökohad on neil linnas. Mõned neist saavad päevatoimetused tehtud jalgsi või rattaga, mõned liiguvad töö tõttu Eestis palju ringi ka tööpäeva jooksul või viibivad kodust eemal mitme päeva kaupa. Samas ei ole neil mobiilsuse tõttu märkimisväärseid põhjuseid mitme kodu järele. Kodudeks on üürikorter, linnamaja, elukaaslase pere kodu, linnalähedane maamaja jm. Mõnel neist on maakodud, kuhu nad pole pikemalt jäädes (nt kriisi ajal) oma elukohta ümber registreeritud. Nad on elukaare eri etappides – mõned on oma esimesel töökohal, mõnel juba lapsed pesast välja lennanud.

„Käisin vallavalitsuses selle kooli pärast jalgu trampimas ja ma lõpuks läksin kohapeale, sest meil vallas on asjad nii, et telefonis on üks jutt ja kohapeale kui lähed, siis teine jutt, läksingi kohapeale. Et kui tahad enda tahtmist saada, siis pead minema kohapeale."

„Seal uue aja alguses oligi see, et minu arust nagu räägiti, kuidas see vene ajal hästi oluline sissekirjutus, et nüüd me laseme kõik inimesed hästi vabaks, et kõik võivad elada seal kus nad tahavad ja siis tegelikult nagu järgmine hetk oligi see, et see ei olnud tegelikult nii [naerab]. Et see oli nagu mõnes mõttes nagu selline naljakas. Et seal olid ka muud põhjused taga, mitte ainult [riigikord]? No just."

„Kui ostsime [vanalinna] korteri, vanalinna elanikel soodustus parkida soodustingimustel. Arutasime, kas keegi võiks end pealinna sisse kirjutada, kui Tallinna korteris oleme, et autot parkida. Aga Edgar oli vist toona linnapea, mõtlesime, et ei hakka enda maksuraha sinna viima, ei käi Tallinnas nii palju, et oleks küünlaid väärt see mäng."

„Abieluga on muideks nii, et uurisime ja imestasime [elukaaslasega], et ei saagi elektroonselt teha. Ja siis naljaga pooleks otsustasime, et ei hakka enne tegema kui saab elektroonselt teha. Sest mis e-riik see selline on kui ei saa abielu sõlmida ilma, et peaks kohale minema."

„Ma ei tea, aga [ma ei ole sissekirjutuse kampaaniaid] otseselt võib-olla mitte [märganud]. Ma arvan, et [...] oli see kaasava eelarve hääletuse aeg alati, et siis tekkis küll tunne, et kuna ma niikuinii tegutsen siin nagu aktiivsemalt, et võib-olla siis ma tahaks mingit ideed esitada. Aga igapäevaelus küll mitte."

„Küll oleme rääkinud oma tuttavatega, kes pealinna ja [ääremaa väikelinna] vahet liiguvad ja tõesti poole ajast elavadki päriselt seal ja just sellepärast teinud sissekirjutuse sinna [väikelinna], et nad ütlesid, et kui nad saaksid seda jagada, siis nad ka teeksid seda hea meelega."

Joonis 12. Sõnakuulelike ja pädevate rühma iseloomustavad pildid ja tsitaadid
Allikas: autorite kogutud andmed; pildid: Unsplash

TABEL 2. ANDMETE ESITAMISE PÕHJUSED SÕNAKUULELIKE JA PÄDEVATE RÜHMAS
Allikas: autorite kogutud andmed

VAJADUS VÕI NORM	TEGUVIIS
Soov panna last kooli või lasteaeda; sõpruskonnas vajab keegi lapsele koolikohta; kogemus, et tutvusringkonnas kirjutatakse kooli tõttu end sisse teistesse kodudesse	Registreeris end maakodust tagasi tegelikku elukohta, et laps saaks linnas kooli minna
	On arutanud võõra lapse oma koju sisse kirjutamist
	Registreeris maal elava lapse linnakorterisse üürnike juurde, sest muidu ei nõustutud linnas, kus ta töötas. last muidu kooli võtma
	Huviharidus teises omavalitsuses on pannud kaaluma ümberregistreerimist
	Üks vanematest registreeris end ümber teise linna, et kindlustada sinna hiljem ümber kolides lapsele ka seal lasteaiakoht
	On kirjutatud sisse vanemate koju, kuigi on mõne kuu kaupa elanud välismaal
Alustab alles esimeses töökohas ja/või pole veel jõudnud pere loomise etappi; pole ka vajadusi, et omavalitsuselt teenuseid küsida; usk isiklikku, mitte üürikinnisvarasse; sissekirjutus kui täiskasvanuks saamise ja paigalejäämise rituaal	Kirjutas end sisse, kui ülikooli lõpetas ja ühiselamust välja kolis, sai esimese töökoha ja üürikodu
	On sisse kirjutatud vanemate juurde, kuigi üüri maksab ametlikult ja omanik ei oleks sissekirjutuse vastu; ametlikus suhtluses (nt passi taotledes) jagab õige elukoha andmeid, kirjutab sisse siis, kui omale kodu ostab
	On vanemate korterisse sisse kirjutatud, kuid et see asub samas omavalitsuses tegeliku elukohaga (üürikodu), ei näe põhjust seda muuta – maksud lähevad õigesse kohta ja valida saab ka, lapsi veel pole
	Kirjutas end sisse maakoju, et pääseda maamaksust (elukohajärgseid teenuseid ei vajanud)
	Lapse sünniga kaasnevad toetused eeldavad, et üks lapsevanem oleks eelnevalt olnud omavalitsusse sisse registreeritud. Kui on valida mitme omavalitsuse vahel, võetakse kohalike toetuste suurust arvesse
	Soovis omavalitsuses tasuta parkida, selleks oli vaja sissekirjutust
Raha kokkuhoid	Registreeris end korterisse, mille plaanis maha müüa, et vältida tulumaksu kohustust
	Välismaale pole hea end sisse registreerida, sest Eesti vanemahüvitis on rahaliselt kasulikum
	Sisse kirjutama või seda mitte muutma ahvatleb Tallinna tasuta ühistransport, praamide piletihinnasoodustused saarte elanikele
	Maapiirkonna kodu ei julge lisa-aadressina märkida, sest kardab sunduslikku korraldatud olmejäätmeveoga liitmist

VAJADUS VÕI NORM	TEGUVIIS
Loobus sissekirjutusest pealinna, et mitte tuua maksuraha „Edgarile“	Soovis maksud saata oma maakoju
Poliitikas osalemise ja kaasarääkimise soov	Uude kohta kolinult soovis sünnikodus kui tuttavlikus piirkonnas edasi hääletada; pereelu alustades otsustas ka uue kodukoha poliitilise olukorra endale selgeks teha ja valimistel/rahvaküsitlustel osaleda
	Sai volikokku sünnikodu piirkonnas, ei registreeri end ümber, sest kaotaks volikogus kaasarääkimise võimaluse
	Soovib uues kohas omavalitsusele ettepanekuid teha, kaalub, kas end sisse kirjutada
Soov saada saartele nö teise koju	Märkis kriisi ajal lisa-aadressiks ühe saare aadressi, sest meedias tutvustati sellist võimalust
Ehitusprojektid maakodus ja kodutunde kasv käivad ühte jalga, teehoolduse ja prügiveo tellimine kinnistavad kohaliku elaniku identiteeti	Kasvab soov sissekirjutus maakoduga siduda, laste sünniga hakkab see konkureerima sooviga haridusteenuste järele
	Vanemad vastajad vahetasid perearstiga koos ka sissekirjutuse
Eelmise kodu piirkonnas teenindanud perearst jäi liiga kaugele	Noor, kes ei olnud kursis sissekirjutuse kasutusaladega, vahetas kolides perearsti ilma sissekirjutust muutmata
Tunneb huvi enda meditsiiniliste analüüside vastuste, kinnistu andmete, mõne menetluse staatuse või muu sarnase vastu	Teabeotsingute või taotluste esitamise käigus satub riigi registritesse, vajadusel korrigeerib selle käigus kontaktandmeid
Suurem enesejuhtimise võime, aktiivse infotarbimise tõttu märkavad rohkem teateid asukohast teatamise vajadusest reisimisel	Teavitavad enda asukohast välisministeeriumi lehel, kui ees pikkvõi kauge reis; asuvad õppima teises riigis; liiguvad piirkonnis, kus kõrgem riskimäär (Venemaa, Türgi, Aasia), sh koroonakriisi ajal; ärgitavad ka tuttavaid seda tegema

VAJADUS VÕI NORM	TEGUVIIS
Soov edastada teavet kolmandale osapoolele, küsida juurde, vastata või arvamust avaldada, süstematiseerida ja tõendada, tegevuste ajalugu jälgida	Mida keerulisemat küsimust lahendatakse (nt toetuse taotlus versus ehitusprojekti menetlus), seda mitmekesised on inimese suhtluskanalid. Üksik paber või e-kiri ei taga teabe mitmekülgseks töötlemiseks vajalikku teavet. Registritesse ja e-keskkondadesse salvestatu on ametliku suhtluse aluseks, saadavad e-kirju, helistavad ja tulevad kohale
Väärtuslik post on vaja kätte saada. Samas ei soovita äriettevõtetega oma rahvastikuregistri andmeid jagada	Iga üksiku asutuse teavitamine muutunud elukohaandmetest põhjustab kolimise perioodil lisastressi
Vajadus ametnikega suhelda ka oma töö või hobide tõttu	Eeldab, et ametnik sai andmed tema enda käest. Teab, mis on ametniku õigused neid kasutada
Soov saada teavitusi aegumiste kohta (auto tehnoülevaatus, load, maksudeklaratsioonid jms), muuta oma elu lihtsamaks	Uuendab registris andmeid
Teabevoog on väga tihe kõikvõimalikest teavituste määratlemisest ja kanalite jaotusest hoolimata	Üksik kiri ka e-posti kastis võib jääda märkamata
Kasutavad tegevuste optimeerimiseks kõikvõimalikke e-kanaleid, mis loodud on. Mitmekülgne elu tagab ka mitmekülgsed digipädevused. Soov alati parema kasutajamugavuse järele	„Kolekirjadest“ saavad paremini aru kui teised, kuid suhtuvad neisse kriitiliselt Kui suhtluskanalid ei vasta nende standardile, saavad hakkama
Soovivad, et ametnik mõistaks nende vaatepunkti, ei lepi vormiliselt nõude täitmisega. Soov vältida telefonimängu, ühe ametniku juurest teise juurde saatmist	Protestivad, kui jäävad mitme ametniku arvamuse vahele või kui tuleb teha asju, millest midagi ei sünni

ELUKOHAANDMETE ESITAMISE VARASEM KOGEMUS

* Kogemused sissekirjutusega kohale minnes pärinevad iseseisvuse algusest
* Eesti.ee-s mitmel põhjusel käinud ja andmed on õiged olnud, e-posti aadress on käigu pealt ära suunatud. Seda, kust andmed pärinevad, ei osata tüüpiliselt öelda. Sageli märgitakse registrit vaadates, et andmed on uuendatud dokumentide tegemise käigus PPAs.

KASUTAJA TEEKOND

* Alustavad andmete muutmist, valides kas eesti.ee või rahvastikuregistri aadress, ka rahvastikuregistrit guugeldades.
* Otsiks andmete muutmise võimalust elukohaandmete, mitte avalduste alt. Otsitakse ka rubriikidest: minu andmed, mina ja minu pere, kinnisvara.
* Vastajad ei saa aru, milleks küsitakse elukohaandmete esitamisel andmeid rahvuse kohta. Ainult statistika tegemine ei tundu piisav otstarve. Kui emakeele välja kasutataks selleks, et ametnik pöörduks nende poole emakeeles, oleks sellel mõte. Nii rahvust kui emakeelt on (eriti) segaperekondadest inimestel keeruline määratleda, seda enam, et valida saab ainult ühe. Haridustaseme kohta võiksid täpsed andmed tulla EHISest.
* Kelle nõusolekut on vaja laste sisse registreerimisel, kas lapsevanem ei saagi ise otse oma last sisse kirjutada (vanemate sissekirjutused on eri aadressidel)?

ALTERNATIIVSED ELUKOHAANDMED

* Kui elukohaandmed on määratlemata, sobib kasutada ka elektrilepingu (jm) andmeid, sest isegi kui otsitav ei ela kohapeal (nt maksab arveid vanaema eest), säilib sealtkaudu temaga kontakt. Häiriks andmete vahetamine riigi ja erasektori vahel.
* Inimene peab ise vastutama, et ta andmed õiged on. Eeltäidetud andmed taotluse vormides jm peaksid olema need, mille inimene on ise

KASUTAJAMUGAVUS

* Elukohaandmete esitamise käigus külastatavate infosüsteemide kasutajamugavusega ei ole vastajad rahul, selle tõttu jätaks andmete esitamise pooleli elukutselt tarkvaraarendaja.
* Inimene ei peakski registritesse eraldi sisenema, vaid saama kõik eesti.ee-s ära teha. Eeskujud: MTA keskkonnad on järjest paremad, digilugu on väga halva kvaliteediga.
* Tegi mobiili-ID, sest ID-kaardi sertifikaadid on Safarile ja Macile vigased. Smart-ID-ga on probleeme olnud riigi registritesse sisenemisel.
* Kirjavahetus riigiga/omavalitsusega võiks toimuda eraldi keskkonnas, nii et ei peaks midagi alla laadima ega arvutis allkirjastama.
* Arvuti mälus on sagedastel internetikasutajatel õiged andmed juba olemas. Eeltäidetud vormid võivad ju olla, aga arvuti täidab need nagunii ise ära.
* Tähitud kiri võib kaotsi minna nii postkastis kui e-postkastis. Mõlemad võivad mattuda muu posti vahele, sattuda kellegi teise kätte või prügikasti. Kui inimest on vaja teavitada formaalselt, võib panna e-kirja programmi automaatteavituse kirja avamise kohta, kui sisuliselt, siis paluda endale kättesaamise kohta vastata või saata talle uus kiri, kui inimene tegutsema ei asu.

TEHNILISED PROBLEEMID

* Elukohaandmete esitamiseks tuleb viis korda end mobiili-ID-ga tuvastada (nt eesti.ee-st rr-i liikudes).
* Rahvuse, emakeele ja hariduse andmete esitamisel tekkisid visuaalsed häired – valitud vastus ei muutu väljal nähtavaks, kuigi salvestamise järel on näha soovitud andmed.
* Aadressivalik töötab halvasti, peab aru saama aadressi järjestamise loogikast. Korterinumbrit ei saa sisestada ja andmete esitamine jääb pooleli.
* Andmete esitamise katsete käigus jookseb süsteem kokku (v-o ka koroonakriisi aegse ülekoormuse tõttu)

JOONIS 13. ELUKOHAANDMETE ESITAMISE KOGEMUSED SÕNAKUULELIKE JA PÄDEVATE RÜHMAS
Allikas: autorite kogutud andmed

Ettepanekud elukoha- ja kontaktandmete ajakohastamiseks rahvastikuregistris

Sõnakuulelike ja pädevate rühm tarbib aktiivselt meediat ning teavitused üldhuvi meediakanalites (Err.ee, AK, Postimees jne) äratavad rühma tähelepanu, veel enam – nad aitavad levitada sõna. Oodatav ülesanne ei ole neile raske. See rühm on samas võrdlemisi nõudlik nii iseenda kui andmete küsija vastu. Ta soovib, et andmeid kasutataks läbipaistvalt ja neid kogutaks kasutajale mugavalt.

Selle rühma teavitamiseks sobivad kohalike omavalitsuste valimiste ja kaasava eelarve hääletuste perioodid, sest oma hääle andmine on neile tähtis. Et see rühm on digipädev ja külastab aktiivselt mitmesuguseid e-platvorme, võib elukohaandmete esitamise teavituse siduda kõikvõimalike teenuste kasutamisega – juhilubade taotlemine, digilugu, tuludeklaratsiooni täitmine, e-kool jms (avaliku sektori teenused) (aga alaealised ei uuenda lube, pensionärid ei esita sageli deklaratsioone – neid on selles rühmas aga vähe). Kui elanik seab riigi/KOV teenuseid kasutades endale teavitusi (maksud, lubade aegumine jms), võib talle ühtlasi pakkuda ka võimaluse kontaktandmete uuendamiseks rahvastikuregistris.

Sõnakuulelike ja pädevate rühm eelistab asju ajada korrektselt, neile on tähtis vastata sotsiaalsetele ootustele (nt üür on makstud õigeaegselt ja ausalt). Seetõttu võib MTA või RIKi juurde luua üürilepingute sõlmimise virtuaalse keskkonna, millel on ka elukohaandmete automaatse määratlemise funktsioon. Keskkonda saavad kasutada need, kes vajavad tuge korrektsete ja piisavat õiguslikku kaitset osutavate lepingute sõlmimiseks. Ta kuulab tõenäoliselt sõna, kui notar kinnisvara müügitehingut korraldades elukohaandmete registreerimise vajadust meelde tuletab.

Ühiselamu üürilepingute ja tudengikohtade lepingute sõlmimise registrid saab siduda elukohaandmete esitamise keskkonnaga. Tudengile tuleb jätta võimalus oma elukohta ise määratleda (nt kaugõppijad kasutavad ühiselamu kohta harva ja kui ühiselamu edastab nende andmed vähemalt kolmekuulise lepingu kohta rahvastikuregistrile, siis jääb mulje, et neid on võimalik ühiselamust kätte saada).

Selle rühma intervjueeritutel ei olnud kogemusi sissekirjutuse andmete teadliku moonutamisega lastele soovitud kooli saamise eesmärgil. Samas on selle rühma sotsiaalne närv (õiglustunne) võrdlemisi tundlik. Inspireerudes nende tagasisidest on kodujärgse kooli määramise küsimuses kaks valikut – kas hakata kontrollima laste elukohti (mida neil näiteks vanemate lahutuse tõttu võibki olla mitu) või vastupidi – võimaldada koolikoha saamiseks esitada elukohaandmeid nii, et tegelike elukohaandmete moonutamine ei pakuks huvi (arvestades, et see on nagunii suurlinnade eliitkoolide ümbruses levinud ja sotsiaalselt õigustatud-levinud praktika). Näiteks võib koolikoha määratlemiseks luua rahvastikuregistriga jäigalt sidumata elukohaandmete kogumise süsteemi (inimene saab korrigeerida, lisada seletuskirja), arvestada koolikoha määramisel ka lisa-aadressi, mitte ainult sissekirjutuse aadressi või anda lapsevanemate seletuskirjadele üldiselt koolikoha määramisel suurem roll. Nii väheneksid rahvastikuregistri andmete puudujäägid lapsevanemate ja laste rühmas. Kinnisvaraomanikule võiks luua võimaluse kontrollida lisaks sissekirjutuse aadressile ka teiste inimeste lisa-aadressi märkimisi tema aadressile, sh neile, kes ei kasuta Internetti. Samuti võimalus

kontrollida, kas sama telefoninumber või e-posti aadress on kellelgi juba varem esitatud (telefoninumbrid vahetavad omanikku vahel väga lühikese aja jooksul).

Üheks võimalikuks lahendiks on haridusteenuste võimalik määramine elaniku seletuskirja alusel (nt juhud, kus lapsevanema töökoha asukoht muudab lapse ja tema vanema liikumistrajektoori haridusteenusteni ebaloogiliseks, teise valla huviringid on elukohavalla asutustega võrreldes lähemal või eelistatumad, lapsel on mitu elukohta vanemate lahutuse tõttu jm). Kuigi ametniku töö võib muutuda üksikjuhtumite kaalutlemisvajaduste tõttu keerulisemaks, võiks kodanikukeskne lähenemine olla siiski prioriteet, arvestades, et e-valitsemine laiemas plaanis aitab rutiinset, standarditele vastavaid juhtumeid efektiivsemalt hallata. Kodanikule peaks sündima täiendav kasu, sest mis varem jäi tegemata ajapuuduse tõttu, võiks nüüd aset leida, sest e-valitsemine aitab aega säästa.

Kaaluda võimalusi anda inimestele õigus jaotada oma tulumaksu mitme omavalitsuse vahel ilma elukohta ümber registreerimata või lühemate perioodide kaupa kui aasta. Nt võib poliitiliste veendumustega inimene soovida end suvekuudeks suvilasse sisse kirjutada (võib saada võimaluse määratleda need kuud ka püsivalt näiteks tuludeklaratsiooni täites). Kuigi selline vajadus on väikesel osal elanikkonnast, kaasneb sellise võimalusega ka muidugi palju riske.

Teavitamist välismaal viibimisest võib lihtsustada, sidudes reisipiletite ostukeskkondi teavitussüsteemiga või lihtsustades teavitamist reisiterminalis ja check-inis (nt registreerimispuldid ootejärjekordade lähistel). Üks võimalus on siduda soovitus oma sihtkohast välisministeeriumi teavitada mobiilioperaatori tervitustekstiga või anda luba mobiilioperaatorile teha seda elaniku eest (see rühm on siiski üsna kriitiline eraettevõtetega andmete jagamise vastu).

Otsida võimalusi elaniku suhtluse koondamiseks riigi ja omavalitsuse esindajatega (taotlused, teabevahetus, menetlused) kokku eesti.ee-sse. Selles rühmas leiti küll mh, et e-suhtluses võiks kirjadele vastata kiiremini kui 30 päeva jooksul. See ootus ei ole realistlik, kui appi ei tule vestlusrobotid. Kirjadele vastamine eeldab sageli, et asutuse siseselt tuleb teha täiendavaid päringuid, mis võtab aega. Nii pole tähtis, kas päring saadetakse välja paberil või elektrooniliselt. Pigem tuleks tähelepanu pöörata sellele, et parandada suhtluse kvaliteeti – vähendada ühe inimese juurest teise juurde saatmist, ümmargusi või otse seadusetekstist kleebitud kuivi vastuseid jms.

Muud tähelepanekud

Seda, et elukohaandmed tuleb esitada piiratud ajavahemiku (14 päeva) jooksul, ei osanud need digipädevad ja riigiteadlikud intervjueeritud spontaanselt välja tuua ega liikumisvajadustega seostada, kuigi on hästi informeeritud rahvastiku rühm. Selle põhjus ei ole ilmselt teabe puudumises, vaid selles, et 14 päeva tärminil pole sotsiaalset põhjendust või õigustust (milleks? mis juhtub?).

Väikestes kohtades, kus lähestikku asuvate koolide sisseastujate vahel pole konkurentsi (pigem koolide vahel sisseastujate pärast), pole lapsevanematel motivatsiooni elukohaandmeid võltsida. Kesklinna eliitkoolide ümber võivad mitmekülgsema ja suurema tutvusringkonnaga, kõrgema sissetulekuga jms lapsevanemad luua võrgustiku, mis suurendab sotsiaalset kihistumist lapseeas ja loob turu elukohaandmete võltsimiseks.

Maapiirkondades elavad vastajad, kes on sageli ise teabe vahendaja rollis, toovad välja, et ametlikku teavet tasub maakohtades edastada inimestele vahetult ja kogukonna vajadustest lähtudes (koha peal, bussipeatuses, vallalehes, alevi vahel, maakeelsena). St mitte omavalitsuse kodulehel.

Paberil kirju kasutavad selle rühma vastajad vahel selleks, et jagada teavet perekonnaliikmetega või naabritega. Mõttekaaslastega (samade pädevuste ja huvidega, elustandardiga inimestega) vahetatakse teavet põhiliselt virtuaalselt. Kuigi selle rühma intervjueeritud suhtlevad ametnikega sageli, mäletati ametnike pöördumisi sotsiaalmeedia kaudu kui erandjuhte.

II Pädevad, kuid isepäised

Selles alapeatükis on analüüsitud võrdlemisi digipädevaid ja üsna oskuslikke suhtlejaid, kes on samas veidi isepäised. Nad panevad tähele seda, mis nende kogukonnas toimub ja mille tarbeks nende maksutulu kasutatakse. Neil on tugev kohaidentiteet. Rühma vastajad on näiteks kirjutanud end sisse teise omavalitsusse, et seda maksutuludega toetada või ise maksudelt, toetustelt võita. Nende otsus end kusagile sisse kirjutada on üldiselt väga läbimõeldud (lausa välja arvutatud nii materiaalselt kui emotsionaalselt), mistõttu on neid keeruline nügida oma elukohaandmeid ajakohastama. Siit leiab inimesi, kes ühe osa aastast elavad mandril, kuid kelle juured ja nt lapsepõlvekodu asuvad mujal (meie uuringus mõnel saarel, kus on eriti tugev kogukonnaidentiteet). Et päritoluvalda ja –kogukonda toetada, on nende sissekirjutus tehtud saare kasuks – nende kodanikuambitsioon on tasandada piirkondlikku ebavõrdsust. Intervjueeritute seas on ka kahepaiksed kultuuri- ja vabakonna taustaga mehed, kes jagavad oma aega kahe elukoha vahel ja isepäised, hobide või töö tõttu mobiilsed mehed. Nad võivad olla enda otsustes isepäised ja tegutseda neis piirides, mis on õigusega lubatud. Siit leiab ka vanemaealiseid kohaliku kogukonna elu edendajad, kellel on sarnaselt saarele sisse kirjutatud inimestega tugev oma kogukonna toetamise tahe, kuid erinevalt saarlastest elavad nad igapäevaselt väikelinna või maakogukonnas. Need vanemad kohaliku kogukonna aktivistid ei kompa piire, vaid vastupidi tunnevad end hästi seatud piiride sees, kuid ei ole valmis kaasa minema ülemäärase reguleerimise ja tehnoloogiliste uuendustega. Selle rühma vastajatel on sageli endil kogemus ametniku tööst, st nad tunnevad ametnikke, saavad nendega hästi läbi ja mõistavad nende tööd (tegutsemisloogikat). Osad intervjueeritud väärtustavad silmast silma suhtlust üle kõige, kuigi kellelgi neist pole suuri raskusi orienteeruda e-keskkonnas.

2.1. Inimesed, kes jagavad oma elu mandri ja saare vahel ja on teinud teadliku valiku end saare kogukonda sisse kirjutada, et jagada pealinna maksutulu ümber oma südamelähedasse paika. Nad elavad mandril, kuid on mõtetega kinni saarel, käies seal igal võimalusel, kui elu seda pakub: pikem nädalavahetus, pühad, puhkus, suvi või mõni pere- ja suguseltsiüritus. Üks osa neist naudib võimalust elada kahes nii erinevas kohas ja mõtestada mitut identiteeti. Teine osa igatseb püsivalt saarele tagasi asuda ja teeb selleks ka plaane. Nad on tugevalt seotud enda juurte, päritolu- ja sünnikodu, vanemate koduga. Osa neist peab töö tõttu regulaarselt saarelt lahkuma, teine osa kasutab aktiivselt kodukontori ja kaugtöö võimalusi, mille koroonakevad kättesaadavaks muutis. Saarel käivad nad auto ja ühistranspordiga (kui peatused jäävad kodu lähedale). Nende sissekirjutus on tehtud teadlikult saare kasuks, kui see pole lapsepõlvest juba vanematekoju jäänud. Kuigi nad teavad, et rahaliselt nad saare sissekirjutusest kaotavad, siis moraalselt ja emotsionaalselt nad võidavad (maksutulu loob sideme lapsepõlve, üleskasvamise, kogukonna, keskkonnaga).

Neil endil võib olla kogemus ametniku tööst, tänu sellele tajuvad riigi süsteeme ja infosüsteemide loogikat paremini kui selle kogemuseta uuritavad. Neil, kel kogemust rohkem ametlikke asju ajada, eelistavad selleks kombineerida e-posti ja telefoni ning minna kohapeale. Mõned teemad on lihtsalt sedavõrd keerulised. Asjaajamist ja kogemust on neil sellega rohkem saarel ehk siis paigas, kus intervjueeritud kahepaigalistel on ametlik sissekirjutus. Nad on hästi kursis ka poliitikaga ja jälgivad kriitilise pilguga seda, mida üks või teine partei teeb. Neile ei meeldi üldse see mõte, et riik võiks tarbimisandmete põhjal teha otsuseid selle kohta, kus on nende sissekirjutus/kodu. Nende jaoks

väljendab see jälgimist ja inimese otsustusvabaduse piiramist. Koduse aadressi ja kodu (kodul on inimese silmis tähendus, see ei ole suvaline aadress) peab kodanik endale ise valima. Nende arvates ei saa riik seda mingite andmete põhjal otsustada.

2.2. Vabakonna või kultuuritaustaga keskealised mehed, kes jagavad oma aega kahe elukoha vahel. Mitmed neist löövad kaasa mõnes mittetulundusühingus või aitavad oma abikaasal seda teha. Need MTÜd tegutsevad üle-Eesti või kohalikul, küla tasandil. Intervjueeritud inimesed on abielus ja enamasti on neil ka lapsi, kes on kas koolieas või juba kodust lahkunud. Nad jagavad oma aega kahe või isegi kolme koha vahel – ühes kohas õpivad või töötavad, ühes elab töö tõttu nende abikaasa ja ühes on ühine maakodu, kus veedetakse suved (nt MTÜ hooajalise tegevuse tõttu). Nad liiguvad põhiliselt oma elukohtade vahet, mõnikord külastavad ka enda või abikaasa vanemaid. Maakodu on selle rühma inimestel kas endine või suvine elukoht, kuhu plaanitakse ka võib-olla kunagi hiljem kolida. Sellele rühmale oleks meelepärane, kui nad saaksid oma maksutulu jagada ja hääletada kahes omavalitsuses. Intervjueeritutel võivad elukoha väiksuse tõttu olla lähedased suhted vallavanema või ametnikuga, näiteks ollakse naabrid või satutakse tihti samadesse kohtadesse. Seega kiireloomulise küsimuse tõttu on enamasti eelistatuim lahendus helistada otse ametnikule, sest telefoninumber on neil selleks olemas. Rühma intervjueeritud on heade digioskustega ja kasutavad sotsiaalmeediat igapäevaselt. Siiski väärtustavad nad (ka ametnikega asju ajades) e-keskkondadele vahetut silmast-silma suhtlust või telefoniga helistada.

2.3. Vanemaealised paiksed kohaliku kogukonna elu edendajad. Intervjueeritud on naisterahvad, kes elavad paikset elu ega näe end tulevikus enam kuhugi mujale kolimas. Nad on sisse kirjutatud oma tegelikku elukohta ja kinnisvara kuulub neile. Nende lapsed on suureks kasvanud ja kodust välja kolinud, kuid vastastikku käiakse üksteisel külas. Lastelt saadakse vajadusel nõu ametliku asjaajamise kohta, kuid üldiselt on neil ka endal selleks head eeldused. E-kirja ja *Facebook*i kasutavad nad kõik, kuid e-teenuste kasutamisel võib mõni abi vajada. Eriolukorrast (kevadel 2020) tingitud distantsõppega on lisaks arenenud ka oskus kasutada *Skype* ja *Zoom*i, mida läks vaja koosolekutel osalemiseks või ainetundide andmisel. Kui eelnev kogemus puudub, suhtuvad nad uutesse suhtlusvahenditesse siiski ettevaatusega. Nad eelistavad e-kirja tavapostile ja mobiilisõnumitele, kuid vahetu suhtlus on neile kõige meelepärasem ja nad rõhutavad selle olulisust. Lisaks rahvamajas huviringide korraldamisele, õpetajatööle ja seltside töö juhtimisele on mitu intervjueeritut olnud vallavalitsuse või -volikogu liikmed. Selle grupi intervjueeritute suhtluse põhjuseks kohaliku omavalitsuse ametnikega on tingitud nende rollist rahvamajas või muudel viisidel kohalikus elus kaasa löömisest. Seda, et neil oleks vaja vallaga suhelda kui elanik, nad eriti ei näe. Olles kohaliku kogukonna seltsielu keskel, arvavad nad, et nende piirkonnas tunnevadki kõik kõiki. Nad tunnevad, et on ka ise kogukonna seas oma tegudega hea maine välja teeninud. Kui nad juhendavad huviringe, sõidavad nad tihti Eestis ringi, et võtta osa esinemistest ja muudest üritustest.

2.4. Isepäised ja hobide või töö tõttu mobiilsed mehed. Intervjueeritud on keskealised pereisad, kes liiguvad palju ringi kas oma hobide või töö tõttu. Vahel tuleb neil ette ka reise välismaale (nt üritustest osa võtma) kuid üldiselt piirdub liikumine riigipiiridega. Mitu intervjueeritut tegeleb relvade või autospordiga, näiteks sõidavad nad maastikuautodega ja remondivad neid. Nad on keskmiste või heade digi- ja suhtluspädevustega, aga motivatsioon ametnikega suhelda ja ametlike juhiseid jälgida

varieerub. Mõne valmisolek tegutseda soovituste kohaselt on suur, teised suhtuvad aga ametnikesse ja kõigesse, mida nad teevad, suure skepsisega. Nad jagavad andmeid ainult siis, kui tahavad või on vaja ja ei pruugi mõista, miks on riigil inimese asukoha kohta teavet vaja. Selle rühma intervjueeritud eelistavad esitada ise oma andmed ja kontrollida seda, millist teavet riigil nende kohta on. Siiski on nad kursis sellega, et jätavad pidevalt endast maha märke ja esitavad elukohaandmeid teenuseid kasutades. Sotsiaalmeedia kasutus selles grupis varieerub – ühed kasutavad nt igapäevaseks suhtluseks Facebook'i, teised aga hoiavad sotsiaalmeedia kanalitest eemale. Enamik rühma intervjueeritutest eelistab ajada ametlikke asju e-posti teel ja peab heaks mõtteks, et tähtsa kirja kättesaamist võiks kuidagi kinnitada. Näiteks vastukirja või digiallkirjaga. Kõik intervjueeritutest ei ole siiski nii kohusetundlikud ja väljendasid kahtlust, kas nad üldse ametniku saadetud kirja avavad või selle sisusse süvenevad.

„…ametlik sissekirjutus saarel, pakun aastast 2002-2003, tundepuhangu ajel, nagu impulss-ostuna tegin, tundus nummi asi, tore tegu, mida teha. 25-aastane olin siis, võib-olla impulsiivsem toona. Mulle ei meeldinud nt see pealinna linnavõim, see ka lihtsustas seda otsust toona, lisaks mõistsin toona, et osa makstulust läheb KOVile. Siiani tundunud, et mida oma maksuraha eest saad, tundub saare näitel palju selgem ja sirgem“ (2.1.)

„…enne seda olin Tallinnasse sisse kirjutatud, see oli teadlik tegevus muuta sissekirjutus saarele, esimene põhjus majanduslik, sealne maja, minu kinnisvara, maamaksu optimeerimiseks; teine asi, ei ole vähem tähtis, oma koduvalda tahtnud - et maksud läheksid sinna, olen sealt ise pärit …, tahaks toetada väiksemat kohta“ (2.1.)

„Et sest noh, ma arvan et minu, me räägime identiteedist. Siis identiteet on ikkagi kahepaikne. Et noh, et, Tartus on mingit asjad, mis on lahedad, ma tunnen ennast tartlasena, kui ma olen siin, tahan ma ennast tunda ikkagi ka maainimesena või selle kohaliku elanikuna.“ (2.2.)

„MTÜ oli tarvis registreerida kuhugi ja siis oli tarvis kuhugi sisse kirjutada. Ja kuna see plats [oma maa] oli siis nii-öelda, kuna seda MTÜd oli parem sisse kirjutada, ühesõnaga aadress väljaspool Tartut või Tallinna on parem sellele MTÜle. Aga tühja koha pealt ei saanud seda MTÜd registreerida, siis tuli sisse kirjutada, see oli põhjus.“ (2.2.)

„Tähendab, minu moto on see, et pöördu otse sinna, kes selle asjaga tegeleb ja ära ümber nurga urgitse. […] Ma ju aastaid siin olnud volikogu liige ja kohapeal täiesti tegev ja ma näen seda, et teadmatus on see, mis palju probleeme tekitab. Küsi otse, uuri otse välja ja tee lihtsalt.“ (2.3.)

„Noh, selles mõttes ei ole kunagi hätta jäänud ja kui mul oleks näiteks väga vaja kas vallavanemaga tööd teha või kohtuda, ei keela mind ka mitte keegi, kuna meie vallavanem laulab kooris ja meie rahvamaja juhataja tuli nüüd uuesti tagasi näiteringi. Nii et meil on no ühesõnaga, ma näen neid ja ma kuulen ja tunnen neid“ (2.3.)

„Lõpuks see taandubki sinna, et kus sa saad mingi parema diili. Ja kui sul on võimalik kabetada [sissekirjutust muuta], siis sa kabetadki sinna, kus sa saad parema diili“ (2.4.)

„Ma nagu ei, noh ma ei saa aru, milleks riigil võiks seda [elukohaandmeid] vaja olla? Või mis see nagu üldse riigi asi on kus ma olen?“ (2.4.)

JOONIS 14. Pädevate, kuid isepäisete rühma iseloomustavad pildid ja tsitaadid
Allikas: autorite kogutud andmed; pildid: Unsplash

TABEL 3. ANDMETE ESITAMISE PÕHJUSED MANDRI JA SAARTE VAHEL LIIKUJATE RÜHMAS
Allikas: autorite kogutud andmed

VAJADUS VÕI NORM	TEGUVIIS
„Väga palju hiidlasi teeb nii ja see on väga hiidlaslik, miks hiidlased Hiiumaale sisse on kirjutatud, kuigi nende töö ja teine kodu on pealinnas, majanduslikud hüved ei mängi siin suurt rolli“	„Ametlik elukoht on Saaremaal, vanemate kodus. Kui saare peal on perega kolitud, siis on elukoht ka ära muudetud. Ma ei ole ise pidanud ümber registreerima“
	„Minu sissekirjutus on alati saarel olnud, tegin seda pärast seda, kui elasin Austraalias kaks aastat, tulin sealt tagasi, siis elasin mõnda aega päriselt saarel. [...] Vahepeal olen pikemalt elanud välisriikides, aga sissekirjutus ka sel ajal oli saarel“
„Ei ole ennast pealinna sisse kirjutanud, et saada seda ühistranspordi-soodustust või et ei peaks maksma seda kõrget maamaksu pealinna korteri eest. Olen alati teadnud, et tahan olla sisse kirjutatud Hiiumaale“	*„See oli ammu, aga välismaalt peigmehe kirjutasin sisse Tallinna, ta ei palunud seda ise, ei olnud sellepärast, et oleks talle mingeid soodustusi. Tahtsin, et tal kodu oleks, enda aadress Eestis, Tallinnas, mida mingitesse ametlikesse paberitesse kirjutada (nt pangakaardi saamiseks)“*
„Kui sõidan iga nädal autoga praamiga Hiiumaale, praami soodustus, perearst, ja pere, kõik sugulased Hiiumaal. Tunnen end turvaliselt Hiiumaal. Kuna hetkel nii palju käin Hiiu-mandri vahet, siis nagu loogiline, et sissekirjutus Hiiumaal“	
Ei soovi toetada pealinnas võimul olevat parteid ja nende poliitikat	*„...ametlik sissekirjutus Hiiumaal, pakun aastast 2002-2003. Tundepuhangu ajel, nagu impulss-ostuna tegin, tundus nummi asi, tore tegu, mida teha. 25-aastane olin siis, võib-olla impulsiivsem toona. Mulle ei meeldinud nt toona pealinna linnavõim, see ka lihtsustas seda otsust, lisaks mõistsin, et osa maksutulust läheb KOVile, senimaani tundunud, et mida oma maksuraha eest saad, tundub saare näitel palju selgem ja sirgem, Tallinnas see omavalitsuse raha kipub tegema igasugu kummalisi tiire“*
Soov näha, mida maksurahaga tehakse, kuidas ja mille peale kulutatakse: *„Tahan maksud jätta justkui koju, sest et ma arvan, et me kõik tegelikult määratleme Saaremaad kui kodu“*	*„Nähes, mis meie ääremaadel toimub, nii palju patrioot olen küll, väga väike osa küll, mida enda maksutuluga saan Hiiu ühiskonna ja keskkonna jaoks teha, aga siis teengi seda. Kui neid ka ei oleks, kes mandril elavad ja Hiiul enda tulu deklareerivad, kui neid ei oleks, siis võiks saare uksed kinni panna...“*
„Ma ei taha nagu siia Tallinnasse oma maksutulu tuua kui siin, noh nii öelda, et ma ei olnud kindel, et kui hästi seda ära kasutatakse“	
Vajab linnalt/vallalt mõnda luba	Tutvusringkonnas on küsitud sissekirjutust, et saada lihtsamalt ehitusluba, mitte-elanikule on see keerulisem

VAJADUS VÕI NORM

„Mul oli vaja laps sadamast ära tuua, koroonakevadel 2020, mil saared lukku pandi. Siis kontrolliti, kes saarele tuli ja kes läks"

Eakaid vanemaid tuleb lepingutega aidata

Soov siduda tulevik nii saare kui mandri eluga: *„Mitmik-identiteet on täitsa tore asi!"*

Vajadus lasteaia- ja koolikoha järele pealinnas

„Mingite asjade pärast olin vahepeal Tallinnas ka sisse kirjutatud, midagi võib-olla korterit ei saanud müüa või osta"

Raha kokkuhoid, sääst maksudelt

Tallinna tasuta ühistransport tudengipõlves

Keegi tutvusringkonnast küsis sissekirjutust, et saada soodsamalt praamipiletit

TEGUVIIS

„Nüüd äsja, kui saar oli kevadel kinni, suvel oli juttu lisa-aadressi määramisest, käisin kas siis seda määramas või vaatamas, kas see on mul määratud"

„Minu vend on vanemate juurde sisse kirjutatud. Prügiveo lepingud, millega tahtsime neid (vanemaid) aidata, tundus lihtsam, kui keegi on vanemate koju kirjutatud"

Kui riigis KOVide rahastusmudel ei muutu, siis jääb sissekirjutus saare, väikese kogukonna kasuks ka tulevikus: *„Sissekirjutus on ainukene asi, kuidas saan enda päritolu kodukohta toetada"*

Peres jätab üks vanematest enda sissekirjutuse pealinna ja teine teeb sissekirjutuse saare kasuks, et päritolu, vanematekodu kogukonda maksutuluga toetada: *„See osa, kes pole teinud valikut saare kasuks ja kel sissekirjutus pealinnas, kaotavad odavas praamipiletis, aga neil on koolikoht või lasteaiakoht pealinnas kindlasti olemas. Mul endal on kaks last ja üks laps on lasteaiaealine, see on peen-mehaanika, et lasteaiakohti saada"*

„Enne seda olin Tallinna sisse kirjutatud, see oli adlik tegevus muuta sissekirjutus saarele. Esimene põhjus majanduslik, sealne maja, minu kinnisvara, maamaksu optimeerimiseks; teine asi, ei ole vähem tähtis, oma koduvalda tahtnud - et maksud läheksid sinna, olen sealt ise pärit"

Meremehe tööjõumaksud teistes riikides on soodsamad kui Eestis: *„Kui Eesti riigi poliitika poleks muutunud, siis oleks suure tõenäosusega end välisriiki sisse kirjutanud"*

TABEL 4. ANDMETE ESITAMISE PÕHJUSED VABAKONNA TAUSTAGA KAHEPAIKSETE MEESTE RÜHMAS
Allikas: autorite kogutud andmed

VAJADUS VÕI NORM	TEGUVIIS
Kaks elukohta, mille vahel pendeldatakse või kus elatakse teatud aastaajal	Elukohaandmed on esitatud, aga ei pruugi kajastada tegelikku elukohta
	Oma maksutuluga soovitakse toetada maakoha väiksemat omavalitsust
On nii MTÜ juhatuses kui ka maja omanik ja tal on palju asjaajamist toetuste ja lubade tõttu	Sissekirjutus on põhjalikult läbi mõeldud arvestades kasutegureid (nt mis on MTÜ rahastusele kasulikum)
	Väga kirjud kogemused ametliku asjaajamisega
Vajab teenuseid kahes haldusüksuses (nt ühes koolikohad lastele ja teises taristute toetus oma maal)	Üks abikaasadest on end sisse kirjutanud maakohta ja teine linnakoju
Elukoha väiksuse tõttu võib olla lähedasi suhted vallavanema või ametnikuga, näiteks on nad naabrid	Kiireloomulise küsimuse korral on tihti eelistatuim lahendus helistada otse ametnikule, kuna telefoninumber on olemas
Nö „kahepaikne identiteet“	*„[...] e-posti teel mingid reeglid ja mingid dokumendid, mida siis tuleb kas allkirjastada või üle vaadata, aga selline pigem sellele dokumendile eelnevad kokkulepped ja asjad, need on pigem ikkagi telefonis või silmast silma suhtlusega“*
	Esitab andmeid kahes haldusüksuses

TABEL 5. ANDMETE ESITAMISE PÕHJUSED KOHALIKU KOGUKONNA ELU EDENDAJATE RÜHMAS
Allikas: autorite kogutud andmed

VAJADUS VÕI NORM	TEGUVIIS
On juured alla ajanud ja nii kohaliku omavalitsusega kui ka oma kogukonnaga tihedalt (emotsionaalselt) seotud	Sissekirjutus kui lojaalsuse küsimus
	Elukohaandmed on korrektselt esitatud
Nad on kinnisvara omanikud	Sissekirjutus on tehtud nii ammu, et seda enam ei mäletata
Elukoha ümberregistreerimine on suuresti sünonüüm kolimisega - ei näe põhjust, miks peaks keegi kirjutama end sisse kuhugi, kus ta päriselt ei ela	Ei muuda oma sissekirjutust ilma kolimata
Seotud vallavalitsuse või volikoguga, ametlik asjaajamine on tuttav - tunnevad end kindlalt ka riiklikke registreid ja e-teenindusi kasutades	Vajadusel suhtleb ametnikega isiklikult
Töö kultuurikorralduses, koolis	Nende tööga kaasnevad harjumused ja teiselt poolt sotsiaalne staatus, mille tõttu on nad teiste jaoks majakad, nõuandjad. Inimesed eeldavad, et nemad näitavad eeskuju ja annavad nõu
Nad on kuulekad, aga armastavad püsida oma mugavustsoonis	Nende asjade kõrvalt, mida nad teha tahavad, võib ametniku oodatav jääda viimasele kohale
	„Kui tuleb selline meil, et kasutage seda kohta [e-teenindus] niimoodi, siis ma loodan, et see tuleb ikka sel ajal, kui tütar kodus on, et siis ta lükkab mu õige raja peale“

TABEL 6. ANDMETE ESITAMISE PÕHJUSED HOBIDE VÕI TÖÖ TÕTTU MOBIILSETE MEESTE RÜHMAS
Allikas: autorite kogutud andmed

VAJADUS VÕI NORM	TEGUVIIS
Ei tunne kohustust esitada korrektseid elukohaandmeid ja pigem teevad valiku, arvestades saadavat kasu	Märgivad elukohaandmed hoopis teise omavalitsusse näiteks selle pärast, et saada laste koolitoetust või seetõttu, et mootorratta- või autokindlustus on seal odavam Toetavad sissekirjutusega oma koduvalda
On kursis, et jätavad endast pidevalt „märke maha“ ja esitavad elukohaandmeid relva- ja juhiloa või isikut tõendavate dokumentide taotlemiseks, pereliikme hooldamise, oma maja või maa tõttu (remont, elumaja registreerimine), enda haridusteenuste ja valimiskaardi saamiseks	Ei näe põhjust andmeid esitada, sest eeldavad, et riik nagunii teab, kus nad elavad *„Mina vaatasin oma andmed rahvastikuregistrist täna üle ja seal oli nii minu sisse kirjutatud elukoht kui ka see elukoht, kus ma elan lisa-elukohana kirjas. Selle väidetavalt on vald pannud aastaid tagasi kirja, ma ei tea, kust ta andmed sai“*
Elukohaandmete esitamine ei huvita, laste asjade ajamise eest vastutab abikaasa	Jagavad andmeid ainult siis, kui vaja *„Et see on täna minu jaoks nii vähe tähtis teema et kuhu ma olen sisse registreeritud ja et sellepeale eraldi mõtlema hakata, et ma hakkaks seda muutma või miks ma seda muutma peaks, ma ei ole isegi selle peale mõelnud“*
Kohati suhtuvad ametnikesse negatiivselt ja tahavad ise kontrollida seda, millist informatsiooni nende kohta kogutakse	Valmidus ametnikega koostööks on pigem madal, ei pruugi olla ametnikele kättesaadavad Ametnikega suhtlemisel „tõusevad juuksed turri“ ja sellest tõuseb „selline jama“

ELUKOHAANDMETE ESITAMISE VARASEM KOGEMUS

* Ise ei olegi esitanud või ümber registreerinud, vanemad tegid seda. Andmed juba nt keskkooli ajast samad. Tehtud nii ammu, et seda ei mäletagi
* Netis on väga mugav, oleks tõenäoliselt esimene variant, mida proovida
* Elukohaandmeid esitatud kas kirja teel või valda kohapeale minnes
* Lisa-aadressi lisamine ei tundu tähtis, kuigi sisuliselt elatakse kahes kohas
* Lisa-aadressi õigsust käidi kontrollimas kevadel 2020, kui saared lukku pandi ja saarele sai vaid rahvastikuregistri kandega. Tallinn (tegelik elukoht) on sageli teise elukohana, lisa-aadressi all kirjas.
* Lisa-aadressiks saab ju kirjutada ükskõik mille! Kõpu tuletorn, Muhu muuseum?!
* Miks ei näe kinnisvara omanik kõiki talle sisse kirjutatuid? (üksvahe ei näinud, nüüd näeb)

KASUTAJA TEEKOND

* Kasutavad mobiil-ID, smart-ID. Osa guugeldab „elukoha muutmine“, „rahvastikuregister“.
*Guugeldades sattusid paljud esimesena siseministeeriumi leheküljele, mis on vastajate sõnul veidi segane
* Esimene mõte läheb kohe eesti.ee-le, teine variant on kohe rahvastikuregister sisse toksida. Ametniku taustaga vastajad eelistasid otse rahvastikuregistrisse siseneda
* *Eesti.ee kaudu oli eelmine kord seda elukoha muutmise kohta ikka paras peavalu üles leida!*
* Rahvastikuregistris leitakse lisa-aadressi lisamise koht hõlpsasti, aga põhielukoha aadressi muutmise kohta on palju keerulisem leida
* *„Kuidas tekkis lisa-aadress siia?! Ei tea, täitsa vale on see!“*
* Alustab otsingut oma kohaliku omavalitsuse lehelt.
* *„Helistaksin vallamajja ja küsiksin, kus vorm on.“*
* *„ahah siin on, et kuidas suunata enda eesti.ee- posti aadressi enda meilile, see on hea et pandud sellest info siia!“*
* Teekonnal üldiselt viperusi pole, info leitakse kiiresti ja see asubki nendes kohtades, kust seda oma loogika järgi otsima asutakse
* *Edasiminek, et saan omanikuna nüüd kontrollida, kes on mulle sisse kirjutatud*!“
* *„Ütluspõhine, mul tekib küsimus siin, kui sünnitunnistustes ja passis on kirjas „eestlane“, kuidas saaksin seda pärast (siin) siis ise muuta?! Naljakas.“*
* *tahaks vaadata, kas saan enda andmeid muuta, tahaks panna muhulane, aga seda varianti ei ole, et „muhulane“, puudujääk ütleks selle kohta, setut ka ei ole muideks“*
* *„Miks on elukohateate esitamisel vaja üles anda haridustase? Rahvus? Miks just siin on vaja seda teada? Nüüd nad siis teavad, mis rahvusest ma olen ja kui tark ma olen“*

KASUTAJAMUGAVUS

* Pärast eesti.ee keskkonda sisse logimist on tüütu uuesti Rahvastikuregistrisse sisse logida
* *„Väga mugav, 3-5 klikki“*
* *„Not bad“* („pole paha“), üllatunud, et just see lisa-aadress oli. *„Eesti.ee leht oli alguses hirmus. Arvasin, et pean mingi blanketi ära täima, see oli lihtsam täita kui esialgu arvasin!“*
Viskab ette kirja, „kohustuslikud väljad täitmata“. Kohe ei saa aru, mis on valesti.
* *“Ebaturvaline, igaüks nagu saab muuta siin neid asju?!“*
* *„Pigem päris lihtne, mõtlen enda vanemate peale, vb suudaks nad ka selle läbi teha, sõnastus siin hea, disain lihtne ja suur, ei ole pudi täis! Eesti keeles peab kindlasti kogu see tekst olema, et ka eakamad aru saaks!“*

TEHNILISED PROBLEEMID

* Register ei leia täpset elukoha aadressi üles
* Korterinumbrite ja kuupäevade märkimisel tekib tõrkeid, tuleb jaurata, mitu korda proovida, loogika ei ole intuitiivne

ALTERNATIIVSED ELUKOHAANDMED

* On tugevalt vastu alternatiivsetele viisidele elukohaandmeid koguda – ei mõista, miks peaks riik seda tegema. Toovad võrdluseks autoritaarseid riike.
* *„Kui annan KOVile ühed andmed, siis ei eelda seda, et need andmed lähevad kogu riigile, ei taha pärast nuputada, et kus kurat nad teadsid siia posti saata?!“*
* Tahan ise öelda, otsustada, valida, mis on minu elukoht, aadress, kodu. Ise siis kannatan selle tagajärgede käes, kui nt valijakaart tuleb valesse kohta.
* Ei näe põhjust, miks riigil peaks selline õigus olema?!
* Eelistaksid, et riik kasutaks nende endi esitatud andmeid – äärmusliku vajaduse korral on nad nõus, kuna neil pole midagi salata.
* Mida ma sellest saan, kui märgin ära lisa-aadressi või uuendan pidevalt enda elukohaandmeid/kui andmed on täpsed?
* Kui andmeid kogutaks tarbimise järgi, siis on suur oht saada valed andmed
* Kodu tähendus on neile oluline, seega võib neid solvata/haavata, kui riik nende kodu valesti ära arvab.

JOONIS 15. ANDMETE ESITAMISE KOGEMUSED PÄDEVATE, KUID ISEPÄISETE RÜHMADES
Allikas: Autorite kogutud andmed

Ettepanekud elukoha- ja kontaktandmete ajakohastamiseks rahvastikuregistris

Teavet elukohaandmete ajakohastamise kohta saaks sellele grupile edastada näiteks päevaajakirjanduse kaudu, sest kõik rühma inimesed jälgivad neid hoolsasti. Aktiivselt loetakse just kohalikke lehti, välja arvatud viimane, hobide või töö tõttu mobiilsete meeste rühm.

2.1 Mandri ja saarte vahel liikujate rühm. Sellel rühma valikuid elukoha andmeid esitada on keeruline mõjutada, sest need on niivõrd kaalutletud ja emotsionaalselt laetud – kohaidentiteet suunab otsima võimalusi selleks, et toetada kohalikku elu. Et seda rolli ei täidaks elukohaandmed, mille järgi jaotatakse omavalitsuste vahel maksutulu, tasub pakkuda sellele rühmale alternatiivseid võimalusi, et väljendada kohaidentiteeti. Kohalikes suhtlusvõrgustikes (sh sotsiaalmeedias), seltsiüritustel, praamil ja bussipeatustes saab küll mandri inimesi veenda end mandrile sisse kirjutama, aga see teave mõjuks kohatult, punase rätikuna. Alternatiivseid võimalusi kohaidentiteedi väljendamiseks võib pakkuda näiteks võimalus registreerida piirkonda oma lisa-aadress. Sellega võiks kaasneda selgitustöö, milles antakse juhiseid kohaliku elu toetamise teisteks võimalusteks sissekirjutuse kõrval. Näiteks kulutab puhkaja oma tulusid saarel osutatavatele teenustele (kohalike ettevõtjate tulu), ta saab annetada tuludeklaratsiooniga enammakstud ja tagastatud tulumaksu kohalikele seltsidele. Lisa-aadressiga võib siduda ka kohalikke hüvesid. Lisa-aadress võib talle anda soodustuse praamipileti ostmisel, samuti võib selle alusel osaleda kohalike valimiste asemel kaasava eelarve hääletusel või näiteks kohalikel varivalimistel, mille mõte on muuta kuuldavaks ka sagedaste külaliste kodanikuhääl. Järgmisele suurele rühmale (mobiilsuse variatsioonid) tehtud ettepanek võimaldada oma makse kahe omavalitsuse vahel jagada ei pruugi nende seas anda sama efekti, sest nad suunaksid tõenäoliselt 100% oma tulust ikkagi saarele. Hea sissetuleku tõttu ei ole neile rahaline sääst tähtis tegur – nad maksavad pigem Tallinna ühistranspordi eest kui registreerivad end saarelt mandrile ümber. Selle rühma seas võib propageerida lisa-aadressi ja telefoninumbri ning e-posti aadressi ära märkimist (nt praamidel, saarele suunduvate bussiliinide reklaamiminutites, mobiiliteavitused, mida saadetakse regulaarsete liikumiste põhjal). Et registri ja tegeliku elukoha aadressid saada üks-ühesesse vastavusse, tuleb muuta elukoha registreerimise põhimõtteid (nt järelevalve, trahvid). Vähendamaks selle rühma kriitilisust jälgimise praktikate vastu tuleb neile pakkuda mõnd alternatiivi, mille abil väljendada enda kodukoha tunnet.

2.2. Vabakonna taustaga kahepaiksed mehed. Kuna neil on kahepaikne identiteet ja soov kaasa rääkida mõlema elukoha kohalikus elus, on sellele rühmale kasulik, kui nad saavad oma maksutulu jagada ja arvamust avaldada kahes omavalitsuses. Teine variant on lasta inimesel endal määratleda, millistel kuudel on ta kuhugi sisse kirjutatud. See võimaldaks nendel kahepaiksetel valida suvekuudeks oma ametlikuks elukohaks maakoha ilma, et nad jääks ilma soovitud teenustest ja toetustest (st muuta tuleb kohalike teenuste kättesaadavuse reegleid, mis peavad omakorda kokku sobima kohalikel valimistel hääletamiseks seatud tähtaegadega). Et need inimesed peavad kord aastas esitama näiteks majandusaasta aruande, võib neile ka siis tuletada meelde elukohaandmete kontrolli vajadust (kuid sama sihtrühm esitab kindlasti ka isikliku tuludeklaratsiooni). Neile saab pakkuda samu alternatiive kohalikus kogukonnas osalemiseks, kui eelmisele grupile. Veel on võimaluseks ka ehitusregistrisse teavitusi panna – maa- ja linna vahet liikuvad inimesed teevad maal sageli ehitustöid. See näitab iseenesest, et side selle kohaga või vajadus seal viibida on üsna suur.

Sarnaselt teiste mobiilsete rühmadega ei sobi neile, kui nende elukoht määratletaks mobiiliandmete abil, sest need andmed ei võta arvesse nende vajadust mitmes kohas teenuseid kasutada. Mobiiliandmeid saab kasutada selle rühma teavitamiseks elukohaandmete õigsuse kontrollimise vajaduse kohta.

2.3 Kohaliku kogukonna elu edendajad. Selle rühma sissekirjutus on korrektne, mistõttu see rühm ei vaja mõjutamist. Nad tunnevad oma kodukohaga tugevat emotsionaalset sidet ja sissekirjutus võib neile olla viis näidata lojaalsust kohalikule omavalitsusele. Sissekirjutuse muutmine tähendaks kolimist, kolimine pole neile aga enam aktuaalne teema. Nemad on samas sihtrühm, kelle kaudu jõuab teave kohalike inimesteni (vt paigatruude ja kuulekate rühma analüüsi). Et nende kodanikuühenduste käekäik võib sõltuda sellest, milline on tulumaksu laekumine omavalitsuse tulubaasi, võivad nad olla huvitatud sellest, et nende naaber on valda sisse kirjutatud. Et nüüd on loodud elanikele võimalus suunata tuludeklaratsiooni järgne maksutagastus oma valitud kodanikuühendustele, saab ühendada kodanikuühenduste kampaaniad ka omavalitsuste tulumaksukampaaniaga. Kohaliku kogukonna edendajate rühm on küll üsna hästi kursis ametnike suhtlusvajadustega, kuid nad püüavad liigset asjaajamist vältida. Selleks, et nendega saaks e-posti teel suhelda (püüavad ikkagi tulla kohale või helistada, sest nii on lihtsam; püüavad vastamist edasi lükata kuni võimalik, sest neil on võrdlemisi kiire eluviis), tuleb silmas pidada seda, pöördumine lähtuks adressaadile tähtsatest teemadest ja oleks loogiliselt struktureeritud ja sõnastatud lihtsas keeles.

2.4. Hobide või töö tõttu mobiilsed mehed. See rühm tahab ise kontrollida, milliseid andmeid nad elukoha kohta esitavad. Nad võivad olla küllaltki isepäised ja trotslikud, sest ei mõista, miks on riigil vaja teada, kus nad elavad. Üks variant on põhjendada seda nende tähtsate teemade kaudu, nagu näiteks nende hobid. Hobide tõttu tuleb sellel rühmal mõne aja tagant oma uuendada dokumente ja lubasid. Juhi-, jahi- ja relvaloa uuendamise käigus saab juhtida selle rühma tähelepanu elukohaandmete uuendamise vajadusele. Sellele rühmale tuleb selgitada, kuidas kasutatakse elukohaandmeid ja milliseid nende elu aspekte on võimalik selle abil jälgida teiste kogutavate andmete taustal (näiteks e-ostude käigus kogutav teave, liikumisandmed jms). Elukohaandmete esitamise saab siduda ka töölepingu sõlmimisega, ehkki see eeldab koostööd tööandajaga. Näiteks võib inimene, kes saab teate, et tema kohta on töötamise registris (TÖRis) tehtud uus kanne, saada ka meeldetuletuse vaadata üle oma elukohaandmed. Talle võib luua ka võimaluse esitada elukohaandmed üldse tööandja kaudu (täidab koos töölepinguga spetsiaalse vormi, mille tööandja saab edastada TÖRi ühes töötamise andmetega – töölepingus küsitakse elukohaandmeid niikuinii).

III Mobiilsuse variatsioonid

Selles rühmas on palju alarühmi või variatsioone. See rühm on põnev seetõttu, et siin pole statistiliselt kõige mobiilsemad inimesed (nagu esimene rühm: palju välisreise, mitmekesised ja sagedased käigud Eesti piirides), kuid kelle ringiliikumise vajadused sunnivad neid siiski mõnikord kaaluma, millist kohta elukohana märkida. Siit leiab inimesi, kes jagavad aeg-ajalt elu mitme haldusüksuse vahel või töötavad välismaal (või töötavad Eestis ja elavad välismaal), noori elluastujaid, kes ei määratle oma sageli vahetuvaid elupaiku veel koduna, niiöeldud „kliimapendeldajad", kes veedavad üsna palju aega teises riigis ja teistest riikidest Eestisse tulnud töötajaid. Uuritavad selles rühmas elavad aasta jooksul mitmes ajutises või püsivas elukohas nii Eestis kui välismaal. Neil võib olla nn maakodu (sageli ka vanemate kodu) või suvila, kus nad püsivalt sees ei ela. Maakodu kasutavad nad selleks, et linna liigsest rahvastusest ja/või linnakorteri ahistavatest seintest välja saada (sh kevadel 2020 COVID-19 eriolukorras). Maakodu pakkus eriolukorras ka võimalust linnast maale pakku minna. Mõnes maakodus elavad sees uuritute vanemad, aga maakodus käiakse ka pühade, sünnipäevade jt perekondlike ürituste tõttu, samuti koolivaheaegadel ja eriti suviti. Need, kel sissekirjutus vanemate maakodus, käivad maakodus ka tähitud kirjade järel. Ka hüpoteetilistes kriisiolukordades, nt kui elekter läheb linnas ära, kaaluvad nad maakoju minekut. Nende digipädevused ja elukohaandmete esitamise motiivid on variatiivsed. Järgnevad kvalitatiivsed argumendid pärinevad järgmistelt vastajatelt:

<u>3.1. Mobiilsed ja mitme-paigalised naised, kelle kodu on Eestis ja töö välismaal, või vastupidi.</u> Nad töötavad keskastme- ja tippspetsialistina ja neil võib olla mitu omavahel seotud või sarnast töökohta. Intervjueeritud liiguvad regulaarselt (nt korra nädalas, mõne nädala tagant või kord kuus) Läti ja Eesti või Soome ja Eesti vahet, sh võib kodu olla välisriigis. Elukorralduse tavapärane osa on „teel olek" ehk liikumine ühest elu- ja asukohast teise. Nad ei ole töötanud mujal veel niikaua, et pidada end teise riigi kodanikuks. Mõni neist on töötanud mitmes naaberriigis, kuid veel mitte nii pikalt, et pidada seda püsivaks elukohaks. Vahel on nad elanud seal ka elukaaslase ja/või lastega. Lisaks rändele töö ja õpingute tõttu tuleb külastada lähiriikides elavaid sugulasi. Osa neist jäi koroonakevadel välisriiki, osa naasis Eestisse. Eesti-sisest liikumist, aga ka töökoha- ja elukohariigi vahel mõjutab laste kooligraafik, koolivaheajad, samuti südamelähedased hobid-harrastused, vanavanemad ja sugulased Eestis. Nad teavad hästi riigi ja omavalitsuse teenuseid ja toetuseid (sünni-, pere- ja lastetoetused, hooldus- ja haiguslehed, laste kasvatamise ja tasemehariduse ning huvihariduse teenused, ravikindlustus, vanemahüvitis, aga ka tervishoiu teenused), mis mängivad kaasa ka elukohariigi määratlemisel. Need intervjueeritavad kasutavad mitmeid suhtlusplatvorme (MS Teams, Zoom, Linkedin, Messenger, WhatsApp, Skype) ja sageli ka riigi infosüsteeme. Ametnikega suhtlevad e-posti ja telefoni teel, sh mitme riigi reeglite järgi, välisriigis mitmes keeles ja ka tõlgi abil. Soovivad asju ajada korrektselt, kuid kui töö- ja elukoha riigid ei taga selleks lihtsaid või vastuoludeta lahendusi, lepivad ka ebatäpse tulemusega (nt maksude jaotus ja hüvede kasutus). Nende head oskused ja teadmised ning kodanikujulgus tähendavad, et ebamugavas olukorras väljendavad nad oma rahulolematust. Kodusid on mitu, näiteks isiklik korter mõnes suuremas Eesti linnas, üürikorter välisriigis, maakodu linnast väljas, kuhu nad end pikemalt viibides sisse ei ole registreerinud.

3.2. Mobiilsed ja mitme-paigalised mehed. Nad on välismaal töötavad oskusspetsialistid, kes liiguvad eelmise rühmaga võrreldes harvem Eesti ja välisriigi (Läti, Soome, Saksamaa, Norra) vahet ja on korraga kauem Eestist eemal. Välisriigis on neil kindel elukoht ja tähtajatu tööleping, seetõttu otsustasid nad ka koroonakevadel kodumaale mitte tulla või esimesel võimalusel siit töökohale naasta. Neile on tähtis hea sissetulek, et reisida, kodu rajada ja mugavalt elada. Mõnel on juba oma pere ja väikesed lapsed (perioodilised käigud Eestisse), mõnel mitte (suurem liikumisvabadus, suhe Eestiga pigem emotsionaalne). Need, kel on ülalpeetavaid, on ametnike ja riigiasutustega rohkem kokku puutunud, kuigi harva ja omal initsiatiivil asju ajades. Selles abistab sageli elukaaslane/abikaasa. Välisriigis võtab muist asjaajamisest enda kanda tööandja. Kui eelmine rühm suhtleb ametnikega laste pärast, siis sellele rühmale võtavad tõsiselt riigikaitse kohustuse kohta tulevaid teateid. Suhtlusringkond ei kattu ametkonnaga, sellesse kuuluvad neile sarnase eluviisi ja huvidega oskusspetsialistid, kellest suur osa elab samuti mitmes riigis. Selle rühma digipädevused on kirjud – kui ühed saadavad e-kirju igapäevaselt, siis teised kasutavad e-postkasti vaid arvete saamiseks ja kirjade lugemiseks. Suhtlemiseks kasutavad nad mitmeid suhtlusplatvorme (Messenger, WhattsApp, TeamSpeak, Discord, Skype), telefonivestlust või lähevad silmast-silma vestluseks kohale. ID-kaardi kõrval kasutavad SMART-IDd ja mobiili IDd. Nad panevad tähele riigi ettekirjutusi, kuid järgivad neid (nt kriisi ajal) siis, kui need on kasulikud, põhjendatud ja proportsionaalsed. Intervjueeritud on sekkunud, kui on märganud enda ümber kaaskodanike eksimusi, nt maha kukkunud elektrijuhet, purjus juhti liikluses, ebaseaduslikke kalavõrke jões jm. Eestis elavad isiklikus või üüritud linnakorteris, vanemate juures majas või korteris. Neil võib olla maakodu. Välismaal elavad üksinda või mitmekesi üürikorteris või -majas.

3.3. Püsimatud ja juurdumata noored. Nad on tudengid, kes ei ole veel paikseks jäänud ja vahetavad tihti elukohta. Intervjueeritud tudengid peavad oma tegelikuks koduks mõnikord ka lapsepõlvekodu või hoopis teiste asukateta maamaja (perekondlikud sidemed). Need, kes on ennast tegelikku elukohta sisse kirjutanud, on teinud seda mõne vajaduse tõttu (nt õppetoetus, tasuta transport), mitte kohusetundest. Mõned neist käivad õpingute kõrvalt tööl. Nädalavahetustel käivad nad tihti teises linnas sõpradel külas, maakodus, vanematel või vanavanematel külas. Nad üürivad korterit kas üksi, kaaslase või sõpradega. Suvedel õppeaastate vahel käivad nad tööl või reisimas, mille tõttu võivad nad ka elukohta muuta, sh välismaa kasuks. Selle rühma intervjueeritud on väga heade digioskustega, kuid neil puudub huvi ja vajadus, et enda kohta riigile korrektset teavet edastada. Mõned leiavad, et asjaajamine ametnikuga on hirmus ja pelgavad telefoni teel suhtlust.

3.4. Kliimapendeldajad. Nad on keskastme- ja tippspetsialistina töötavad naised-mehed, kes on sageli enda vaba- ja tööaja perenaised-peremehed ning elavad osa aastast mõnes teises meelepärases riigis. Intervjueeritud on neljandas ja viiendas aastakümnes turunduse ja kommunikatsiooni ala töötajad, keskastme spetsialistid ja juhid, ettevõtjad. Nende sissetulek ja sotsiaalne toimetulek on head. Neil on erialane ja/või kõrgharidus. Saavad ja eelistavadki teha kaugtööd, peaasi, et on internet ja endal arvuti kaasas. Mõned on üksi, mõnel on juba oma pere ja väikesed lapsed, mõnel on lapsed juba suured (noored täiskasvanud) ja pesast välja lennanud. Nad liiguvad välismaa ja Eesti vahet võrdlemisi ebaregulaarselt, nt siis, kui tuju-tahtmine tekib (nt vaheldust otsima) või enda või elukaaslase töö seda eeldab (nt töö rahvusvahelises organisatsioonis). Mõnel neist on juba mõnda aega tavaks veeta

aastast paar kuud teises riigis. Neil võib olla mitu kodu, näiteks isiklik või üürikorter Eestis, maja Eestis või ka riigis, kus aastas paar kuud viibitakse. Eestis elavad nad ühes kindlas elukohas, kuigi neil võib olla ka maakodu, kuhu end pikemalt viibides sisse ei kirjutata. Seni on ametnike ja ametiasutustega kokku puututud laste (laste- ja peretoetused, sünnitoetused, isikut tõendavad dokumendid, kooli- ja lasteaiakohad, huviringid) või töö tõttu (nt küsinud luba, et tänavaid üritusteks sulgeda vms). Suhtluses ametiasutustega eelistavad e-posti. Osa neist on teadlikult valinud kõikjal, kus võimalik, e-posti tavaposti asemel. Mõnele tulevad kirjad paralleelselt nii e-posti teel kui paberil. Nende digipädevused on head, sotsiaalmeediat ja e-posti kasutavad igapäevaselt. Kasutavad mitmeid suhtlusplatvorme (Messenger, Zoom, WhatsApp, vähem Skype) ja ka riigi infosüsteeme (maksu- ja tolliamet, maa-ameti kaardiregister, e-tervis, maanteeamet, äriregister jm). Ühingute juhatusse kuuludes saavad e-äriregistrist ja maksuametilt meeldetuletusi ja teavitusi. Välismaalase kogemuse najal teistes riikides (asju ajades tuleb asutusse kohale minna) peavad nad Eesti e-lahendusi lihtsateks ja mugavateks. Kuigi nad toimetavad mitme riigi reeglistikus, ei ole näha, et nad elukohaandmete peale mõtleksid (nt et see on kohustuslik). Samas on nad sarnaselt esimese, sõnakuulelike ja pädevate rühmaga sarnaselt nõudlikud riigi teenuste suhtes. Nad soovivad kogeda, et kasutatavad teenused on loodud kodanike vajaduste rahuldamiseks, mitte kodanik ei pea sobitama oma vajadusi riigi reeglite ja infosüsteemide võimaluste järgi, mis ei võta alati arvesse individuaalsete vajaduste mitmekesisust („kas tabel peab olema täidetud või peavad asjad peavad edasi liikuma?"). Mitu intervjueeritut väljendas veendumust, et elukohaandmed on isiklikud ja riik ei pea kogu aeg teadma ega jälgima, kus keegi on. Nad püüavad andmeid enda liikumiste kohta mitte avalikustada, kuid saavad aru, et elukohaandmeid tuleb uuendada, kui laps on vaja lasteaeda või kooli panna. Mõni tunneb huvi ka selle vastu, kes (riigiasutustest, teenusepakkujatest) on riigi infosüsteemis tema andmeid vaadanud.

3.5. Noored, töö ajal mobiilsed pereisad. Kõrghariduse või erialase haridusega ja vene emakeelega kuni 35-aastased noored isad, kes elavad ametlikult mõnes suures Eesti linnas (nt Tallinnas, Tartus või Narvas) korteris, mis kuulub neile. Töö tõttu liiguvad nad väga palju mööda Eestit ringi (nt toote või teenuse või kinnisvara müügi tõttu). Need, kel mitu päeva vaja teises piirkonnas viibida, jäävad ka sinna ööbima (teist elamist üürivad nad üksinda või mitmekesi või teeb seda nende eest tööandja). Võib olla ka vastupidi – elukoht on töökoha juures, aga sageli ööbitakse hoopis sõprade, tuttavate või sugulaste juures mõnes väiksemas asulas või linnas, nt Sillamäel või Kiviõlis. Sidemed nii enda kui naise vanematega on neile nagu vene kogukonnas ja kultuuris üldiselt kesksed, sest teised sotsiaalsed sidemed on nõrgemad. Üürielamute aadresse nad registritesse pigem ei kanna. Tööga kaasnev üürikodu ei ole nende jaoks kodu tähendusega, vaid lihtsalt ööbimiskoht (nagu hotell, hostel). Kui seda on hädasti vaja, siis registreerivad nad ennast ka (kuhugi) sisse (näiteks selleks, et saada ühiselamu koht või osa tasuta ühistranspordist).

Nende majanduslik toimetulek on pigem üle keskmise. Igapäevane laste kasvatus (tegelemine, viimine jms) jääb rohkem nende naiste kanda. Nende elukorraldus ja elurütm on püsimatute ja juurdumata noorte rühmaga võrreldes stabiilne ja igapäevased toimingud kodulinna või riigi eri otstes saanud argirutiiniks. Uuritute digi- ja suhtlusoskused on üle keskmise. Nad oskavad mitmeid keeli (sageli on pered kakskeelsed, st kodus räägitakse nii vene kui eesti keeles), sh inglise ja eesti keelt, kusjuures eesti keele oskus on piisavalt hea, et olla kursis Eestis toimuvaga ning ajada

ametnikega asju ka eesti keeles (nt rahvastikuregistris, ajateenistusest kirjad eesti keeles). Neil meestel on laiem sõpruskond ja võrgustik (ülikoolist sõbrad, lapsepõlvesõbrad, töö juurest kolleegid jne) kui järgmistel rühmadel. Nendega hoiavad nad suhteid, sh küsivad nõu nt töistes küsimustes. Elukoha valikul on perele tähtis elukvaliteet, sh kas piirkonnas on lastele häid koole ja kas elukoht on tööle lähedal. Sõiduauto kindlustuse, tehnilise ülevaatuse jm toiminguid eelistavad nad teha veebis. Andmete õigsust registrites lihtsalt kontrolli pärast nad ette ei võta, pigem eeldavad, et riigi registrites leiduvad andmed on õiged ja ajakohased. Elukohta registreerivad nad mitmeid teid pidi – kes on varem ametnikuna töötanud või ettevõtjana tegutsenud, eelistab elukoha virtuaalselt registreerida. Eelistavad e-posti või ka telefoni teel suhelda. Ametliku kirja kättesaamist tuleb nende arvates kinnitada (vastuse, kõnega või mõnes e-keskkonnas), sest kirjadele vastata võib ununeda, kirjad võivad minna kaotsi või spämmi. Nende tutvusringkonnas ei registreerita enda välisreise. Neid motiveerib oma andmeid kontrollima võimalus saada teateid nt Kaitseressursside Ametist või muust ametiasutusest, lapsevanemaid teavitused toetuste ja kooliharidusе küsimustes.

3.6. Ukrainast pärit töölised (ja üks tööandja), kes on tulnud Eestisse hooajatööliseks või pikemaks perioodiks. Intervjueeritud olid oskustööliste segmendist, nende haridustase on kesk- või kutseharidus. Sissetulek on sel grupil keskmisest madalam ja nad elavad võimalikult säästlikult, sest Eestis on nad raha teenimise, mitte selle kulutamise eesmärgil. Elukoha pakub sageli tööandja ja ka muudes küsimustes sõltuvad nad palju oma ülemusest. Töötajad elavad mitme inimesega ühes korteris ja nende Eesti elukoht ei ole neile kodu tähendusega – kodu on ikka enda koduriigis, kus on pere ja sõbrad. Nad liiguvad vähe ringi. Tavaliselt tuleb seda ette vaid töökoha muutumise korral. Juhul, kui tööobjekt muutub, muutub ka elukoht, kuid registritesse jääb kirja ikka see, kuhu sisserännanu end kõige pealt registreeris. Seega registreeritud elukoht vastab harva reaalsusele. Selle grupi intervjueeritud hoolivad sellest, et nende suhted ametnikega oleksid head. Samas tõid nad aga välja, et kõikides tegevustes, kus on pistmist pabermajandusega, tuginevad nad oma tööandja abile, kes on sageli ka teinud ettepaneku, et hoolitseb ise bürokraatia eest. Selle tagajärjel on vastajate seas tekkinud suhtumine, et ametnikk tuleks vältida ja iseseisvalt asju ei aeta. Nad tunnustavad oma tööandja autoriteeti ja kui ta ütleb, et „ära küsi“, siis ei küsitagi. Intervjueeritud lähtuvad põhimõttest, et teha tuleb täpselt niipalju, kui on palutud ja liigne initsiatiiv on karistatav. Neile on tähtis see, et dokumendid oleksid korras sellisel määral, et neil isiklikult ei tekiks tegematajätmiste tõttu hiljem probleeme. Nende digioskused on ühekülgsed ja nad ei ole harjunud e-registritega, kuid oskavad siiski kasutada näiteks internetipanka. Kesistest oskustest hoolimata hindavad nad väga Eesti e-riigi teenuseid. See vastajate rühm on väga kitsa suhtlusvõrgustikuga. See piirdub nende kolleegide ja tööandjaga. Väljaspool seda kitsast ringi pole neil ei ole aega ega vajadust kellegagi suhelda.

„Olen mingi 14 korda elukohta vahetanud [ametlikult siiski kogu aeg vanematekoju sisse kirjutatud]. Elu väga muutlik olnud.“ (3.3.)

„... sissekirjutus on mul vanemate juures maakodus, sest korteris elan lihtsalt nii vähe aega, ei ole mõtet sinna sissekirjutust teha. Ajaliselt olen nii suure osa ajast välismaal.“ (3.2.)

„Esimene tõuge oligi paar kuud pärast Tallinnasse kolimist, kui oli terviserike, mis ei kannatanud Viljandisse jooksmist. Siis kirjutasin ennast ühikasse sisse. Tasuta ühistransport oli ka ajendiks.“ (3.3.)

„...postiaadress vanemate juures Eestis, miks peaks muutma?! Sest mind ei ole ju siin. Ei saa neid [kirju] muidu kätte. Vanemate juures saab kätte.“ (3.2.)

„Lätti sisse kirjutada?! – ei ole mõelnud, palju tülikam Lätis – kui küirelt vaja tervishoiuteenust, siis maksan või sõidan Valka ja saan sealt. Põhimõtteline asi ka, olen Eesti kodanik, ei näe põhjust Lätti sisse kirjutada. Maksan makse Eestisse, eluaeg ju nii teinud, benefits`e ka saanud sealt [Eestist].“ (3.1).

„... üle kümne erineva aadressi olnud kümne viimase aasta jooksul, ma kuidagi ei näe seda vajadust või tungi, et minna riigile teatama, et kolme kuu pärast olen seal ja kuue kuu pärast olen kuskil kolmandas riigis. Et noh säästan ka nagu enda närve ja aega ja noh riigiametniku omasid ka või selle süsteemi omi. (Riik) ei pea teadma, kus ma täpselt olen ....“ (3.4.)

„Сейчас я прописан в Нарве, там у меня родные и друзья. О том, чтобы перерегистрироваться в Таллинне я даже не задумывался. Если подумать, то прописаться есть где. У друзей. Каждую неделю я уезжаю либо в Тарту, либо в Таллинн по работе. Там нам предоставляют жилье на все пять дней.“ [42] (3.5.)

„Teen täpselt niipalju, kui on palutud. Hoian madalat profiili.“ (3.6.)

Joonis 16. Mobiilsete rühma iseloomustavad pildid ja tsitaadid
Allikas: autorite kogutud andmed; pildid: Unsplash

[42] Tõlge: Praegu olen registreeritud Narva, kus mul on pere ja sõbrad. Ma pole isegi mõelnud Tallinna ümber registreerimisele. Kui järele mõelda, siis on koht olemas, kuhu registreerida – sõprade juurde. Igal nädalal käin tööasjus kas Tartus või Tallinnas. Seal tagatakse meile eluase kõigil viiel tööpäeval.

Tabel 7. Andmete esitamise põhjused mobiilsete ja mitme-paigaliste naiste rühmas
Allikas: autorite kogutud andmed

VAJADUS VÕI NORM	TEGUVIIS
Töö-, õpingu- ja elukohad, aga ka pereliikmed on eri riikides, mistõttu tuleb inimesele **ainuomase regulaarsuse, kestuse ja sesoonsusega** liikuda kahe või enama riigi vahet. Seda, milline on põhiline riik, on tal endalgi keeruline määratleda	Kui sissekirjutus ajutiselt ära muuta välisriiki, siis Eestisse naastes ei pruugi saada sobivat perearsti, lasteaiakohta jms *„Kuna senini olen [...] töötanud, ca 1 nädal kuus, suvel rohkem, siis ei ole pidanud vajalikuks muuta, pluss olen Eesti patrioot“* Pärast pikka välisriigis töötatud perioodi Eestisse naastes (kui ka töösuhe on katkenud), kirjutab end mõneks ajaks jälle Eestisse sisse. Välismaal viibides on Eesti registris kas vanematekodu, enda Eesti kodu või välismaa aadress
Ülikoolis ja vahetussemestritel käies on jätnud ennast sisse kirjutamata, sest palju tüli, vähe mõtet	Kui teises riigis pole vaja teenuseid (laste haridus, tervis), siis ajutiselt sissekirjutuse muutmine lühemate trettide pärast on tülikas ja mõttetu. Kui pikemalt või päriseks, siis küll
Teises riigis töötajal peab ka seal olema ametlik postiaadress, st sissekirjutus	*„Ametlik sissekirjutus on Tallinnas, kui suveks tulen välisriiki tööle, siis registreerin end välisriigi ametnike jaoks ka siin, et vajadusel saaks välisriigi ametnikud mind kätte“* teises riigis ei pruugi omanik sissekirjutust lubada: *„Põhimõtteliselt ta teatas, et ta poleks meid siis üürnikeks üldse võtnud... Lõpuks ta lasi, aga see oli selge märk, et tervet pere me soovi korral sinna sisse kirjutada ei saaks.“* Muutis enda sissekirjutuse teise riiki, sest muidu ei saanud tööandja palka maksta. See eeldas omakorda teise riigi pangakonto loomist, mis omakorda eeldas ID-kaardi taotlemist
Välistöölisena tajub riigi kontrolli suuremana: rohkem kohustusi, vähem õigusi. Kartus, et midagi on kahe silma vahele jäänud ja järgnevad sanktsioonid	Inimene on riigi jaoks: *„Soomes nagu olen süsteemis, aga mitte ei ole keset inimesi. Näiteks mu Helsingi töökoht ei andnud mulle teada et pean **ise** edastama, Soome KELALe sotsiaalmaksu andmed!“* Ringi minek, lisatöö: *„Enne [teise riiki] minekut võtsin ühendust Eesti maksuameti ja haigekassaga, sain sealt lisainfot, aga hiljem selgus, et sellest siiski polnud abi. Oleksin kohe pidanud Eesti kaudu proovima kõike teha.“* Hirm eksida pikendab hoovõttu: *„Alati võtan enne hoogu, mediteerin või nii, et mingit paberit täita, igakord kuigi alustan internetis asjaajamist, siis päädib sellega, et pean kusagile kohale minema, asju sisse skännima, kuskile saatma, äärmiselt tüütu.“*

VAJADUS VÕI NORM

TEGUVIIS

Laste tõttu on igal ajal vaja juurdepääsu tervishoiuteenustele. Haigus- ja hoolduslehe on möödapääsmatu vajadus Neid **on vaja mõlemas riigis!**

„Tavaliselt mu mees, elukaaslane võtab ise hoolduslehe, sest tal stabiilne ühest riigist sissetulek. Näiteks, ma isegi ei tea täna, kust, mis või kuidas peaks ma saama oma haiguslehe rahad, mis riigist, mis alusel, mis kuude palga järgi. Seepärast püüan võimalikult palju asju Eestis hoida"

Ootel, igaks juhuks ei torgi: *„[Lapsele kutsutud] välisriigi kiirabi küsis enne, kas keegi on registreeritud korterisse meist, et ei peaks raviarvet maksma. Sel hetkel ei olnud kellelgi meist [seal] sissekirjutust. Ei ole seda arvet siiani veel näinud, ei ole välistatud, et tuleb tagant järele."*

Teiste riikide vanemahüvitise süsteem pole nii helde kui Eestis. Teiste riikide tingimused on ebaselged – ei tea, kui kaua ja mis summas seda saab

Kui on risk vanemahüvitises kaotada (ilmajäämine, lühem periood, väiksem summa), siis valitakse jätkuvalt sissekirjutus Eestis

„Alguses uurisin esimese lapsega, et kuhu [riiki] muuta sissekirjutus, sotsiaalamet vist oli, too isik seal ütles, et seotud elukohaga, ja ütles, et ei saa olla kahte elukohta [riiki]. Kuidas saab vanemahüvitis olla seotud elukohaga?!"

„Kolides sai mu elukaaslane noorema lapse eest veel vanemahüvitist Eestist ja ka see oli üks põhjus, miks me ei tahtnud teda ja lapsi välisriiki sisse kirjutada, poleks olnud kindel, kas ta välisriigis üldse saab hüvitist, mis alusel jne"

Teises riigis välismaalasena töötades võid alati oodata, et teenuseosutaja pole kindel, millist teenust või kuidas ta sulle osutada saab

Asjaajamise keerukuse tõttu välisriigis on lihtsam hoida hüved ja maksud ühes kohas: *„Välisriigis kui küirelt vaja tervishoiuteenust, siis maksan või sõidan lähimasse [Eesti] piirilinna ja saan sealt. Põhimõtteline asi ka, olen Eesti kodanik, ei näe põhjust [teise riiki] sisse kirjutada, ei ole selle peale mõelnud või arutanud, et seda teha. Maksan makse Eestis, eluaeg ju nii teinud, benefits`e ka saanud sealt."*

Soovitu saamiseks on vaja süsteemist mööda minna: *„Elukoha läheduse järgi pakutakse [lasteaia] kohta. Süsteem ise päriselt ei tööta, ikka vaja helistada kuskile ja lilledega kohale minna. Nõuka-aegne veits see süsteem."*

Patsient jookseb välismaa ja Eesti arsti vahet ja püüab aru saada, milline sissekirjutus talle kasulikum on või millist hinda tuleb „vale sissekirjutuse" eest jälle maksta. *„See teenus võiks minuga kaasas käia – kus iganes olen, sest maksan ju makse ametlikult, mingi tasaarveldus võiks olla riikide vahel"*

VAJADUS VÕI NORM	TEGUVIIS
Vastuolulised juhtnöörid, suhtluse ja koostöö puudumine ametnike ja ametiasutuste vahel	Asjaajamise keerukus lämmatab kodaniku kuulekuse. Andmete varjamine ja ametnike ning riikidevahelise infosulu enda kasuks ärakasutamine
	Perekondi koheldakse ebavõrdselt nii, et ühed elavad „topeltelu (ravikindlustus ja tervishoiuteenused mõlemas riigis), teised tõendavad kuid või aastaid, et saada ravikindlustus vähemalt ühes riigis kätte
Raha kokkuhoid	*„Valusa kogemuse sain enda nahal, maamaksu arve tuli Tallinna korteri eest. Protsessisin veidi küll, aga rohkem ei viitsinud, maksin tagant järele ära, sai korda. Puhas enda teadmatus oli see, et kui kinnisvara ostan, ei teadnud, et pean end sisse registreerima ka“*
Õpingud teises linnas ja kunagine kaugel elava tudengi sõidutoetus on ajendanud sissekirjutusega mängima	Elu mitmes riigis tingib **vajaduse mitme elukoha järele.** See toob kaasa lisakulud. Raha kokkuhoiu vajadus sunnib sissekirjutust teadlikult valima
Kui korterit omandades saad kaasa arvukalt end samale aadressile registreerinud võõraid inimesi, siis tähendab see varem või hiljem mingit jama	Ajab oma elukoha andmed korda: „Küll aga olen tegelenud välja kirjutamisega, 100 inimest tuli välja kirjutada, meilid saatsin.“
„Tahan vabalt liikuda!“	Välismaal töötaja: „Et oleks võimalus liikuda [kriisi ajal], mõtlesin küll, et võiks täitsa kaaluda lisa-aadressi (Eesti maakodu, mis on lisaks Eesti korterile) panemist rahvastikuregistrisse.“

ELUKOHAANDMETE ESITAMISE VARASEM KOGEMUS

* Otseselt rahvastikuregistris ei ole enda teada käinud, küll on käidud eesti.ee-s või „Internetis"
* Eesti.ee-s on käidud mitmel põhjusel, nt laste sisse kirjutamine, ravikindlustuse kehtivuse kontrollimine
* Elukoha registreerimise protseduur ei jää hästi meelde, seda ei mäletata
* Samas on andmed registrisse sisenedes õigeks osutunud või teavad, et mingit tüüpi andmeid ei olegi esitanud
* Kunagi jäi sissekirjutus tegemata, sest omanik ei andnud nõusolekut; kui esimene laps sündis, siis registreeris
* Ei tea, kuidas on andmed eesti.ee-sse või rahvastikuregistrisse tekkinud, nt välisriigi isikukood
* Kuigi intervjueeritutel on tegelikult vajadus märkida mitu elukohta, siis rahvastikuregistris märgivad nad teadmatusest ära vaid ühe

TEHNILISED PROBLEEMID

* *„Miks siia see hüüumärk tekkis? Selgitust ei ole."* Kohustuslikud väljad olid täitmata.
* Korterinumbrite, kuupäevade märkimisel tekib tõrkeid. Tekivad punased hüüumärgid ilma vea selgituseta.
* *„Hetkel rahvastikuregister ei tööta, palun proovige mõne aja pärast jälle"*
* *„Laadisin suvalise dokumendi üles – ühes kohas viitas pahavarale ja teises lubas seda teha."*
* Et haridust märkida, tuleb ekraan väiksemaks teha. Valikuvariandid mahuvad siis ekraanile ära ja saab valida.

KASUTAJA TEEKOND

* Alustavad, trükkides kas eesti.ee või guugeldades „elukoha aadressi muutmine".
* Kasutavad smart-ID-d või ID kaarti.
* Mõni otsib andmete uuendamise võimalust elukohaandmete, mitte avalduste alt, mõni ka kohe avalduste alt, mõni kasutab eesti.ee otsingut.
* Eesti.ee on raske keskkond, liikumise teekonda peab guugeldama.
* Rahvastikuregistris üllatuti, kui seal oli kirjas ka eelmise elukoha aadress ja kui avastati, et välisriigi isikukoodi saab juurde märkida.
* Nii rahvust kui emakeelt on (eriti) segaperekondadest inimestel keeruline määratleda, seda enam, et valida saab ainult ühe. Tahaks märkida mitu keelt.
* Miks on vaja esitada andmed lapse hariduse ja rahvuse kohta? Mida märkida, kui laps on kaheaastane?
* Kelle nõusolekut on vaja laste sisse registreerimisel, kui vanemad elavad eri aadressidel/sissekirjutused erinevad? Mis saab siis, kui vanematel tekib vaidlus laste hooldusõiguse üle? Elatisvaidlused?

KASUTAJAMUGAVUS

* *„Miks ma pean* [pärast eesti.ee-sse sisenemist] *jälle sisse logima* [rahvastikuregistrisse]?"
* *„Kõige toredam oleks, kui ütleks kohe, miks see punaseks läks, ENNE kui hakkan kuskile üldse helistama või kirjutama!"*
* *„E-nõusoleku küsimise võimalus olemas, lahe, mulle see meeldib! Muudab kiiremaks!"*
* *„Rahvastikuregistris telefoninõu ei tööta nädalavahetusel, ei tea, kas seal chattimise võimalus on?! Muidu jääb nädalavahetusel see pooleli! Tööpäeval saaks kohe vastuse!"*
* [Register] ei öelnud seda, missugune [dokumendiformaat] sobib ja mis ei sobi, mis on vaja üles laadida, tavaliselt on see lahti kirjeldatud.
* Kui vaja kellegi teise andmeid täita, siis pean enne teadma, et mis andmeid mul vaja on, nt omaniku või lapse isikukoodi vms."
* Riikide vahel liikudes pidevalt registris andmeid muuta oleks tülikas.
* Dokumente taotletakse mõnikord väikeses kohas teises omavalitsuses, kus pole järjekordi ja suhtlus vahetu.
* Eestist kaugel töötavatele keskastme spetsialistidele sobib Eesti asjade ajamiseks sageli asünkroonne suhtlus (ajavahed, töö ajal ei saa mõni ka isiklikke asju ajada), eelistavad selleks e-posti, telefoni ja e-keskkondi.
* Kui oskustöölistest intervjueeritutel on vaja kiiresti tegutseda, siis eelistavad helistada või kohapeale minna - kõik asjad korraga ära ajada ja küsimused ära küsida. Elektrooniline suhtlus aeglustab asjade käiku ja kipub kodanikku ühe ametniku juurest teise juurde suunama.
* Olulise kirja kättesaamist võiks tegevusega kinnitada - kas saadud kirjale vastates, kuhugi sisse logides või midagi alla laadides. Kirja avamine ei ole kinnitus. Mõni neist arvas, et sanktsioneeriva ja hoiatava sisuga kirju tuleks saata nii paberil kui e-postkasti, siis on kindel, et adressaat sai selle kätte.

ALTERNATIIVSED ELUKOHAANDMED

* Suhtuksid umbusklikult sellesse, kui elukoha andmed tekiks nende enda teadmata mujal tekkinud andmete põhjal, sest sissekirjutusest võib palju sõltuda.
* Kuigi osad arvavad, et mõne teenuste puhul (nagu tervishoid, perearst ja kooli valik) võiks alternatiivseid andmeid kasutada, siis teised jällegi leiavad, et teenuste sidumine elukohaga on mõttetu, sest muudab inimese sunnismaiseks (vastuolu mobiilsusega).
* Elukohaandmete loomise ja kasutamise küsimus: „milleks riigil või ametnikul seda vaja teada on?" *versus* „kui see aitab asjaajamises aega ja vaeva kokku hoida, siis miks mitte andmeid jagada?".
* Üks vastaja kartis, et praegune poliitiline võim võib andmeid ära kasutada.

JOONIS 17. ELUKOHAANDMETE ESITAMISE KOGEMUSED MOBIILSETE JA MITME-PAIGALISTE NAISTE RÜHMAS

Allikas: autorite kogutud andmed

TABEL 8. ANDMETE ESITAMISE PÕHJUSED MOBIILSETE JA MITME-PAIGALISTE MEESTE RÜHMAS
Allikas: autorite kogutud andmed

VAJADUS VÕI NORM	TEGUVIIS
Töö- ja elukohad asuvad eri riikides, seetõttu rändavad ainuomase regulaarsusega kahe või enama riigi vahet; sageli suurema osa ajast viibivad välismaal (kas siis tööd tehes või elades, reisides)	Ametlik sissekirjutus on endiselt Eestis, sest kodu on seal, kus pere ja sõbrad on. Ei ole mõelnud ega tundnud vajadust teha teise riiki sisse kirjutada
	Sissekirjutus on Eestis, maksukohuslane Soomes. Soome on tööriik ja kodu on seal, kus pere on, ehk Eestis
	„Töögraafik oli alguses lepingus 3+1, 3 nädalat tööl ja 1 nädal Eestis, aga siis tuli koroona ja leppisime kokku, et pikendame 6+2-le“
Osa neist teab, et tegemist ajutise elukorralduse ja elukohaga, plaanis on välisriiki mõne aja pärast vahetada	Kuna tegemist ajutise eluviisiga, pole mõtet sissekirjutust muuta
	„Soomes oli üksvahe vaja ametlikku postiaadressi, et ametnik sind kätte saaks“
	Ametlik sissekirjutus on Eestis vanemate kodus, sest enda (üüri)korteris elab lihtsalt nii vähe aega, ei ole mõtet sinna sissekirjutust teha. Korteris ei ela äraoleku ajal kedagi usaldusväärset, kes edastaks infot (nt tähitud kirjad)
	„Ametlik sissekirjutus on Eestis, Tallinnas on parimad hüved, mis saada on – püsiv korter, kõiki asju lihtsam ajada kui välismaal, tundub mugav. Miks muuta?“
Neil võib olla mitu võimalikku elukohta nii Eestis kui välismaal, samuti vajadusel ajutisi elukohti nt sõprade või tuttavate juures	*„Posti pärast, jah, muidu siin hakka oma kirju ja asju taga ajama, ja siis pärast on ametnikega sellist jama. Et nemad on saatnud omad asjad välja aga mina pole kätte saanud ja nii edasi“*
Kui kolivad Eesti-siseselt, siis muudavad enda sissekirjutuse ära: Tahan saada enda kirju kätte!	Õpingud mõnes teises linnas ja pakutav tudengitoetus ajendavad ajutiselt sissekirjutust muutma
Soov saada vajalikke teenuseid ja toetusi kas siis iseendale või pereliikmetele	Sissekirjutust on vaja muuta, et saada lasteaiakoht linnas
	Või keegi perest kirjutas end sisse maakoju, et lumi ära lükataks – kui on näha, et hoov on lumest puhast, ei tule vargad
	Tutvusringkonnast on näiteid, kus paluti sissekirjutust, et saada soovitud lasteaiakoht
	Õpingute ajal soovis tudengitoetust ja tasuta ühistransporti – jättis andmed muutmata
Sissetulek, teenistus, töötasu on tähtsad – need loovad omakorda võimalusi reisida, kinnisvara osta jms	Plaan soetada endale tulevikus päris oma kinnisvara võib ajendada sissekirjutust muutma

VAJADUS VÕI NORM

Liiguvad, rändavad, reisivad väga palju ringi nii töö, puhkamise, lõbu kui maailma avastamise, kogemise eesmärgil. Armastavad vaheldust, ei meeldi „paigal seista“

Rändava elukorralduse tõttu on kogemusi nii Eesti kui välisriigi ametiasutustega, oskavad võrrelda asjaajamise erisusi, asjaajamiskultuuri

Sissekirjutuse muutmine välisriiki nt Soome, Lätti või mõnda kolmandasse riiki ei ole nii lihtne kui esialgu tundub, lihtsam on säilitada olemasolevat sidet ja Eestiga seotud elukohaandmeid. Tekkima peaks mingi kindel vajadus, et see „vaev“, bürokraatia ette võtta

Poliitiline aktiivsus, arvamused riigi kohta. Soov kandideerida valimistel

Käib registrites harva

TEGUVIIS

Ei esita andmeid. Tähtis on vabadus, ei ole millegagi seotud, ei ole pangaga seotud, ei ole elukohaga seotud, vabadus liikuda sinna, siis kui ise tahad

„Ei saanudki elamisluba Soomes, paberite hulk, mis tuli ära täita, Soome keeles juriidilist teksti, ametnik ei olnud ise ka huvitatud sellest, soomekeelsed ja ingliskeelsed terminid, aru saada raske, vähemalt 3 korda pead käima seal kohapeal, iga kord istud 3 tundi jrk-s, ei tasunud end ära...“

Pigem ettevaatlik või umbusklik enda andmete jagamise suhtes. Soovivad andmeid jagada või endast riigile märku anda siis, kui tal on seda vaja; ei so (ametnik) ise temaga ühendust tema poole pöördub, eriti siis, ku tema arvates hästi

„Jah, Eesti saatkond [välisriigis] – ütlesid mulle, et nende kaudu läheks kauem, siis soovitasid Eesti kaudu teha“

Valmisolek andmeid jagada on riigikaitse, kaitseväe, õppekogunemiste, kordusõppuste teemadel

„Riigil ei ole vaja kõike teada, riik võib teada neid asju, mida mina soovin/tahan temaga jagada, mitte vastupidi!“

Tutvusring-, sõpruskonnast on näiteid, kus paluti sissekirjutust valimiste tõttu, et saaks kandideerida

„Viimatine vajadus – täna vaja vaadata ravimi nimi, mingi salv, mille perearst mulle välja kirjutanud, et saaksin ravimi kätte“

„Aasta tagasi, autokooli tarvis tegin tervisetõendi“

Tabel 9. Andmete esitamise põhjused püsimatute-juurdumata noorte rühmas
Allikas: autorite kogutud andmed

VAJADUS VÕI NORM	TEGUVIIS
Ei ole veel „paika" jäänud, nii et elukoht muutub tihti	Sissekirjutus on vanemate kodus, maakohas
Üldjuhul üüritakse korterit kas üksi, koos kaaslase või sõpradega-tuttavatega; noorel võib olla mitu elukohta, sh ajutisi	Üürileandja ei tavatse sissekirjutust nõuda ega saagi, kuna ainult üks korterikaaslastest suhtleb temaga ja maksab üüri
	Pole motivatsiooni või võimalust end sisse kirjutada
	Sissekirjutus tehakse siis, kui keegi seda nõuab (õppetoetuse eeldusena, valima minekuks), mitte soovist vastata ettekujutusele korralikust kodanikust
Alati pole võimalik end sisse kirjutada (nt üürileandja ei luba, et peita renditulu või puuduvad tal digioskused)	Ametlik elukoht puudub
Hoiavad raha kokku, kus saavad (nt transpordi pealt)	Jätavad sissekirjutuse lapsepõlvekoju nt Saaremaale, et odavamalt praamiga sõita või kirjutavad end sisse Tallinnasse tasuta transpordi tõttu
Vanematekodu on mõtteis see päris kodu	Koduvalla patriotism – soovitakse oma aegunud sissekirjutusega toetada koduvalda
Ametnikega suhtlemise kogemuste puudus	Ametnikuga suhtlemine ei ole tuttav, mille tõttu see võib tunduda hirmus, eriti telefoni teel helistamine (st mitte *facetime*'i kasutus, SMS või *chat*)
Tihti ei teagi, et sissekirjutus on kohustuslik	Ei mõelda elukohaandmete esitamise peale

TABEL 10. ELUKOHAANDMETE ESITAMISE PÕHJUSED KLIIMAPENDELDAJATE RÜHMAS

Allikas: autorite kogutud andmed

VAJADUS VÕI NORM	TEGUVIIS
Ei taha toetada võimul olevat linnavalitsust, parteid, poliitikat	*„Toona oli minu arust linnapea ja [...] tegi noh nii palju nagu-ühesõnaga, mina nagu kodanikuna nägin, et see maksumaksja raha raisatakse mingite asjade peale, mis on nagu tilu-lilu, purskkaevud ja noh kõik muu noh linnameedia jne. Siis otsustasingi lihtsalt registreerida ennast kuskile mujale, mitte Tallinnasse, et oma maksutuluga ei toeta seda omavalitsuse poliitikat. See oligi siuke poliitiline valik või nagu kodaniku valik. Aga muidu olen nõus, et jah et maksutulu peaks minema sinna, kus on sissekirjutus“*
Soov valida õiges ringkonnas	*„Kui Tallinnasse kolisin, ma ei tea, 15 aastat tagasi või. Siis oli ka. Siis oli see, et kohusetundliku valijana tahtsin ikka õiges ringkonnas valida. Siis ma registreerisin end Tallinnasse Tartust ümber“*
Tahan, et minu maksud läheksid sellesse valda, kus päriselt elan.	*„Registreerisin end siia elama, kui siia elama tulin. See on ka minu kui kodaniku jaoks loogiline ja sümpaatne, tookord oli tegemist ju väiksema vallaga, see oli päris pisike vald, eksole. Et tundub nagu normaalne, et minu need vähesed maksud, mis siis valda jõuavad, et nad jõuavad sellesse valda, kus ma elan“*
	„Kui ma ikkagi elan seal, siis teen ka sissekirjutuse sinna!“
Tutvusringkond toetab elukohaandmetega mängimist: Transpordisoodustused, päritoluvalla, juurte toetamine, lasteaia- ja koolikohad jne	*„No kui seda Eestis teha, siis ainuke põhjus olekski seesama niiöelda maksuraha suunamine kusagile. Et noh, näiteks Saaremaa puhul, kujutaksin seda küll ette, et seda teha. [...] Tallinna linn ju tegelikult seob su ikka väga niimoodi tihedate niitidega endaga, kui sul on lapsed ja sa võib-olla tahad ka kasutada ühistransporti, et siis sul tegelikult nagu noh... väga valikut ei ole mingis mõttes“*
Tahan säästa enda närve ja aega, riigiametniku ja süsteemi omi ka!	*„See kolimiste ja nagu siuke periood algaski mingi 2010 suvi, kümme aastat tagasi ma tulingi Tallinnast, kolisin Tartusse tagasi, siis hakkasin kolima ühest kohast teise. Tartus vahetasin siin mitu korda korterit, vahepeal elasin välismaal erinevates kohtades, siis jälle Tartus tagasi, siin ja seal ja edasi tagasi. [...] üle kümne erineva aadressi olnud kümne viimase aasta jooksul. Nagu ei näe ka seda vajadust või tungi, et minna riigile teatama, et nüüd ma olen siin ja siis kolme kuu pärast ma olen seal“*
Ei taha pahandusi maksuametiga: hirm, teadmatus, mis juhtub kui ...?!	*„Ma isegi registreerisin ennast Eestist välja, kui ma siit ära olin. Kuna ma kartsin, et muidu tuleb maksuamet mulle kallale“*

VAJADUS VÕI NORM

TEGUVIIS

Tahan hoida raha kokku. Ei taha maksta kinnisvara müügist tulumaksu

„Korraks, pooleks aastaks registreerisin end tagasi, oma endisesse elukohta, et lisada õiguskindlust, et kui selle korteri müün, et maksuamet ei küsi minu käest maksuraha. Kuigi ta tõesti oligi enne mu elukoht olnud. Ja siis registreerisin siia ja korraks tagasi enne müüki. See on vist üsna tuntud skeem, eksole?!

Oli vaja lasteaiakohta, koolikohta. Nendega on omakorda seotud lasteaiahüvitised

„Lõpuks pidin end Tallinna sisse kirjutama. Olin varem Tartusse kirjutatud sisse. Aga meil oli vaja vist seal lasteaiakohad. Ma arvan, et see oli lasteaiakohad ja midagi sellist. Lapsega seotud. See oli 9-10 a tagasi"

„Puhtpraktiline kaalutlus, et saada lasteaiakohta, ja saada lasteaiahüvitist, et see võis olla siis 5-6 aastat tagasi, aga kuna see langes mul sissekolimisega ühele ajale, siis ütleme et kõik need asjad said ära tehtud"

„No tõenäoliselt kui ma nüüd otsustan päriselt mujale kolida ja mul on vaja ikkagi lapsed panna kooli ja lasteaeda, siis ma seda teen, siis ma registreerin ennast siit välja"

Kuigi osa neist veedab mõned kuud aastast välismaal, siis mõistlik on hoida vajalike teenuste, toetuste pärast sissekirjutust Eestis. See on mugav (välismaal asju ajada on keerulisem, välismaalase staatus) ja lisaks on äraviibimine (kliimapagulus) ajutine

„Põhiasi oli tervisekindlustus ja kõik sellega seonduv. Ja lapsed ja perega Rootsi kolimine. Selleks, et Eesti riik annaks meile tervisekindlustuse, elukaaslasele ja lastele, selleks oli vaja, et ma elukoha ära muudaksin sinna, kus ma tegelikult elan, aga see polnud üldse lihtne, oled selline erijuhtum, et lähed perega ära, siis kõik läheb pea peale, sest oleme Eesti kodanikud onju. Aga me ei ole Eestis sisse kirjutatud. Ja siis Eesti riik tegelikult maksab selle tervisekindlustuse kinni, teises riigis olles"

Mõni neist on pikemalt koos perega välisriigis elanud. Tahan saada välisriigis elades Eesti riigilt **tervisekindlustust** ja teisi Eesti riigi kodanike lastele, peredele mõeldud toetusi

Soov end ja peret vajadusel (eriolukorras) ja välismaalt tulles karantiini panna - lisa-aadress võib olla praktiliselt vajalik

„Ei ole veel lisa-aadressi kasutanud, aga ma nüüd peangi. Mul puudus kuni koroonani üldse nagu info, et selline võimalus on olemas. Et nüüd kui ma vaatasin, et me hakkame tagasi tulema ja et on vaja karantiini ennast panna ja võibolla läheks üleüldse sinna maakohta juba, ja siis sul on täiesti õigus seal olla"

Privaatsuse soov, jälgimishirm

Ei taha olla kogu aeg riigile jälgitav. Tahab, et isiklik andmejälg oleks minimaalne. Eelistab vabalt ringi liikuda ja elada seal ja nii kaua, kui parasjagu ise tahab

TABEL 11. ELUKOHAANDMETE ESITAMISE PÕHJUSED NOORTE TÖÖ AJAL MOBIILSETE PEREISADE RÜHMAS
Allikas: autorite kogutud andmed

VAJADUS VÕI NORM	TEGUVIIS
Teavad, et kui sissekirjutus on Tallinnas, siis on ühistransport tasuta. Sellega saab raha transpordilt kokku hoida	*„Я когда-то была прописана в Таллинне, тогда я могла получить бесплатный проезд по городу"* *„Kord olin registreeritud Tallinnas, siis sain linnas tasuta reisida"*
	„Прописку в Таллинне я делал по месту жительства. Я арендую квартиру. Причиной прописки была услуга общественного транспорта. Он для жителей города бесплатный" *„Registreeringu ennast Tallinnas oma elukohas. Üürin korterit. Registreerimise põhjuseks oli ühistransporditeenus. Linnaelanikele on see tasuta"*
	„Причина переписки в Таллинн все же простая – общественный транспорт. Мне надоело платить по 23 евро за общественный транспорт. Это на самом деле большая экономия" *„Mind tüütas ära, et pean ühistranspordi eest 23 eurot maksta. See on tegelikult suur kokkuhoid"*
Osa neist on tugevalt seotud mitme linna, asulaga (nt õpingud ja töö asuvad eri paikades). Seega vajavad mitut (sh ajutist) ööbimispaika, elukohta	*„Ну сам я живу в Силламяэ, но большую часть своего времени я провожу в Нарве. Я зарегистрирован в реестре именно в Силламяэ. В Нарве я учусь, работаю немножко. Там у меня друзья и досуг. В Силламяэ я также работаю. На лето я могу в принципе переехать вообще в другую локацию, например из-за работы, если я найду что-то получше"* „Noh, ma ise elan Sillamäel, kuid suurema osa ajast veedan Narvas. Olen registreeritud Sillamäel, Narvas õpin, töötan väheke. Seal on mul sõpru ja veedan vaba aega. Töötan ka Sillamäel. Suvel kolin näiteks töö tõttu teise kohta, kui leian midagi paremat.
	„Я проживаю в городу Силламяэ, Ида-Вирумаа и практически каждый день я передвигаюсь в Нарву, где я работаю, учусь. Можно сказать, что вся моя жизнь протекает в Нарве, а в Силламяэ я просто проживаю" *„Elan Ida-Virumaal Sillamäe linnas ja sõidan peaaegu iga päev Narva, kus töötan ja õpin. Võib öelda, et kogu mu elu kulgeb Narvas ja Sillamäel ma lihtsalt elan"*

VAJADUS VÕI NORM	TEGUVIIS
On valmis töö tõttu linnast linna, asulast asulasse liikuma ja elukohta füüsiliselt vahetama	Ajutiste tööampsude tõttu enda elukohaandmeid registris või KOVis kohapeal ei muuda: *„Летом я проживал в другом уезде. Я работал на полях. Тогда я все же был прописан в Силламяэ. Получается, что я там просто работал. Да мне там предоставляли жилье ферме, но это просто жилье"* *„Suvel elasin teises maakonnas. Töötasin põldudel. Sel ajal olin Sillamäele registreeritud. Teises maakonnas ma lihtsalt töötasin. Jah, mulle anti sealses talus eluase, kuid see oli lihtsalt eluase"*
Sissekirjutus on jäänud lapsepõlvest vanemate juurde	*„Вообще я прописан у родителей в Нарве. Тут и живу. В Таллинне я не прописан. Нам там снимают квартиру. Живем все вместе. Нас там 3-ое. Никогда не думал, чтобы поменять регистрацию"* *„Olen registreeritud Narva vanemate juurde. Ma elan Tallinnas, üürime seal korterit kolme peale. Pole kunagi mõelnud registreeringut muuta"*
Ei käi valimas	„Нет, не хожу на выборы. Наверно предпочла бы у себя в Маарду"
Ühes linnas, asulas võivad elamiskulud olla soodsamad, seega on kasulik end seal sisse kirjutada	*„В Силламяэ я прописан, потому что там есть общежитие, где я могу по уместной цене проживать. Я прописывался в горуправе. Это было легко"* *„Olen Sillamäel registreeritud, sest seal on ühiselamu, kus saan elada mõistliku hinnaga. Registreerisin selleks end linnavalitsuses (kohapeal). See oli lihtne"*
Tutvus- ja sõpruskonnas näited, et üürikorteri omanik ei soovi üürnikku sisse kirjutada, sest omanik küsib üüri mustalt (mitteametlikult)	*„У моих друзей были проблемы с регистрацией. Им хозяин квартиры не разрешил регистрироваться в арендуемой квартире по всем известным причинам (неофициальный съем жилья). Они в итоге покупают полный проездной билет за 30 евро"* *„Mu sõpradel oli probleeme üürikorterisse sisse registreerimisega. Üürileandja ei lubanud neil kõigile teadaolevatel põhjustel (mitteametlik üür) seda teha. Nad ostavad seetõttu ühistranspordis täispileti hinnaga 30 eurot"*
	„прописывать там будет очень сложно. Квартира не наша и аренды у нас нет. Квартиру сдает наш работодатель. В квартире живет несколько человек" *„Sinna oleks keeruline sisse kirjutada. Korter pole meie oma ja üürilepingut meil pole. Korterit üürib meile tööandja. Korteris elab mitu inimest"*

TABEL 12. ELUKOHAANDMETE ESITAMISE PÕHJUSED UKRAINA TÖÖLISTE RÜHMAS
Allikas: autorite kogutud andmed

VAJADUS VÕI NORM	TEGUVIIS
Piiratud ligipääs internetile/arvutile, kasutavad ainult WiFit	Andmed jäävad uuendamata
Püüavad olla oma käitumises tagasihoidlikud ja märkamatud. Tööandjad paluvad hoida madalat profiili.	Muud andmed, mida on võimalik endast registrisse kanda, ei pruugi olla avalikustatud, kuna tööandjad on seda palunud. Jagavad niipalju kui hädapäraselt nõutakse
Ei tunne Eesti nõudeid aga tahavad, et asjaajamine oleks nii korrektselt tehtud, et millegagi ei saaks „vahele võtta“	Usaldavad oma tööandjat või rühma eestvedajat ning vajadusel teevad asju vastavalt sellele, kuidas nemad paluvad. Ametliku asjaajamist eelistavad teha rühmaviisiliselt ehk kõik koos
E-registrite kasutamist tuleb ette nt autosoetamise ja selle omanikuks registreerimise tõttu	

ELUKOHAANDMETE ESITAMISE VARASEM KOGEMUS

* On käinud kohapeal muutmas nt tudengipõlves koos digioskusteta üürileandjaga
* On muutnud vallavalitsuses kohapeal ja ka elektrooniliselt
* Tegi enda osa elektrooniliselt, aga vanem pereliige käis kohapeal „vanakooli" stiilis asju ajamas
* Otseselt rahvastikuregistris enda teada ei ole käinud, küll on käinud eesti.ee-s
* Eesti.ee-s käidud mitmel põhjusel nt laste sünnitunnistuste pärast, et vaadata ravimi nime, kordusõppuseid, tervisetõendit
* Andmed on õiged olnud või teavad, et mingeid andmeid ei olegi esitanud
* Ei tea, kust andmed on eesti.ee-sse või rahvastikuregistrisse tekkinud
* Koroonakriisi ajal kasutasid lisa-aadressi täitmise võimalust, et saaks saartele

KASUTAJA TEEKOND

* Alustavad, trükkides sisse kas eesti.ee või guugeldades „elukoha muutmine"
* Eesti.ee on lihtsam ja lühem sisse kirjutada kui „rahvastikuregister"!
* Kasutavad smart-ID, mobiili-ID autentimist
* Otsivad valest kohast - Eesti.ee → mina ja minu pere → *"ei olegi õige koht?!"*, otsivad elukohaandmete ja mitte avalduste alt, mõni otsib ka õigest kohast või on seda juba varem teinud

Rahvastikuregistris:

* Kas rahvastikuregistris, kui lehel „andmete üle-vaatamine" kõik ära täita, kas see ei olegi siis juba elukoha muutmine?!
* *„Kus saaks elukohta muuta?! Esialgu arvaks, et lisa-aadressi alla paneks selle, kas see on õige koht?"*
* Üllatuti, et registris on õiged elukohaandmed: *„Ei tea, kuidas see info sinna sai"*
* Rahvastikuregistris oli kirjas mitu e-posti-aadressi ja mitu telefoninumbrit, sh vanad, kui uus number oli puudu
* Kirjas olid ka ühe vanema andmed, nt telefoninumber
* Üks pahandas, et välisriigi isikukoodi kirjas ei olnud, teine ei teadnud, et välisriigi isikukoodi saab ka märkida
* Kui laste andmeid täita ei ole vaja, siis läheb rutem, sujuvalt
* *„Miks on elukohateate esitamisel vaja üles anda laste haridustase ja rahvus? riigil ei ole vaja kõike teada"*
* *„Miks ei ole haridusandmeid kantud ühest registrist teise üle? Kas registrid omavahel siis ei suhtle?"*
* Kelle nõusolekut on vaja laste sisse registreerimisel? Mis saab siis, kui vanematel tekib vaidlus laste hooldusõiguse üle (vanemate sissekirjutused on eri aadressidel)?

KASUTAJAMUGAVUS

* Miks on *pärast eesti.ee-sse sisse logimist uuesti rahvastikuregistrisse sisse logida?*
* Platvorm võiks selgitada, miks talle andmed ei sobi (punane värv)!
* Üsna lihtne ja loogiline
* Tegelikult on mugav ja lihtne, aga esimene kord on alati mingi jama, ei leia asju üles
* Iseenda asju muuta on lihtne, aga kellegi teise asju ajada on palju keerulisem!

TEHNILISED PROBLEEMID

* Hoiatustel pole selgitusi (nt kohustuslikud väljad täitmata
* Korterinumbrite ja kuupäevade märkimisel tekib tõrkeid, ei saa esitada
* Aadressivalik töötab halvasti, peab aru saama aadressi järjestamise loogikast (korterinumbrit ei saa sisestada ja andmete esitamine jääb pooleli)

ALTERNATIIVSED ELUKOHAANDMED

* Elukoha määratlemine peaks olema inimese vaba valik ja vähemalt peaks inimene need ise kinnitama, kui keegi teine need sisestab
* Eeltäidetud elukoha andmed taotluste vormides jm oleks mugav, kuid peaks säilima võimalus neid ise muuta, leiavad ühed; teised tahavad kindlasti kõik andmed ise sisestada
* Võin maksta ju mitme inimese, nt vanaema elektri- või trenniarveid, see ei tähenda, et elan ise sellel aadressil
* Kui riik ise sisestab, siis minu küsimus on sellisel juhul, kas ta peab rakendama selleks väga tugevaid jälitusmeetmeid, et selleni jõuda üldse, et mina elan seal ja ma tarbin seal elektrit... mina suhtuksin sellesse väga negatiivselt!
* No arvestades, et mina olen see aus kodanik, kes on end kirja pannud seal, kus ta elab, siis mulle tunduks see nagu praegu tõesti sellise mõttetu jälgimisena, ja ikkagi minu õigustesse trügimisena, et mul on õigus ise nagu öelda ja ma nagu ei valeta
* Hoian riigi igasugustest kantselei asjadest ja bürokraatidest eemale!

JOONIS 18. ELUKOHAANDMETE ESITAMISE KOGEMUSED MOBIILSETE JA MITME-PAIGALISTE MEESTE, PÜSIMATUTE-JUURDUMATA NOORTE JA NÖ KLIIMAPENDELDAJATE RÜHMAS

Allikas: autorite kogutud andmed

Ettepanekud elukoha- ja kontaktandmete ajakohastamiseks rahvastikuregistris

3.1. Mobiilsed ja mitme-paigalised naised. Seda rühma iseloomustab ajadefitsiit ja rööptegutsemine, mistõttu suure tõenäosusega selline teave, mida nad otseselt ei vaja, nendeni ei jõua. Neil on lihtsam otsida just neile vajalikku teavet oma tuttavatelt või lähedastelt, kes on vajaliku teabe juba ette ära mõtestanud isikliku kogemuse põhjal. Vajaduspõhiselt üles ehitatud soovitused (maksud ja teenused mitmes riigis ning nende sõltuvus elukohaandmetest) aitaks neil elukohaandmeid vähemate riskidega esitada. Sotsiaalne võrgustik nende ümber on kolimiste tõttu katkendlikuks muutunud, mistõttu nende tutvusringkonnast ei pruugi olla võtta valmis vastuseid (lähedastel ei pruugi olla rändekogemust). Ka üle pika aja toimuvate taaskohtumiste käigus ei võeta elukohaandmete küsimusi keskseks vestlusteemaks. See rühm ei tunne Eesti teabeväljast eemalejäämise tõttu enam ajakohaseid termineid, mille abil vajalikku teavet otsida ega ole kursis otseteedega infosüsteemidesse. Seetõttu võivad nad küsida abi ka sotsiaalmeedia rühmadest („eestlased X riigis"), kus pakendatakse teavet rohkem teabeotsija vajaduste põhjal, kuid just mitte nii nagu on riigi ootus.

Mitmes riigis elajad, kes ei vaja otseselt riigi teenuseid, võivad oma elukohaandmeid samas uuendada ka lihtsalt teavitamise kaasabil. Ettepanekud nendele välismaal elajatele, kes teenuseid vajavad, on siiski ebaproportsionaalselt suured selleks, et parandada üksnes inimeste elukohaandmeid. Näiteks:

Mitme riigi vahel sageli liikuvate töötajate tarbeks saab eesti.ee keskkonnaga ühendada juhised või rakenduse, mis aitab teha teadlikumaid valikuid küsimustes, kus mitmes riigis korraga elavad inimesed teevad sageli vigu: sissekirjutus, sellest lähtuvad kohustused riigiametite ees, maksutulu deklareerimine, teenused ja hüved peredele eestlaste rände peamistes sihtriikides.

Mitmes riigis elavatele inimestele ja nende pereliikmetele vanemahüvitise ja teenuste määramise põhimõtted tasub üle vaadata – kuivõrd saab lähtuda maksude laekumisest Eestisse, mitte sissekirjutusest.

Eesti.ee keskkonnaga tasub liita omavalitsuste ja riigiasutuste teavitused, et elanik saaks õigel ajal teada, kui oluline õigus mõnele teenusele või toetusele hakkab lõppema, nt ravikindlustus. Soov saada teavitusi motiveerib inimest esitama oma korrektseid andmeid. Kui inimene muudab oma elukohaandmeid, võib rahvastikuregistri infosüsteem teavitada inimest, millised teenused-toetused jm võivad selle tõttu ohtu sattuda.

Edendada suhtlust eri riikide ametiasutuste vahel (eriti maksude tasumise küsimuses), et kodanik ei peaks samu andmeid esitama mitmes riigis (vähem asjaajamiskoormust ja tõendamiskohustust nt haiguslehe võtmisel, vanemahüvitise taotlemisel).

Pereemad (selle segmendi isasid ei juhtunud me lihtsalt intervjueerima), kes elavad ja töötavad mõnel perioodil kahes riigis korraga, vajavad ravikindlustust ja laste haridusteenuseid mõlemas riigis. Nad on mõelnud maksutulude jagamisele riikide vahel või tarbitud teenuste riikidevahelisele tasaarveldusele. Nad soovivad, et taotletavad toetused ja teenused põhineksid kogu töötasu suurusel, mitte vaid selle riigi sissetulekutel, kus nad parasjagu viibivad.

Seda sihtrühma teenindavate ametiasutuste/isikute tarbeks välisriikides võib luua ametlikud juhised, näiteks kuidas teenindada Eesti kodanikku või kuidas vahetada teavet Eesti patsiendi ravi kohta, kui

ta käib arsti juures ka Eestis või vastupidi, elab mujal ja külastab arsti Eestis. Teenuse vajaja saab ise asjatundmatu või ebakindla teenuseosutaja juhiseni juhatada.

Sellele rühmale ei sobi, kui nende elukohaandmed tekivad rahvastikuregistrisse mõne muu teguri (nt algoritm vm) või asjaosalise toel, sest elukohaandmetest võib neil väga palju sõltuda (kuni elukohaandmete määramisel ei osata arvesse võtta nende vajaduste eripärasid).

3.2. Mobiilsed ja mitme-paigalised mehed. Välismaal töötavatest oskustöölistest meestest sattusime selliste peale (aga kindlasti peegeldab see ka üldisemaid tendentse), kes ise teenuseid väga ei vaja. Osadel polnud peret, kuid neil, kellel oli, korraldasid lastele vajalikke teenuseid-toetusi nende Eestis elavad emad. Ehk siis sellist sihtrühma on keeruline kätte saada mitte üksnes selle tõttu, et ta ei jälgi väga palju meediat, vaid ka selle tõttu, et vähemalt toetuste ja teenuste argumendid liigitab ta endale ebavajaliku teabe alla.

Selle sihtrühma tööandjad võivad olla nii Eesti kui teise riigi tööandjad. Sageli aitab just tööandja teise riigi töötajal suhted riigiga korda ajada. Eesti ei saa teha ettekirjutusi teiste riikide tööandjatele, kuid saab seada sisse automaatseid teavitusi, mis juhendavad töötajat või tööandjat juhtudel, kui töötamise registrisse märgitakse töötaja töötamise kohaks mõni teine riik (töötamise registrist saab minna teade tööandjale või rahvastikuregistri kaudu töötajale e-posti aadressile).

Et suur osa sellistest oskustöölistest liigub sihtkohta ühistranspordivahendites – laeva või lennukiga, viibib kaua sadamas või lennujaamas, võib nende tähelepanu seal püüda kohtreklaamiga. Teavitamiseks võib kasutada näiteks kordusõppuste teemat. Intervjuudest selgus, et risk kordusõppuste kutset mitte kätte saada läheb küsitletutele korda.

Iga teise riiki reisija saab mobiilioperaatorilt sõnumi, mis annab talle lisateavet kohalike sidetariifide kohta. Sarnaselt saab teavitada inimest võimalusest enda liikumisest näiteks välisministeeriumile teada anda või sideandmete algoritmide põhjal (mis näitavad pikemaajalisi eemalviibimisi teises riigis) ka elukohaandmete uuendamise soovitusest mõlema riigi rahvastikuregistrites (seda enam, et elukohast teavitamise reeglite kohta eri riikides ei ole võtta lihtsakujulist teavet). Sellisteks teavitusteks võib anda loa või selle ära keelata rahvastikuregistrisse sisenedes. Parem oleks, kui selle käigus ei peaks end korduvalt autentima. Inimesed, kel pole sinna sisenemine otseselt plaanis, ei võtaks seda siis ette.

Ka oskustöölistele võib panna rahvastikuregistrisse (mida nad võivad suunduda külastama näiteks siis, kui nad külastavad digilugu, et vaadata arsti retsepti) vm täpsemaid juhiseid, kuidas toimida siis, kui ta elab nädala Eestis ja kolm Soomes. Ta võib loota sellele, et tema pere saab teenused kätte elukaaslase/abikaasa elukohaandmete põhjal. Samal ajal võib ka elukaaslasel olla vajadusi, mille tõttu tema elukohaandmed ei ole korrektsed (näiteks on neil vaja, et maakodus lükkaks omavalitsus tee ukseni lumest vabaks või ei luba omanik korterisse sisse kirjutada, mille tõttu elukaaslane on registreeritud teise omavalitsusse). Kui rahvastikuregistris on mitmekülgsemad andmed, saab nt lasteaiakoha üle otsustav ametnik julgemalt otsustada, et kuna selle pere isa ei saa lastele aeda järele tulla, võiks need lapsed saada eelistatult koha just ema töökoha lähedal olevas lasteaias vm.

3.3 Püsimatud, juurdumata noored. Selle rühma analüüs näitab, et elukohaandmed ei kipu olema sagedamini valed mitte selle tõttu, et inimene elab ühiselamus[43], vaid ühiselamu elanik on sagedamini selles elukaare etapis, kus tal on isegi raske aru saada, kus on tema õige kodu. Inimeselt, kes kolib sageli, võib tarku nükkeid kasutades saada paremaid andmeid, kuid need võivad juba järgmisel hetkel uuesti valed olla. Ka e-postiaadress ja telefoninumber vahetuvad sellel eluperioodil sageli. Et noored pole siiski homogeenne segment, tasub ka selles rühmas alustada lihtsast teavitustööst – kasutada selleks õppeasutuste sotsiaalmeedia kanaleid ja teabekirju, mida jälgib ka suur osa õppureist. See tähendab, et õppe- ja majutusasutustega tuleb noori täiskasvanuid koolitavate õppeasutustega omavalitsustes teadlikult koostööd teha. Sellised omavalitsused saavad õppureid meelitada ka materiaalsete vahenditega, sest noortele inimestele on rahaline tugi väga tähtis (näiteks võib end omavalitsusse sissekirjutajale pakkuda sissemakset ühistranspordi kaardile, millega saab sõita nädalavahetustel õppeasutusest koju või teha rattaga linnasiseseid sõite (Tartus nt)).

Kaaluda tasub ka poolautomatiseeritud teavituse sisseseadmist, nt juba eelnevate rühmade juures mainitud ühiselamu ja õppelepingute sõlmimise süsteemi sidumist elukohaandmete esitamisega, rendilepingute sõlmimise platvormi (kuigi noor on rohkem valmis lepingus järeleandmisi tegema, kui ta saab mitteametlikult rentides kulusid kokku hoida) jms. Elukohaandmete uuendamise võib selles noorte rühmas panna ka tuludeklaratsiooni esitamise eeltingimuseks, sest suurem osa neist saab ülemakstud tulumaksu tagasi. Raha on neile sel eluetapil eriti tähtis.

Erinevalt teistest rühmadest ei suuna noori elukohaandmeid esitama ka soov kohalikel valimistel hääletada, sest poliitikahuvi on noorte seas alati madal olnud[44]. Sellega saab eriti vähe meelitada välismaal viibivaid noori. Kuigi respondendid ei usalda ka ärisektorit, võib noorte puhul kaaluda, et kui nad pangas endale õppuri kaardi teevad (panga- ja õpilaspileti funktsioonid on ühendatud), siis kas tuletatakse neile meelde elukohaandmete esitamise kohustust või küsitakse neilt nõusolekut edastada lepingu tarbeks esitatud andmed rahvastikuregistrile.

Vanemas eas intervjueeritud teistest rühmadest mainisid sageli noore-ea etappi, kus tekib valmidus või vajadus end oma vanemate perest eraldi määratleda. Sotsiaalpoliitikas selleks aga õiguslikult võimalust ei anta, nt toimetulekutoetuse saamisel arvestatakse kuni 26-aastane noor oma vanemate leibkonda[45]. Samal ajal näiteks 70% tudengitest mingil määral töötab, mis näitab, et iseseisev elu algab palju varem[46]. Praegu pole tudengitel mõtet end elukohaandmete vormis eraldiseisva perena määratleda, sest seda ei võeta siis, kui sellel on kriitiline tähtsus, arvesse. Kui leibkonda ei määratletaks vanusest lähtudes, inspireeriks see vanematest eraldiseisvaid noori õigeid andmeid esitama (vanematega koos elavaid noori jällegi rohkem võltsima, kui toimetulek vähegi muret valmistab).

Oludes, kus elukaar ei ole veel juurte alla ajamise etapis ja noor ei ole valmis oma sageli vahetuvaid elukohti ega kontaktandmeid registris üles andma (sh põhjusel, et neile aadressidele/numbritele võib

[43] Cork, D. L. & P. R. Voss (eds) (2006) *Once, Only Once, and in the Right Place: Residence Rules in the Decennial Census.* Washington (D.C.): National Academies Press.

[44] Aksen jt (2018)

[45] Harju, Ü. (2020) Tudengid teenivad elamisraha fiktiivabieluga. *Postimees,* 15. august, https://leht.postimees.ee/7039985/tudengid-teenivad-elamisraha-fiktiivabieluga

[46] Vitkar, K. (2017) *Eesti tudengite töötamine kõrgkoolis õppimise ajal. Bakalaureusetöö.* Tallinn: Tallinna Tehnikaülikool.

hakata laekuma korrespondentsi, mille avavad juba koha järgmised elanikud), peaks tähelepanu suunama rohkem e-suhtlusele arvestusega, et noorel on aegajalt põhjust oma staatust kontrollida eesti.ee-st (põhimõte: „Muhv! Nõudmiseni!). Selleks tuleks eesti.ee keskkonda suunata ka teenuseid, mis on noortele tähtsad (või siduda see ahvatlustega, et ta sinna satuks) ja tegeleda platvormi kasutajamugavusega, et see vastaks standarditele, millega noor on muudel suhtlusplatvormidel harjunud. Üheks selliseks eeliseks võib olla suhtlusrobot või võimalus ametnikuga *chattida*. Noorem põlvkond ei julge sageli võõrale inimesele helistada, kuigi telefoni kasutavad nad kogu aeg. Võimalus küsida oma küsimusi kirjalikult, nagu suhtlusplatvormidelgi, võib anda ametnikega suhtlemisele lisaväärtuse. Rääkimata ärevushäirete või kuulmispuudega inimestest, kes ei saa kasutada eelnevatele rühmadele nii loomulikku võimalust haarata telefon ja lahendada vahetult vesteldes korraga ära trobikond üksteisest tõukuvaid küsimusi. Sellise lahenduse soovimatu kõrvalmõju või risk võib aga olla, et see ei sobi ametnikele (ka selle uuringu käigus selgus, et kirjalikus suhtluses ei ava ametnik oma kogemust või seisukohti nii üksikasjalikult, mõistvalt või arusaadavalt kui telefoni teel). Suhtluskeskkond võib võimaldada noorele suhelda soovi korral ka anonüümses profiilis.

Et noorte tähelepanu on elukohaandmetele ilma arvestatavate boonusteta keeruline saada, võib selle asemel teavitada hoopis nende vanemaid ja paluda, et nad oma kinnisvara omanikuna kodust väljakolinud lapsed välja registreeriksid või paluksid seda teha oma üürikodu omanikul. Laste kodust välja viskamise kampaania pälvib kindlasti tähelepanu ja seda on võimalik ka huumori võtmes esitada.

<u>3.4. Kliimapendeldajad.</u> Selles rühmas intervjueeritud inimestele läksid sarnaselt pädevate ja kuulekate rühmale eriti korda poliitika küsimused. Esiteks on kliimapendeldajale tähtis, et ta saaks Eestist eemal viibides siiski hääletada talle sobivas ringkonnas (valimisi tuletatakse talle meelde rahvastikuregistri andmete abil), teiseks on talle tähtis, et tema maksutulu läheks sinna, kus on tema meelsusele vastav poliitika või ei läheks sinna, kus tema arvates tehakse valesid otsuseid. Kui tal on Eestis mitu kodu, võib ta teha talle sobivaid valikuid. Meie intervjueeritud romantiseerisid välismaal viibimise tõttu oma kultuurilist eripära (nt „olen setu“), mistõttu põlvnemist mõnest piirkonnast võiksid omavalitsused sissekirjutuste püüdmisel julgemalt esile tõsta. Kõrvalmõju võib olla ka valede andmete osakaalu kasv rahvastikuregistris.

Kliimapendeldajate rühm reisib maailmas ringi sageli eeldusega, et nad saavad seda teha kuni laste kooliminekuni (mõtetes on nad ikka Eesti elanikud). Kuigi nad ei ela mitu kuud või kauem Eestis, on neil mõistlik elukohaandmeid seal näidata, et neile oleks tagatud oodatud lasteaia- või koolikoht. Selleks, et andmed oleksid korrektsed, võib sellele rühmale mõeldes lisada rahvastikuregistrisse näiteks võimaluse määratleda oma elukohale välismaal lisaks ka elukoht kindlast kuupäevast alates (mille kohta nad arvavad, et nad on kindlasti püsivalt Eestis tagasi). Arvestades lasteaedade/koolide määramise praktikat, peaks inimesel olema võimalik oma elukohta tulevikus ette määratleda kahe aasta jagu („Jah, praegu olen Tenerifel, aga minu kindel soov on naasta kahe aasta pärast Eestisse ja taasasustada korter Suvila tänaval“).

Sarnaselt esimesele mobiilsete rühmale vajab see rühm põhjalikumaid selgitusi või kalkulaatoreid selleks, et otsustada, millises riigis on tal kasulikum makse maksta, teenuseid oodata, kuidas elukohaandmeid näidata jne.

Ka sellele rühmale võivad sobida mobiiliteavitused elukohaandmete uuendamiseks – nt kui terve pere mobiilid asuvad mitmendat kuud teises riigis. Elukohaandmete teemaliseks teavitustööks võivad sobida koroonakriisi näited – selleks, et ühest riigist teise liikuda, peab arvestama karantiiniga. Kui võimalus ära märkida oma teised elukohad (nt maakodus) annab sellele rühmale liikumisvabaduse (liikuda nt mitme Eesti elukoha vahet), siis andmete uuendamist kasutatakse rohkem. Sellele rühmale võivad korda minna ka laste turvalisuse argumendid, näiteks on neid lihtsam aidata, kui elukohaandmed on värskendatud või välisministeeriumi on teavitatud.

3.5. Noored töö ajal mobiilsed pereisad. Mitmed teistele rühmadele (nt mitmepaigalised ja mobiilsed mehed, püsimatud ja juurdumata noored) tehtud ettepanekud sobivad ka sellele rühmale.

Selles rühmas on vene keeles teavitamise potentsiaal elukohaandmete korrigeerimisel päris suur – intervjueeritud ei olnud saanud teavet elukohaandmete esitamise vajaduse kohta, nad arvasid, et sissekirjutus käib kaasas elukoha omanikuks olemisega.

Kvalitatiivne analüüs ühitub statistilise kogemusega - vene elanikkonnas on sissetulekud üldiselt madalamad ja seetõttu toimetulekut parandavad teenused ja rahalised hüvitised on sellevõrra tähtsamad ka neile, kes muidu normaalselt teenivad – loeb jagatud sotsiokultuuriline kogemus. Ka siis, kui nad sõidavad oma autoga, on neile tasuta ühistransport arvestatav tegur selleks, et elukohaandmeid ajakohastada. Samas töötab selle vastu üürileandja soov (või nõue) maksta üüri mustalt. Odavama üürikodu leidmiseks on nad valmis kolima (ja sisse kirjutama, kui seda nõutakse) kaugemale sellest kohast, kus nad tegelikult teenuseid kasutavad, seltsielu elavad või tööl käivad.

Kuigi mitmed neist (IT-spetsialistid) on hästi kursis riigis toimuvaga (sarnaselt pädevate ja sõnakuulelike rühmaga) ja nad saavad hästi aru eesti keelest, leiavad nad, et riigi andmekasutuses valitseb „bardakk" – ametnikud ei oskavat andmeid õigesti kasutada, andmed lekivad. Kui pädevamad intervjueeritud ei usalda riiki andmete haldaja ja kasutajana, siis vähempädevatele jääb bürokraatlik maailm kaugeks ja segaseks. Usalduslikke suhteid võib aidata luua vahetu suhtlus, aga ka andmekasutuse rangemaks muutmine ja kasutuse printsiipide avalik selgitamine ka venekeelsetes meediakanalites.

3.6. Ukraina töölised. Kuigi Eestisse tööle tulles täidavad võõrtöölised politsei- ja piirivalveametis (PPAs) plangid, kus nad annavad üles oma elukoha, liiguvad nad Eestis tööandja abil palju ringi ja edasisi töö- ja asukohti enam ei deklareeri. Tööandja ajab asju nende eest. See aitab võõrasse keskkonda sattunud töötajat, aga võimaldab nendega ka manipuleerida. Osa tööandjaid soovib kogu ametnike ja riigiasutustega seotud suhtlust, asjaajamist ise kontrollida, juhtida. Kas selles rühmas saab püüda koostööd teha suuremate tööandjatega, et tööandja vahendaks töötamise registrisse töötaja elukoha andmeid TÖRi kaudu, eriti seetõttu, et võõrtöölise elukoht on sageli töötamise kohas või selle lähistel. Aga ka tööandja püüab aruandlust vähendada ja andmete tõttu pigem mitte ühegi ameti huviorbiiti sattuda.

Võõrtöölised on väga kartlikud. Kuigi nende mobiili järgi võiks nende asukohta määrata, kardavad nad jälgimist ja võivad seetõttu hakata hoopis kõnekaarte kasutama. Mobiiliandmete põhjal võib muutuda võõrtöölise lisa-aadress. Kui tööandjale see ei meeldi, siis pole sellest lahendusest kasu – telefoni jälgi püütaks peita.

Kui võõrtööliste elukohaandmete määratlemisel kasutada mobiiliandmeid, siis tuleb seda eelnevalt selgitada. Näiteks PPAs võib küsida tööliselt nõusoleku mobiili jälgimiseks ja teavituste saatmiseks ning selgitada sellest sündivat kasu. Kui töölise elukoht on mobiiliandmete põhjal muutunud, võib ta saada vene- ja ingliskeelse teavituse e-posti või SMSi teel selle kohta, kus on selles piirkonnas mõned elutähtsad või ennetavad teenused (haiglad, hambaravi, töötaja õiguste kaitse, vaba aja veetmise teenused, elektrikatkestuste teated jms). Ühtlasi võib ta saada palve uuendada elukohaandmeid.

Võõrtöölised soetavad autosid, nii võib neilt elukoha andmeid registrisse küsida ka autoostul maanteeameti e-keskkonda külastades.

Muud tähelepanekud

Nende võrdlemisi mobiilsete rühmade intervjuudest selgub, et kuigi neil rühmadel on elukohaandmete tõttu rohkem kaalul, ei ole ka nemad kursis näiteks sellega, mitme päeva jooksul tuleb elukohaandmed esitada, et on võimalik esitada ka lisa-aadress jms. Selle põhjuseks on ilmselt ringiliikumise tõttu episoodiline meediatarbimine ja suhtlus lähedaste inimestega. Mobiilsetel inimestel võiks olla rohkem kogemusi sellega, et nende elukoha vastavust kontrollitakse ka vahetult (nt telefoni teel), mitte üksnes registriandmete toel. Selliseid kogemusi selles rühmas välja ei tulnud.

Erinevalt pädevate ja kuulekate rühmast kuulsime selles rühmas sageli väiteid, et elukohaandmed võiksid privaatsed olla, riik ei peagi teadma, kus inimene elab. Koroonakriisi ajal sai see sisemiselt mitmekesine rühm teada lisa-aadressi märkimise võimalikkusest, mida osa neist ka kaalus, osa kasutas.

Üks intervjueerituist oli rohkem informeeritud sissekirjutuste ostmisest. Ta ostis korteri ja avastas, et sellesse oli sisse kirjutatud „sadakond inimest". Tema sotsiokultuuriline kogemus on, et sellist skeemitamist kasutavad rohkem inimesed, kes pole majanduslikult heal järjel. Rikkamad inimesed ostavad endale sobivasse piirkonda korteri.

Selles rühmas tekitab segadust kindlasti see, et riikide nõuded elukohaandmete kohta on mitmekesised. *„Kui ei jõua meeles pidada, las nad siis olla."* Ei ole lihtsat reeglit ega ühtset teabekanalit selle kohta, kas inimene peab end selles riigis registreerima 14 päeva, 3 kuu või poole aasta jooksul. Intervjueeritud lihtsustavad enda peas neid nõudeid praktilistest kogemustest lähtudes.

Välismaalase staatuses inimesed on hoolsamad ja ettevaatlikumad, kardetakse eksida ja seda, et hiljem peab midagi maksuametile juurde maksma või on oht trahvi saada. Valmidus korrektselt käituda on olemas, kuid selgetest juhistest, mis nende vajadusi arvesse võtaks, jääb vajaka.

Selles rühma alarühmad on üksteisele võrdlemisi sarnased. Need inimesed on piisavalt paiksed selleks, et tajuda elukohana üht kindlat kohta. Kuigi nad võivad tööl käia mõnes teises omavalitsuses, pole neil põhjust pidada mitut elukohta ja selleks pole ka materiaalseid võimalusi. Nende seas on palju inimesi, kes on elanud kogu elu sünnikodus või kolinud piisavalt kaua aega tagasi, kui sissekirjutust tehtigi enamjaolt valla/linnavalitsusse kohale minnes. Nende mõtteviisile ei ole eriti omane analüüsida olukordi ametniku vaatenurgast, samas paljud neist sõltuvad ametnike vastutulelikkusest, on harjunud, et neile tullakse asju ajades poole peale vastu. Nende alarühmade digipädevused on vähesed, osad tulevad analoogia põhjal toime elementaarsemate ülesannetega Internetis (nt kogemus e-kooliga) või kasutavad Internetti uudiste jälgimiseks ja suhtluseks lähedastega. Osadel pole Interneti kasutamiseks vahendeid ega ka võimalusi Interneti kasutamiseks nõu küsida. Selle rühma alarühmad on:

4.1. Väikese sotsiaalse võrgustikuga paiksed väikelinnade naised. Intervjueerisime väikelinnade naisi, kellest noorimad olid lõpetanud keskkooli ja vanimad jõudnud viiendasse kümnendisse. Seetõttu varieerus ka nende pereseis: nende seas oli alles iseseisvuvaid vallalisi, väikeste lastega pereinimesi, üksikemasid, üksinda elavaid täiskasvanuid, täiskasvanud lastega inimesi jne. Intervjueeritud elavad väikelinnas. Seda rühma iseloomustab see, et neil on vähem sotsiaalseid sidemeid kas eluviisi tõttu (madalam haridustase, oskus- või lihttöö, töötus) või ka seetõttu, et nad elavad piirkonnas, kus sotsiaalset elu toetavad teenused on ühekülgsed ja vähesed (nt kõrgharidusega ja varem sotsiaalselt aktiivne inimene on kohandunud elukeskkonna väheste võimalustega). Nende sotsiaalne võrgustik on perekeskne, töö kaudu suhestusid mõned intervjueeritud ka asjaajamise maailmaga. Kodanikuaktivismiga pole neil kokkupuuteid (üks vastaja harrastas sporti), aktiivsus võib selle rühma eluviisis piirduda näiteks oma kodu sisseseadmise tegevustega. Nad on võrdlemisi paiksed inimesed, kes on ka oma koju sisse kirjutatud (kodu kuulub endale), sh siis, kui on õpingute tõttu eemal viibinud. Noored intervjueeritud ei olnud mõelnud teisi riike külastada või Eestist ära kolida. Nad võivad tööl käia mõnes teises linnas, kuid neil ei ole oma maakodu (põhjus ka madalam sissetulek). Digipädevused on paremad neil vastajatel, kes on omandanud need aktiivsema eluviisi ja töö tõttu ja neil, kes peavad laste õpingutele kaasa aitama. Vaid kaks intervjueeritut ütlesid, et kasutavad asjaajamisel ja e-suhtluses tavaliselt laste abi, ülejäänute e-oskused olid küll ühekülgsed (nt uudiste lugemine ja sotsiaalmeedia mõttevahetus), kuid sagedasemate arvutikasutuse oskust nõudvate tegevustega (nt ID-allkirja andmine, e-kool, ka riiklike registrite külastamine) saavad nad vajaduse tekkides hakkama. Sellel rühmal pole olnud vaja mõtestada oma vajadusi nii nagu ametnik seda mõistaks. Kui ametnik nende poole pöördub, siis saavad nad vastamisega hakkama (nt olid kaks vastajat suhelnud ametnikega teede seisukorra ja hoolduse küsimustes, kui sellega lähikonnas tegeleti). Oli ka paar vastajat, kes olid käinud end uude koju sisse registreerimas vallavalitsusse koha peale minnes, üks vastaja ei kujutanud ette, kuidas tema andmed võiksid omavalitsuseni jõuda. Nad jälgivad üldhuvikanaleid – uudiste portaale, päevalehti ja sotsiaalmeediat, ka tööandjal on teabevahendajana arvestatav roll. Neil puuduvad uuritavates küsimustes ideoloogilised seisukohad.

4.2. Väikese sotsiaalse võrgustikuga paiksed väikelinnade mehed. Intervjueerisime väikelinnade mehi, kellest nooremad olid 40. eluaasta ringis ja vanemad jõudnud pensionieani (nt äsja töölt lahkunud). Nad töötavad või töötasid liht- või oskustöölistena ja elavad väikelinnades (va üks). Nad ei ole mobiilsed, va siis, kui seda on vaja töö tõttu teha (nt sõita ehitusobjektile, kaugematesse sihtpunktidesse jäädakse ka kauemaks kohale, üks intervjueeritud ehitaja on töötanud ajutiselt ka välismaal). Nende sotsiaalsed suhted on vähesemad kui eelmisel rühmal, sageli sõltuvad nad oma suhetes välismaailmaga kas töökohast või mõnest lähedasest, näiteks abikaasast, vanematest, paremini toimetulevatest vendadest, mõni ongi abistaja puudusel üksi jäänud (nt lahutuse või

abikaasa surma järel, haiguse tõttu töölt kõrvale jäädes). Nad on muutuste pealtvaatajad, mitte neis aktiivselt osalevad inimesed – nad pigem teevad seda, mida on kogu aeg tehtud või lähevad kaasa, kui muutus on möödapääsmatu. Sissekirjutus on neil oma kodus, kus nad on elanud aastakümneid või kuhu nad on asjaolude tõttu naasnud (ühel on ka maakodu – ilmselt vanemate pärandus, kuhu on sissekirjutus jäänud, aga linnakodu on samas vallas). Intervjueeritud tõid mitmel puhul välja, et nende sihtrühmas (mehed, kel pole peret või lapsi) pole ametnikega põhjust suhelda muidu, kui pensionit või puuet vormistades: „Lapsed on juba suured, seega nende tõttu asjaajamist pole ja kõik, mida võiks ehitada, on ka juba ära ehitatud." Varasemast ajast tõid nad näiteid ehitamise, kanalisatsiooni, tee-ehituse, planeerimisvaidluste, metsa- ja maaomandi kohta. Sellistel teemadel on mõned neist käinud kohapeal asju ajamas ka sellest hoolimata, et nad ka virtuaalse suhtlusega hakkama saavad (näiteks kirjeldati pangatöötajaga suhtlemise kogemust skaibi teel). Ametisuhtluse kirjeldustest tuleb välja, et maaomavalitsuse ametnikud tõlgivad oma vajadusi lihtsas keeles, tulevad kliendile vastu: „Päris hea suhtumine" ja „[Lihtsam on läbi astuda, sest] ma ei viitsi neid kirju ja värke." Intervjueeritu, kes elab suures linnas, kus ametnik on elaniku jaoks anonüümne, oli harjunud e-posti kasutama, sest nii saab asjad kiiremini ja kindlamini aetud. Väikelinna intervjueeritutest osadel polnud selleks seadmeid või toimus e-suhtlus näiteks abikaasa kaudu, mõned olid end harjutanud e-posti mõne päeva tagant kiikama. Need, kes kasutasid nutitelefoni, jälgisid sealtkaudu ka uudiseid või tellisid kaupu (üks suhtles inkassoga ja tegi videokõnesid oma lähisugulasele, telefonil oli e-posti teavitused). Ehk siis e-suhtluse oskused on napid ja eelkõige teabe hankimiseks piisavad (uudistega on vaja kursis olla, kuid valla kodulehe vastu huvi ei tunneks). Teemapüstitus, et ametnikud tunnevad huvi inimeste õige elukoha vastu, oli intervjueeritute jaoks lihtsalt pragmaatiline küsimus: „Igal inimesel on pangakonto, pangakaart ja kõik muud, tulevad pangalt pangateated. Nüüd on vaja vastu võtta lihtlabane seadus, et pank on kohustatud andma riigi teated konkreetsele inimesele. Kõik ongi kohale jõudnud. [...] Minule tuleb iga kuu Google-ist meil, et sa oled seal ja seal." Seda, et oma kodanikuõigusi eriti hästi ei tunta või ei osata neid kaitsta, tuli välja mitmest vestlusest (nt töötaja õigused).

<u>4.3. Inimesed, kes on vanaduspensionil või ei osale tööelus puude tõttu (mitmekülgsed asulad)</u>. Pensionäride rühmas on inimesed, kes elavad üksi või koos abikaasaga oma majas või korteris. Nad on paigatruud – vajadused ja võimalused ringi liikuda on vähesed. Enamik neist on pensionil, kuid mõned veel töötavad pensioni kõrval ja mõned nooremad on invaliidsuspensionil. Mitmed neist on puudega, mis pärsib nende iseseisvust ja loob vajaduse arsti teenuste või ametnikega suhtlemise järele (nt puude tuvastamine). Intervjueeritud elavad suurlinnas, väikelinnades ja külades ning nende seas on nii eesti kui vene keelt kõnelevaid inimesi. Enamasti piirdub nende ringiliikumine poeskäiguga, vahel külastatakse ka teistes asulates elavaid lapsi. Mõned intervjueeritud külastavad Eesti või lähiriikide sanatooriume või osalevad korraldatud ekskursioonidel. Suvilat või teist elukohta, mida lisa-aadressiks märkida, enamasti ei ole. Kui pensionäri liikumisvõime on vähenenud, toovad kaugemal elavad lapsed ja lapselapsed toitu koju. Kui puudub suhtlus laste ja lapselastega, piirdub suhtlusringkond näiteks lähimate naabritega.

Neil ei pruugi olla arvutit ega nutitelefoni (ühel ei olnud ka tavalist). Internetti kasutavad nad vähe ja tunnevad end pigem ebakindlalt, kui seal on midagi vaja teha. Internetis tehakse kindlaid asju, eeskätt suhtlemise eesmärgil, näiteks jagatakse sõpradega e-posti teel pilte või helistatakse lastelastele skaibis. Paljud toetuvad internetis orienteerudes abikaasale või lastele, ametiasjade ajamisel küsitakse eriti abi noorematelt (näiteks riiklike registrite kasutamisel). Mõned pensionärid on ka lasknud oma arved suunata laste meiliaadressile, nii et lapsed vastutavad arvete tasumise ja asjade ajamise eest. Need, kes internetis ei orienteeru, eelistavad saada ametnikelt teateid SMSi teel.

Ametnikega on neil vähe puutepunkte. Digipädevad eelistavad e-posti, muidu SMSi või tavaposti. Suhtluskogemusi ametnikega on nii positiivseid („Et kui ma lähen küsin, et ma ei saa selle asjaga hakkama, ma ei saa aru mis asi see on, no nii hea meelega seletatakse mulle asi lahti, no kuidas, no kohe puust ja punasest ette, kui vanainimene aru ei saa.") kui ka negatiivseid (intervjueeritav väljendas nördimust automaatvastaja/juturoboti üle, mis arstile mõeldud kõne vastu võttis ja andis juhiseid, kuidas klahvidele vajutada – ta ei saanud sellega hakkama ja ei ole siiamaani arsti jutule saanud).

Elukohaandmed on enamikul intervjueeritutest esitatud nõukogude ajal ja kuna pärast pole elukohta vahetatud, ei ole ka tekkinud vajadust sissekirjutust muuta. Neil puudub põhjus, et valesid elukohaandmeid esitada ja nad ei kujuta ka ette, miks peaks keegi seda tegema. Samas pole neile tingimata tähtis, et elukohaandmed oleksid korrektsed, sest näiteks perearsti teenus ei lähtu sissekirjutusest ja arsti juures käiakse ka kaugemal. Küll aga on üksi elavale pensionärile tähtis üksi elava pensionäri toetus. Et seda saada, palusid intervjueeritud oma lastel end oma elukohast välja kirjutada. Ametliku asjaajamise kogemustest mainitakse veel maamaksu asumist ja valijakaarti. Nende tähtsaim teabekanal on televisioon ja raadio, vene emakeelega intervjueeritud piirduvad ka ainult venekeelse meediaga. Kuigi nad on väga kriitilised valitsuse või poliitikute vastu, võtavad nad ametlikke soovitusi ja ettekirjutusi tõsiselt (nt toimisid nad koroonakriisi ajal kuulekalt).

4.4. Hoolealused, hooldatavad, kes sõltuvad teistest inimestest. Vestlesime ühe hooldatava, kolme hooldaja ja viie sotsiaaltöö spetsialistiga, sest hooldatavad inimesed on riskirühmas, nende võimalused liikuda väljaspool kodu on väiksemad ja neid ei saa sageli ka virtuaalselt või telefoni teel kätte. Selle rühma toimetulek sõltub sellest, millised on nende lähedased, eestkostjad, sotsiaaltöötajad, hooldusõed jne. Seetõttu ei saa rääkida hoolealuste rühmast kui ühtsest segmendist, sest inimesed, kellest nad sõltuvad, võivad paigutuda kõikidesse uuringus portreteeritud rühmadesse. On hoolealuseid, kelle puue ei pruugi takistada eluga toimetulekut, kuid kelle sotsiaalne toimetulek on nii halb, et otsuseid võivad nende eest teha ära sotsiaaltöötajad või lähedased (nt otsus teenuse või elukoha kasuks, ostuotsused, õigus kasutada oma dokumente ja identiteeti, raha) ilma, et hoolealune tajuks, et ta neid otsuseid ise ei tee. On ka inimesed, kes aga ei saa iseseisvalt kodust välja, sest nad ei jaksa liikuda, ei kuule-näe piisavalt, kelle motoorika ei tööta või mõistus ei võta. Nemad ei saa iseseisvalt hakkama ega saa ka märku anda, kui nad on nende eest tehtud otsuste vastu. Sotsiaaltöötajate kogemusel on sellest, kui abivajajal on lähedane, kes tema eest ametiasju ajab ja sissekirjutuse üle otsustab, kindlasti palju rohkem abi kui kahju. Ilma lähedase abita ei saakski nad ju kuidagi ühiskonna elus osaleda, isiklikke soove täita. Sotsiaaltöötajate ja ka vabatahtlike abistajate uuring[47] näitab, et kui abistatavatelt inimestelt oodata virtuaalset suhtlust, jääks enamik neist abita („Oma töös olen kohanud vaid üksikuid eakaid, kellel on kodus arvuti ja kes seda igapäevaselt ka kasutada oskavad"). Sotsiaaltöötajad on samas kogenud, et kui kontroll hooldustöötajate üle on päris tugev, siis äärmuslikel juhtudel võivad lähedased kohelda hooldatavat nii, et lõikavad tema kontaktid välisilmaga ära (sh selleks, et varjata hooldaja probleeme või tegusid hooldatava kallal). Sellisel juhul ei pruugi ka ametlikud teated (nt vastused teenuste taotlustele) abivajajani jõuda ja kui hooldatava elukohaandmetega kaasneks mõni hüve, võidaks seda ära kasutada (nt eraldielava pensionäri toetus). Lugusid selle kohta, kuidas hooldatava elukohaandmeid või virtuaalset asjaajamist oleks hooldatava kahjuks ära kasutatud, ei osanud siiski keegi tuua, sest teise inimese identiteedi meeldejäävad kuritarvitused on tavaliselt suuremad (andmed on neis väike detail) ja tüüpilisem viis hoolealuse usaldust kuritarvitada on tema nimel finantstehinguid teha (see aga ei puutu kuigivõrd elukohaandmetesse ega eesti.ee-s üles antud e-posti aadressi). Nende hoolealuste elukohaandmed,

[47] Kiis, K. (2020) *Projekt „Vabatahtlike rakendamise koostöömudeli testimine hoolekandesüsteemis ja üle-eestiliselt rakendatava koostöömudeli väljatöötamine": Kokkuvõte kliendipäevikute, tagasisideküsitluste ja koordinaatoritega tehtud intervjuude analüüsist (raporti lisa nr 13).* Eesti Külaliikumine Kodukant.

kes viibivad õendushaiglates, jõuavad ka kohalike omavalitsusteni. Näiteks koordineeritakse nende õigust hääletada – õendushaigla juhtkond kogub hääletussooviga inimeste nimed kokku ja neile tuuakse hääletuskast kohale. Samal ajal ei ole õendushaiglates võimalik vanuritel üldjuhul Internetis tegutseda või selleks abi saada, kuigi ka nõudlust sellele on vähe. Samas tasapisi, ühes digiseadmete levikuga üldiselt, kasvab ka selliste hooldatavate osakaal, kellel on isiklikud nutiseadmed ja oskused neis toimetada olemas. Kui vanainimene suudab, hoiab ta oma lähedastega ühendust telefoni teel, nemad omakorda ajavad tema asju. Tähelepanu ühele inimesele ja tema IT-oskuste arendamisele ei ole õendushaiglas piisav, olme on tähtsam. Hooldekodu töötajate arvamus on ka, et hooldekodule ei sobi, kui asutus muutub selle asukate sissekirjutuse kohaks. See kasvatab hooldekodu asjaajamise koormust. Nende väitel jääb rahvastikuregistrisse inimese elukohana kirja aadress, kus inimene viimati elas. Sageli jääb hooldekodusse läinud vanainimese kodu tühjaks. Kui sealt kaob tema sissekirjutus, tõuseb printsiibis maamaks ja kindlustusmaksed, kuid reaalses elus kindlustus ei uuri seda, kas kindlustatavas hoones keegi sees elab, kuni pole kindlustusjuhtumit. Hoolealused muretseva pigem selle pärast, mis nende kodust üldiselt saab. Kui lähedased võtavad vanainimese enda koju, kaotab ta sissekirjutust korrigeerides üksi elava pensionäri toetuse. Kui lähedastel on toimetulekuprobleemid, võib nende koju sisse kirjutatud hooldatava pension vähendada nende võimalust saada toimetulekutoetust.

Omavalitsuste praktikas tuleb ette, et selleks, et hooldaja saaks hooldajatoetust, on ta end registreerinud omavalitsusse, kus elab ka hooldatav. Hooldatav võidakse sisse kirjutada omavalitsusse, kus on soodsam hooldekodu tasu või usaldusväärsem teenus. Ka vanurite kohta on haruldasi näiteid, et nad valivad sissekirjutuse omavalitsuse teenuste järgi. Näiteks üks üksi elav vanainimene taotles kodulinnast kodustes toimingutes abi saamiseks teenust, kuid loobus sellest, kui selgus, et ta peab selleks end pealinnast kodulinna registreerima. Ta eelistas pealinna teenuseid, mida ta kodulinnast ei saanud.

<u>4.5. Väikelinna kärgpered, mille lapsevanemad töötavad kodust eemal.</u> Kõrghariduse või erialase haridusega ja vene emakeelega kuni 40-aastased naised-mehed, kelle peres kasvavad lapsed, sh eelkooli- ja kooliealised. Kuna esimesest elukaaslasest olid intervjueeritud juba lahus ja uues suhtes, siis liiguvad ka lapsed palju eri leibkondade vahel (kärgpered). Nende majanduslik toimetulek on pigem üle keskmise. Neil on rohkem vara, sh teine kinnisvara, nt suvila, eramaja või korter, kuigi ise elavad peamiselt (üüri)korteris. Neil võib olla palju tuttavaid, kuid nende suhtlusvõrgustik on ühekülgne (pere ja töökaaslased). Lapsed veedavad aega ka vanavanemate juures.

Neil on sageli kogemusi ettevõtlusega (eeskätt mehed) ja/või ametnikuna töötamisega, seega ka rohkem kokkupuuteid riigi infosüsteemide ja registritega. Perekonnaliikmete digipädevused on heal tasemel. Valimas käivad nii kohapeal kui Internetis. Töö iseloom võimaldab neil tööd teha kodukontorist, kuid nõuab samas perioodi ka sagedat liikumist tööobjektide vahel. Samas ei vaja nad töö tõttu mitut elukohta. Omavalitsuste pere- ja lastetoetused motiveerisid intervjueerituid elukoha andmeid esitama, nt olid nad neid muutnud laste sünnitoetuse pärast. Suuremad lapsed käivad kooli suurematesse linnadesse, sest paljudes asulates ei ole keskharidust pakkuvat gümnaasiumi või kutseõppeasutust, mis vastab soovitud hariduse kvaliteedile. Suuremates linnades elavad intervjueeritud kinnitasid trendi, et inimesed võivad kooli ja lasteaia koha pärast oma elukoha andmeid muuta. Kuna intervjueeritute kärgperedes on mitu last, siis vajavad ja kasutavad nad mitme omavalitsuse, aga ka riigi teenuseid (haridus, perekonnaseisutoimingud, lubade taotlemine, toimingud omandiga, peregatoetused jms).

Laste elukoha registreerimisel võib esineda takistusi, sest selleks on vaja mõlema lapsevanema nõusolekut. Suure tõenäosusega on praeguste elukaaslaste ametlikud elukoha-aadressid erinevad,

sest igaühel on varasemast eluetapist mõni korter, suvila või eramaja. Tavapärane on, et uuritavad on pigem enda eelmisse koju sisse kirjutatud, mis kuulub neile. Uus kodu on sageli üürikorter, sest nende eelmised kodud on uue pere jaoks liialt väikesed. Sellest hoolimata saavad nad kiiresti kätte postkasti tulevad kirjad (nt vanemad või sugulased elavad eelmises kodus). Suvilasse nad end sisse ei kirjuta, kuigi võivad seal veeta üsna palju aega. Uue elukaaslase juurde sisse ei kirjutata end ka siis, kui uus suhe ja kooselu on alles alguses. Selle sammu astuvad nad hiljem. Veel annab põhjuse enda sissekirjutus ära muuta kinnisvara ost-müük, kolimine, tasuta ühistransport.

Perekonnad võivad olla kakskeelsed. Sellised pered võivad vajada teenuseid pigem eesti kui vene keeles, nt kooliharidust. Selles rühmas liiguvad pered väga palju eelkõige riigisiseselt, kuid üks-kaks korda aastas lähevad ka välismaale puhkama. Riigi siseselt liigutakse turismi, poekäikude, vaba aja veetmise või arsti külastamise tõttu. See rühm ei mõtle kodukohast ära kolimisele. Nende elurütm on stabiilne ja eluviis tagasihoidlik.

„Ma olen kogu aeg siin elanud. Ei ole elukohta muutnud. Kui ma peaksin oma andmeid esitama, siis teen seda kusagil internetis. Küll leian.“ (4.1.)

„Hiljuti sain meilile trahviteate, ületasin kiirust, kaamera mõõtis. Nutitelefoni ei ole, õigel telefonil peavad nupud olema. Sotsiaalmeediat ei kasuta põhimõtte pärast. Netipoode olen küll vaadanud. Inkassoga ka suhtlesin Internetis.“ (4.2.)

„Varem lugesin e-posti ka, vend tõi mulle oma vana arvuti. A see on nüüd katki, enam ei loe.“ (4.2.)

„Ei, kuna me oleme sõbrad Facebook'is [sotsiaaltöötajaga], siis selle kaudu saatsin talle oma palve, ja tema tuli mulle kohe vastu, kuna mul endal ei ole seda… printerit, siis ma palusin saata naabrinaisele sinna ja siis saime selliselt hakkama.“ (4.3.)

„Aga nüüd kuna need pensionärid saavad natuke mingit summat, toetust aasta lõpus, siis olin sunnitud lapse välja kirjutama, sest muidu oleks ma sellest rahast ilma jäänud. Vot sundolukord. […] Et jah, ta ei elanud konkreetselt siin ja siis selleks et mina saaksin seda toetusraha, kuna mu pension on nii väike, ta oli sunnitud siit välja kirjutama.“ (4.3.)

„Вообще я думаю, что мне пришлось бы переписываться в случае только переезда или смены места жительства. Хотя сейчас я живу в Силламяэ, но прописана в другом месте. Так же и мой супруг. Он тоже прописан у своей мамы, а живем мы в съемной квартире.“ [48] (4.5.)

„Allkirja andsin käsitsi. Kui sisse kirjutasin, sotsiaaltöötaja näitas. Internetti kasutan mobiilis, Eurojackpot, mängin lotot, vahel olen ka midagi võitnud. Lotopileti eest maksan ka interneti teel. Uudiseid internetis ei loe.“ (4.4.)

Joonis 19. Paigatruude ja kuulekate rühma iseloomustavad pildid ja tsitaadid
Allikas: autorite kogutud andmed; pildid: Unsplash

[48] Tõlge: Üldiselt arvan, et peaksin sissekirjutust muutma ainult siis, kui ära sõidan või kolin. Kuigi elan praegu Sillamäel, siis olen mujale sisse registreeritud. Nii on ka minu abikaasa. Ta on ka ema juurde sisse kirjutatud ja meie elame üürikorteris.

TABEL 13. ANDMETE ESITAMISE PÕHJUSED PAIGATRUUDE JA KUULEKATE ESIMESES NELJAS ALARÜHMAS

Allikas: autorite kogutud andmed

VAJADUS VÕI NORM	TEGUVIIS
Pole seadmeid, võrguühendust ega oskusi, et kasutada Internetti	Elanik esitab elukoha andmed omavalitsuse ruumides, e-kirjad ei lähe kohale
	Keegi teine võib esineda kodaniku eest, vahendada talle mõeldud sõnumeid, aga jätta need ka edasi andmata
Paikne eluviis, vähem vajadusi teenuste järele	
Piirkonnas pole valida teenuste vahel, mille pärast tasuks elukoha andmetega manipuleerida	Pole põhjust elukohaandmete pärast muret tunda
Ühekülgne eluviis ja pädevused, väike sotsiaalne võrgustik	Virtuaalse suhtlusega ei saa hakkama, kui pole kelleltki abi küsida
	Ametnik peab arvestama, et kodanik vajab asjade ajamiseks palju (mõne teise) ametniku abi
Usaldus ametiisikute vastu on suur ka siis, kui ta ei saa käsitletavast teemast aru või kui ta on oodatava suhtes kriitiline	Kohalikud ametiisikud on kõneisikud, kelle kaudu inimene saab aru, mida talt oodatakse
	Hooldaja kirjutab end sisse omavalitsusse, kus elab ka hooldatav
Sääst ja lisasissetulek	Pensionär palus oma mujal elaval lapsel end oma endisest kodust välja kirjutada, et saada üksielava pensionäri toetust
	Lähedaste juurde kolinud pensionäri kulud oma kodu kindlustusele ja maamaksule suurenesid
Inimene tuleb toime hooldusteenuse (jm sotsiaalteenused) toel	Hooldatav kirjutatakse sisse omavalitsusse, kus ta (paremat) teenust saab
Romantiline suhe on värske, kooselukogemus lühike	Ei julge ämmalt või poiss-sõbralt nõusolekut sissekirjutuseks küsida, see oleks kohatu
Soetab uue kodu	Kirjutab end sisse, sest on kuulnud, et nii peab
Soetab nutitelefoni nagu tsiviliseeritud inimesed	Õpib kasutama uusi funktsioone, külastama lehekülgi, kasutama virtuaalset suhtlust
Käed ei kuula sõna, silmad ei näe, kõrvad ei kuule	Tuleb asjaajamisega toime ainult teiste inimeste abiga

Tabel 11. Elukohaandmete esitamise kogemused väikelinna kärgperede rühmas
Allikas: autorite kogutud andmed

VAJADUS VÕI NORM	TEGUVIIS
Omavalitsuses antakse segaseid või omakasupüüdlikke juhiseid elukoha andmete muutmiseks	*„У меня нет своей квартиры в Нарва-Йыэсуу, но да, я там зарегистрирована. Зарегистрирована формально. Некогда я работала в городской управе Нарва-Йыэсуу и нас тогда просили об этом, чтобы наши налоги уходили в их самоуправление. Там нужны мои налоги. Таких как я много, которых просили прописаться в маленьких самоуправлениях. Мы там работали и нас об этом просили“* *"Mul pole oma korterit Narva-Jõesuus, aga jah, olen sinna ametlikult sisse registreeritud. Varem töötasin Narva-Jõesuu linnavolikogus ja siis paluti meilt seda, et meie maksud läheksid nende omavalitsusele. Minu maksud on seal vajalikud. Minusuguseid on palju, kellel palutakse end väikestesse omavalitsustesse sisse registreerida“*
Abielllumine annab julguse ühisesse koju sisse kirjutada	*„... хотела прописаться в квартире мужа, а у меня работница спросила: «Вы что в Ивангороде что-ли прописаны?» Я ответила, что нет, но я же вышла замуж и хочу быть прописана у мужа. Мне ответили, что это больше не важно и что больше не существует такого как прописка, поэтому повелели оставаться прописанной у мамы (в Нарве)“* *„Tahtsin end registreerida oma abikaasa korterisse, kuid ametnik küsis minult: "Kas te olete Ivangorodi sisse kirjutatud?" Vastasin, et ei, aga et ma abiellusin ja tahan, et mind oma mehe juurde registreeritaks. Mulle öeldi, et see pole enam vajalik ja enam pole sellist, nagu elamisluba, nii et mulle anti käsk jätta sissekirjutus ema juurde (Narvas)“*
Suhteid uute elukaaslastega ei saa kohe liiga ametlikuks muuta	*„не написала адрес своего второго места жительства, потому что живет со своим новым партнером, а их отношения еще не достаточно зрелы, чтобы говорить об этом“* *„ei registreerinud oma uue elukoha aadressi, sest elab koos elukaaslasega, kellega pole suhe pole veel piisavalt küps, et sellest rääkida“*
Pärast lahkuminekut võib tekkida raskusi lapse teise vanemaga suhtlemisel	*„ После развода мне приходилось менять место жительство и место прописки. Делала я это через портал ээсти.ее. Никаких проблем у меня не было. Ребенку необходимо было только согласование от отца. Это тоже было через портал сделано“* *„ Pärast lahutust pidin vahetama oma elukohta ja sissekirjutust. Tegin seda eesti.ee portaali kaudu. Mul polnud probleeme. Lapsele oli vaja ainult isa nõusolekut. Seda tegin ka eesti.ee portaali kaudu“*
	„У меня есть сложности с ребенком. Для нее необходимо дополнительное разрешение от отца. Дигитально подписанное и тома прочее“ *„Mul on lapsega raskusi. Ta vajab oma isalt täiendavat luba. Digitaalselt allkirjastatud ja muu“*

VAJADUS VÕI NORM	TEGUVIIS
Laste- ja peretoetuste suurused ja reeglid erinevad omavalitsuseti	*„Был еще один очень печальный случай, касающийся пособий на рождение ребенка. Меня очень разочаровал город Нарва, который сказал, что я не могу получить от них некоторую поддержку, потому что мой муж, отец ребенка, живет в Таллинне. Меня обидел город Нарва. Еще я подумал, что когда я перееду в Таллинн, меня поддержит город Таллинн"* *„Oli kurb juhtum sünnitoetusega. Olen väga pettunud Narva linnas, kus öeldi, et ma ei saa neilt mingit tuge, sest mu abikaasa, lapse isa, elab Tallinnas. Mind solvati. Mõtlesin, et kui kolin Tallinna, siis toetab Tallinn mind"*
	„Прописку не так легко поменять. У местных самоуправлений есть требования для получения разных пособий. Мои дети рождались один за другим и для того, чтобы мне получить пособие по рождению ребенка я была вынуждена остаться прописанной в Нарва-Йыэсуу, так как есть конкретное требование по количеству времени, которое я должна проживать в этом муниципалитете. И такие требования есть везде. Очень часто это является причиной, что молодые родители не меняют свою прописку. В Нарве, например оба родителя должны прожить минимум год для того, чтобы получить это пособие. В Нарва-Йыэсуу необходимо только маме" Noored inimesed ei muuda sageli elukohaandmeid, et mitte jääda ilma toetustest. Omavalitsuste reeglid ei ole ühesugused. Narva-Jõesuus peab lapsetoetuse saamiseks olema ainult ema kohalik elanik, Narvas peavad mõlemad vanemad olema elanud vähemalt aasta. Et minu lapse sündisid üksteise järel, jäi ka sissekirjutus vanasse koju – Narva-Jõesuusse, muidu ei oleks me kusagilt toetust saanud
Maal elavad gümnasistid vajavad teenuseid linnas (maal gümnaasiumi pole), eelkoolielised lapsed vajavad teenuseid maal. Mõlemal pool on vaja sissekirjutust	*„Мы с семьей переезжали из города в деревню. мы живем там два года. Полгода назад мы узнали, что наши прописки происходит в предыдущем доме, мы не нашли его сами. Мы узнали, когда хотели отдать младших детей в детский сад. Дети старшего возраста ходят в школу в городе"* *"Kolisime perega linnast maale. elame seal juba kaks aastat. Kuus kuud tagasi, kui tahtsime nooremad lapsed lasteaeda panna, saime teada, et meie elukoht on registreeritud eelmisesse elukohta. Vanemad lapsed käivad linnas koolis. Et nemad saaks linna edasi huviringe, koolitoitu ja transporti, kirjutasime end sisse ühe sõbra korterisse, selle vanaema suri ja jättis selle korteri sõbrale"*
Mõni teine koht peale tegeliku elukoha on kättesaadavam ja kindlam (nt vanematekodu)	*„Я привык отправлять товары на адрес родителей (проживающих в Нарве), когда покупаю что-то в интернет-магазине. Я не живу с ними, но да, я использую их адрес. Также была ситуация, когда школу попросили указать фактический адрес проживания. В то время мы вообще жили в другом месте... данные, которые им давали, долгое время не соответствовали действительности. В моем случае часто меняется реальное место жительства"* Nädala sees töötab teises linnas (Narvas), kus elavad ka tema vanemad. Et vanemad on kodus, kasutab internetist kaupa tellides nende kodust aadressi. Sealt saab kätte. Tema elukohad vahetuvad liiga sageli, et andmed nende kohta saaksid õiged olla

VAJADUS VÕI NORM	TEGUVIIS
Ei teata, et kolides või eemal viibides (õppimas) tuleb end ümber registeerida; teised ümberringi ei anna eeskuju	*„Когда-то я переезжала по учебе в Таллинн. Там я жила в общежитии и там я не регистрировалась. Была прописана в Силламяэ“* *„Kui läksin Tallinna õppima, siis seal elasin seal ühiselamus ja sinna ei registreerinud end. Olin sisse kirjutatud Sillamäele“*
	„Когда я училась и жила в Вильянди и Тарту, я была прописана у родителей. Так многие живут во время учебы, что остаются прописанными у родителей, но по факту живут в других местах“ *"Kui õppisin ja elasin Viljandis ja Tartus, olin registreeritud vanemate juures. Nii palju elab õpingute ajal nii, et nende sissekirjutus jääb vanemate juurde, kuid tegelikult elavad teistes kohtades"*
Väheolulisi toiminguid võib teha, kui need on lihtsad	*"Как-то пробовал зарегистрироваться в Вока. Тогда только запустили новую версию сайта регистра населения, но мне тогда выдало ошибку, поэтому я до сих пор прописан в Таллинне"* *„ Kunagi Vokas elades üritasin ennast sisse kirjutada. Sel ajal käivitasid nad uut versiooni rahvastikuregistri veebisaidist. Sain veateate, mistõttu olen endiselt Tallinnasse sisse kirjutatud“*
Rahaline kokkuhoid	*„Сейчас я официально прописана в Таллинне. Если бы не бесплатный транспорт, то вряд ли бы была прописана“* *„Praegu olen ametlikult Tallinna sisse kirjutatud. Kui poleks tasuta transporti, siis vaevalt et oleks seda teinud“*
	„В арендуемой квартире тоже было бы проблематично прописаться. Это не выгодно арендодателю. Очень много бюрократии. Прописаться, выписаться. Нет никакого профита от этого. Не понятно зачем это нужно?“ *„Üürikorterisse registreerimine oleks samuti problemaatiline. See pole üürileandjale kasulik. Bürokraatiat on palju. Sisse kirjutada, välja kirjutada. Sellest pole kellelegi kasu, miks seda vaja on?“*
Elukohaandmed on poliitiline valik	*„Я считаю, что у человека должно быть право, чтобы он сам решал, куда будут уплачиваться его налоги. В моем случае это осознанный выбор. Помимо этого, это и политическое решение. Я должна иметь право проверять какие есть последствия такого моего решения, а так меня лишают этого права“* *„Usun, et inimesel peaks olema õigus ise otsustada, kus tema makse makstakse. Minu puhul on see tahtlik valik. Lisaks on see poliitiline otsus ... Mul peaks olema õigus kontrollida, millised on minu otsuse tagajärjed ja nii jäetakse mind sellest õigusest ilma“*

ELUKOHAANDMETE ESITAMISE VARASEM KOGEMUS

* Enamik intervjueerituid kas ei ole varem elukohaandmeid esitanud või tegid seda aastaid tagasi, kui ostsid uue kodu (minnes valla/linnavalitsusesse kohale).
* Intervjueeritav üllatus, et vanemate koju sisse kirjutamiseks tuli ka vanemad nõusoleku fikseerimiseks vallamajja kaasa võtta. Läks teisele ringile.
* Noor internetikasutaja läks otse eesti.ee lehele. Juba järgmisel päeval sai kinnituse, kuigi oli märgitud, et võib kauem minna.
* Mõned intervjueeritud on harjunud, et ametiisikud ütlevad, mida teha ja täidavad ka paberid nende eest, ise annavad ainult allkirja.
* Kogenumad asjaajajad ei näe, et virtuaalse suhtlusega hakkama saaks. Nt lihtsama küsimusega on üks intervjueeritav eelistanud helistada, pikema küsimuse või vastuse puhul saadab kirja. Mõnikord tuleb küsimus e-postiga kirjalikult saata ka vorminõuete tõttu.
* Metsa- ja maaküsimused on keerulisemad. Sellistel juhtudel käiakse ka kohapeal. Siis on vaja ette kindlaks teha, kas ametnik on kohal – seni tuleb asjaajamisega oodata.
* Ka paberil saadetavad kirjad võivad olla tellitud hoopis lähedaste aadressidele, sh põhjusel, et väikeses kohas tunnevad kõik kõiki ja oskavad sõnumeid edasi anda.

KASUTAJAMUGAVUS

* Intervjueeritu proovis telefonis elukohaandmete uuendamise järele (esimene kord). Otsis juhatuse peale eesti.ee-st õiget kohta. Kõigepealt otsis „dokumentide“ alt, siis „minu pere“ ja alles kolmandaks rubriigist „taotlused ja avaldused“.
* Ka esmakordne registreerija (vanem, ainult üürikorterites elanu): *„Interneti teel saab tänapäeval väga hõlpsalt. Ma kujutasin ette, et ma pean kuskile Tartusse minema kohale nagu vanasti oli, eks. Aga enam ei ole, interneti teel täiesti... ei mingit probleemi. Ei, see oli kõik väga loogiline ja läks libedamalt kui ma arvasin tegelikult. Väga mõistlik.“*
* Need, kes Internetti ei kasuta, ootavad ametniku abi – et ta tõlgiks inimese mure asjaajamise reeglistikku ja näitaks talle puust ja punaselt ette, kuidas seda lahendada. Ka telefoni suhtlus sobib, kui inimene kuuleb ja ei karda telefoniga suhelda. Üks kartlik inimene leidis, et eelistab SMSi helistamisele.
* E-postiga suhtluse eelistajad leiavad, et ka helistamine on mugav ja ehk sobib ka sotsiaalmeedia. Aga ka neid segaks, kui ametnikega saaks suhelda ainult interneti teel.
* Tüüpiline on, et selles rühmas on asjaajamises abiks oskuslikumad vennad-õed, naised, lapsed, tuttavad ametiisikud, kes nõustavad sõpru või lähisugulasi ka oma töö välisel teemal (nt valla töötajad).
* Inimene soovis arsti jutule, aga jäi hätta telefoni vestlusrobotiga – ei saanud numbrite valimisega hakkama. Arstil jäi käimata.
* Vähene internetikasutaja jäi rahule, et juhilubade aegumise meeldetuletus tuli e-posti.

KASUTAJA TEEKOND

* Selles rühmas ei olnud suur osa inimestest pidanud oma elukohaandmeid uuendama või olid seda teinud kohapeal.
* Mõned üksikud oskasid tuua välja, et nad püüaksid andmeid esitada Internetis, üks eesti.ee-s, üks Internetis, aga ei teaks öelda, kust alustaks
* Suur osa arvas, et nende andmed peaksid olema õiged isegi siis, kui nad ei olnud neid kunagi kontrollinud.

TEHNILISED PROBLEEMID

* Arvuti on katki
* Arvutit pole
* Pole nutitelefoni

JOONIS 20. ELUKOHAANDMETE ESITAMISE KOGEMUSED PAIGATRUUDE JA KUULEKATE RÜHMAS
Allikas: autorite kogutud andmed

Ettepanekud elukoha- ja kontaktandmete ajakohastamiseks rahvastikuregistris

4.1-4.4 Paigatruude ja kuulekate alarühmad. Et nende rühmade suhtlusvõrgustik on väga lokaalne ja paljud neist ei jälgigi uudiseid, ei pruugi nendeni jõuda päevauudiste /üldhuvi meediakanalite nagu portaalid ja päevalehed vahendusel. Vajadus selleks polegi ju suur, sest need rühmad on paiksed, harva on neil mitu kodu (va viies, kärgperede alarühm, kellel on kokku-lahku kolimiste käigus tekkinud rohkem üüri- ja omandisuhteid). Arvestades seda, et need rühmad on võrdlemisi kuulekad, kui tuleb täita üldtuntud sotsiaalset normi (testisime seda, vesteldes koroonakriisi juhiste järgimise üle), tasub siduda elukoha uuendamine mõne üldrahvaliku aktsiooniga nagu tuludeklaratsioonide esitamine või valimised. Kohaliku elu võrgustikesse võib jõuda ka kohaliku lehe ja kohaliku elu sõlmpunktide kaudu (huviringid, raamatukogu, kultuurimaja, kohalik kauplus), aga ka tööandja kaudu (nt töölepinguid sõlmides lisada võimalus töötamise registri kaudu uuendada ka töötaja elukoha andmeid). Passiivsemate rühmade elukoht on üldjuhul ka sotsiaaltöötajale teada ja kohalik teave levib omavalitsuse sotsiaaltöö spetsialistide kaudu. Kui kaaluda välja kujundada elukoha- ja kontaktandmete uuendamise „hooaega" või traditsioonilist päeva, tasub mõelda omavalitsuste kohaliku elu sõlmpunktidele omavalitsuse ruumide asemel, et paista andmete esitajale omasem ja vastutulelikum, vähem elukauge ja bürokraatlik.

Sellele rühmale on tähtsad ka rahaline sääst ja rahalised boonused. Arvestades aga, et Eestis ei kontrollita, kas inimene ka tegelikult näidatud aadressil elab, võib kingituste pakkumine tuua mõnes paikses vähesemate sissetulekutega rahvastikusegmendis kaasa sesoonse sisse-välja kirjutamise.

Need, kes teevad internetis e-oste, võivad saada elukoha andmete meeldetuletusi ka mõne pangateenuse kaudu. Passiivsemat laadi intervjueeritud olid näiteks selgeks õppinud, et võõrale inimesele oma ID-kaarti anda ei tohi. Samas „suur vend jälgib" tüüpi hirme neil vestluste käigus välja ei tulnud. Pigem „kui peab, siis peab".

Hooldatavate inimeste suur risk on identiteedivargus. Kui tavaliselt eeldatakse, et vanemad inimesed käivad kohapeal asju ajamas ja küsimust, kas tegu on õige inimesega, ei teki, siis Interneti teel saab ära petta, et vastas pole õige inimene (eriti seetõttu, et ID-kaart on samuti lähedase käes). Seetõttu võiks selliste inimeste puhul, kelle puhul on kahtlusi, kasutada e-suhtluses näotuvastusprogrammi vm lahendust, mis aitaks veenduda, et asju ajab ikka õige inimene või et ta on teadlik, mida tema identiteeti kasutades tehakse.

Et sellised vähesemate pädevustega inimesed vajavad abi mitmetes asjaajamist puudutavates küsimustes ja et valdade liitmisega ametnikud inimesest kaugemale liikusid, tasub arendada rohkem kohaliku kultuurielu punkte, et seal selliseid inimesi toetaks ka selles, et nende suhted riigiga saaks korda (nt eesti.ee andmed, lihtsamad taotlused, eelnõustamine ametlikus asjaajamises – nt millal minna toetusi taotlema).

Üsna palju pädevusi areneb inimestel lihtsalt tehnoloogia kasutamise käigus, elementaarsemate oskuste kõrval õpitakse tasapisi uusi, eriti kui mõni lähedane juba oskab (nt videokõned). Kui „riik" muutub kodaniku telefoni rakenduseks ja on funktsionaalne, aitab ka telefon ise tasapisi kaasa sellele, et väheste digipädevustega inimesed võtavad ette andmete uuendamise teekonna. E-riiki

arendades tasub mõelda ka sellele, et vanemad inimesed on aeglasema reaktsiooniga ja nende meeled toimivad halvemini. Kasutustoe arendamisel võiks seda arvesse võtta.

Ka nende rühmade teavitamisel on vaja arvestada vene keeleruumiga.

4.5. Väikelinna kärgpered. Selle rühma tegevuse muutmiseks (õigete elukohaandmete saamiseks) tuleb alustada juhistest, kuidas määratleda rahvastikuregistris lapsed, kes on sattunud vanemate suhete sasipuntrasse. Pärast lahkuminekut ja laste jagamist muutub laste asukoht ilmselt üha sagedamini ebaselgeks (ainult emale määratavate laste osakaal väheneb, jagatud hooldusõigus muutub populaarsemaks – nt kaks nädalat ühel, kaks teisel pool). Kuigi rahvastikuregistri seaduse järgi peavad vanemad tagama oma alaealise lapse elukohaandmete õigsuse, ei pruugi teise vanema nõusolekut elukoha registreerimiseks olla lihtne saada (nt teist vanemat ei saa kätte). Elukoha andmed ei ole teema, mille pärast hakata tülitama lastekaitsetöötajaid või muid ametnikke. Kuigi seaduses on öeldud, et teise vanema nõusolek lisatakse „vajaduse korral", on nõusoleku küsimine lahutatud või teisest vanemast lahus elavale elukohateate tegijale möödapääsmatu valik. Kui laps vajab teenuseid mõlema vanema elukohas ja need ei ole samas piirkonnas, tuleb vähemalt ühes piirkonnas arvestada teenuseid lisa-aadressi või lapsevanema täiendavate selgituste põhjal – elukohaandmetest üksi ei piisa.

Õigete elukohaandmete teatamist takistavad omavalitsuste reeglid toetuste ja teenuste tagamisel. Kolides ja õiget elukohta teatades ei pruugi saada sobivat lasteaiakohta ja ilma võib jääda sünnitoetusest. Selle rühma intervjueeritud, kes said järjest kolm last, elasid tegelikult Narvas, kuid said sünnitoetused Narva-Jõesuust. Narvas ei oleks nad neid saanud, sest lapsetoetuse saamiseks oleksid mõlemad vanemad pidanud elama ametlikult Narvas juba vähemalt aasta enne lapse sündi. Laste sündi ei anna niimoodi ette planeerida, et tagada kindel ligipääs toetustele või teenustele, millele võiks olla õigus igal kodanikul. Õigete elukohaandmete saamiseks peavad omavalitsused ühtlustama oma toetuste ja teenuste saamise reegleid. Samuti võiks inimene saada enda registriandmete põhjal teada, milliseid toetuseid või teenuseid tema olemasolev ja kavandatav sissekirjutus võimaldab, et need ei sõltuks tema võimest informatsiooni otsida ja töödelda.

See rühm seostab sissekirjutust kinnisvara omanikuks olemisega – seal, kus on su omand, on ka *propiska*, kuigi päriselt võid elada üürikorteris. Seetõttu tasub teha teadlikult selgitustööd ka vene keeles. Et ääremaadel võib inimestel olla kinnisvara, mida pole mõtet müüa, võivad nad oma elukohaandmeid „hoida" tühjana seisvas endises lapsepõlvekodus. Seda rühma saab teavitada elukohaandmete esitamise vajadusest või selleks kohustada tuludeklaratsiooni esitamise eelnõudena – kuigi neil ei ole kodulaenu (korterid, mille omanikuks nad on, võivad olla päritud või erastatud), võivad nende lapsed osaleda huvihariduses (koolituskuludelt saab tulumaksutagastuse).

Seda rühma motiveerivad ka materiaalsed kingitused ja soodustused, kuigi nad tulevad võrdlemisi hästi toime. Näiteks võib vald või linn, mille elanikud Tallinnas tööl käivad, maksta kinni nende ühistranspordi kulud.

V Väheste oskustega, teadmatud

Selles rühmas ei ole üksteisest eristuvad alarühmi, kuigi statistiliselt võib see olla üsna suur. Meie intervjueeritud olid vene emakeelega kuni 30-aastased oskustöölised, kellel on kutse- või kutsekeskharidus. Nende naiste ja meeste sissetulek on keskmisest madalam ja neil on mõnikord keeruline toime tulla. Nende elukohad jäävad tavaliselt töökoha lähedale, kuid võimalusel eelistatakse kohti, kus on mitmekesised vaba aja veetmise võimalused, nt ööklubi, piljardisaal või muu meelelahutusasutus. Teiste rühmadega võrreldes on neil oma elukohaga vähem emotsionaalseid sidemeid ja et neil puudub ka sotsiaalsete kohustuste pagas, on nad võrdlemisi vabad liikuma. Vajadusel asuvad nad lühikese etteteatamise peale uude kohta ümber. Neile on iseloomulik see, et nad elavad tööandja pakutavas elukohas. Vahetuse/perioodi lõppedes sõidavad nad (vanemate)koju tagasi. Nende suhtlusvõrgustikus on peamiselt sõbrad, sh sama staatusega kolleegid, kes on saanud sõpradeks. Suhtlus nende vahel toimub isiklikel teemadel, kuid üksteist ei usaldata piisavalt, et abi küsida. Nad lahendavad oma probleeme pigem iseseisvalt. Intervjueeritute digioskused on heal tasemel, kuid igapäevaselt piirduvad nad sotsiaalmeediakanalite kasutamise ja tuttavatega jutlemisega. E-posti kasutavad nad vaid erandkorras või siis, kui väga vaja. Mõned intervjueeritud leidsid, et isiklikke ametikirju ja dokumente tuleks saata nii, et saajale oleks selge, kas neid võib usaldada või mitte (kogemused ametikirjadega on väga harvad, neid võidakse segi ajada petukirjadega).

„Хозяин квартиры не разрешает. Боится, что с этим могут быть проблемы в будущем. Я плачу наличными за квартиру.“ [49]

„Мне жильё снимает фирма. Там мы живем, когда работаем. Там нам нельзя регистрироваться.“ [50]

„У нас муниципальная квартира и если я оттуда выпишусь, то меня туда уже никто не сможет обратно прописать.“ [51]

Joonis 21. Väheste oskustega rühma iseloomustavad pildid ja tsitaadid
Allikas: autorite kogutud andmed; pildid: Unsplash

[49] Tõlge: Üürileandja ei luba seda. Kardab, et sellega võib tulevikus probleeme tekkida. Maksan korteri eest sularahas.
[50] Tõlge: Tööandja rendib mulle maja. Elame seal siis, kui töötame. Me ei saa end sinna sisse registreerida.
[51] Tõlge: Meil on munitsipaalkorter ja kui ma registreerin end sealt välja, ei saa mind keegi tagasi sisse registreerida.

TABEL 14. ANDMETE ESITAMISE PÕHJUSED V RÜHMAS

Allikas: autorite kogutud andmed

VAJADUS VÕI NORM	TEGUVIIS
Kasutavad avalikke teenuseid vähe, vaja läheb vaid ühistransporti, munitsipaalpolitsei teenuseid ja toetuseid	Ei mõtle elukoha andmetele ega nende rollile kohalike maksude jaotuses, teenuste tagamises
Elukohaandmete esitamiseks puudub vajadus	Sissekirjutus on soodustuste-toetuste järgi kaalutletud (nt tasuta transport, sotsiaalabi)
Elavad üürikorterites, ajutistes tööandja tagatud elukohtades	Ei kirjuta end sisse, sest ka töökoht pole stabiilne, ei jõua pidevalt ümber registreerida
	Kui soodustusi ega toetusi elukoha ümberregistreerimisega ei kaasne, siis ei pinguta selle nimel
Omaniku nõusolek sisse registreerimiseks puudub	Sissekirjutus on vanematekodus
Mehed peavad sõjaväeteenistuse tõttu e-registrites oma andmeid kontrollima	Dokumendid ja e-kirjad saadakse sõjaväeteenistuse kohta registrite kaudu

Elukohaandmete esitamise kogemused V rühmas

See rühm eelistab venekeelset e-keskkonda, sest ei mõista eestikeelset ametikeelt, sõnavara, terminoloogiat. Kui vajalik teave on arusaamatu, kasutavad nad tõlkemasinaid, mis ei pruugi seda asjakohaselt tõlkida. Kuna selle rühma digivahendid piirduvad reeglina nutitelefoni või tahvelarvutiga, eeldavad nad, et e-keskkonnad on optimeeritud mobiilsete seadmete jaoks. Alati see nii ei ole.

Ettepanekud elukoha- ja kontaktandmete ajakohastamiseks rahvastikuregistris

Seda rühma on tavapärase teavitustööga keeruline mõjutada, sest meediat tarbitakse selles rühmas vähe. Et statistiliselt on selles rühmas rohkem venekeelset elanikkonda, kellele avalikus kommunikatsioonis mõeldakse vähem, võib täiendavat teavitustööd siiski kaaluda. Teemad, millest seda rühma teavitada, võivad olla näiteks üürniku õigused ja registreerimisega kaasneva soodustused. Omavalitsuse maksude kasutus ja valimised seda rühma ei köida – statistiliselt käib selles segmendis palju vähem inimesi valimas kui teistes, mobiilsuse eripära tõttu ei ole neil ka kohaliku eluga sidemeid. Kodanikumoraali propageeriv või klantspiltidega reklaamikampaania ei ärata selle rühma tähelepanu. Teavitada sobib kohtreklaamiga bensiinijaamades ja bussipeatustes, välireklaami ja bussipeatuste stendidel. Elukohaandmeid võib sobida küsida ka tuludeklaratsiooni esitamise protsessis, sest on tõenäoline, et neil on võimalik saada tulumaksutagastust (mistõttu nad deklaratsiooni esitavad). Et see rühm kasutab teenuseid väga vähe, ei toeta nende teavitust ka ametlikud veebiküljed (terviseamet, ministeeriumid-omavalitsused, PPA). Seda rühma on parem informeerida tööandja kaudu (suurte venekeelse elanikkonna tööandjatega võib teha teavituses koostööd, kuigi sealtkaudu on tõenäolisem jõuda paiksete rühmadeni) või paluda tööandjal edastada teavet nende eest (TÖRi teabe edastamise käigus). Arvestada tuleb, et selline inimene võib töötada – ja seega ka ööbida – mitmes erinevas linnas sama nädala jooksul, on reaalajas andmeid koguda raske ja ka tarbetu. Selle rühma elukohaandmete kogumise eesmärk vajab ka põhjendust. Selline töötaja võib põhilise elukoha anda üles omavalitsuse täpsusega, viidates kohale, kus ta tõenäolisemalt kõige rohkem teenuseid kasutab. Seda rühma motiveerib kindlasti see, kui omavalitsus, kuhu ta end registreerib, tagab talle tasuta ühistranspordi soovitud linnas või soodustuse linnadevahelistel liinidel.

Selle rühma otsused elukoha andmeid esitada ei sünni nö vabal tahtel. Mitte-elukohajärgne omavalitsus võib nendega manipuleerida maksutulu nimel ja tööandja maksude kokkuhoiu pärast. Vähese sissetuleku ja teadmistega inimesed lähevad skeemitamisega kaasa ja kuulavad sõna. Näiteks ei loeta tööandja kulutusi töötaja majutamisele tulumaksuseaduses erisoodustuseks (st, et ei lisandu tulu- ja sotsiaalmaksu), kui töötaja elukoht on vähemalt 50 km kaugusel töökohast. Töötaja ja tööandja huvides on töötaja kaugemale sisse kirjutada, et kuludelt kokku hoida. Et selle rühma sissetulekud on väikesed, on küll üsna tõenäoline, et nad elavadki suurlinnast kaugemal, kus elamiskulud on madalamad. Tööandja majutab kollektiivi aga sageli tervikuna ühes kohas kaugusest hoolimata, sest nii on mugavam neid objektile kutsuda (ka transport on ühine ja seetõttu soodsam).

E- kirju on see rühm valmis saama, aga selle abil nad ametnikega ise ei suhtleks. Pigem tulevad nad asutusse kohale või helistavad.

TEHNILISED TAKISTUSED

Kevadel ja sügisel 2020 tehtud intervjuude käigus palusime respondentidel võimalusel ka oma arvutis elukohaandmete esitamine läbi mängida. Lühi- või fookusgrupiintervjuude käigus läbimängu ei tehtud. Pikemates veebiintervjuudes saime seda paluda, sest inimene vestles meiega arvuti vahendusel. Selgitasime inimestele, millal oma ekraani jagada ja millal mitte ning palusime oma teekonna iga sammu kõva häälega kirjeldada. Niimoodi dokumenteerisime inimeste raskusi elukohaandmete esitamisel ja mõtestasime, millised valikud on andmeid esitades intuitiivsed ja lihtsad. Alustasime harjutust nii, et palusime inimesel määratleda koha, mille kaudu ta elukohaandmeid muutma või esitama hakkab. Üldjuhul toksiti Google'isse (või mõne muu veebibrauseri) otsingusse sisse märksõnad „elukohaandmete muutmine" või muu taoline sõnapaar, osad teadsid suunduda kohe rahvastikuregistri kodulehele (või trükkisid Google'isse sisse „rahvastikuregister"). Teekonna oleme üles joonistanud järgnevale joonisele (Joonis 22) valgusfoori värvikoode kasutades. Rohelisega on välja toodud nö ideaalteekond, millel takistusi ei esinenud. Kollasega on märgitud eksirännakud ehk sagedasti esinevad takistused või teekonda pikendavad sammud ja punasega sellised tõrked, mille puhul jäi elukohaandmete esitamine tegemata.

JOONIS 22. ELUKOHAANDMETE ESITAMISE TEEKOND
Allikas: autorite kogutud andmed

Juhul kui inimene alustas Google'i otsingust, sattus ta tavaliselt kas veebilehele eesti.ee, siseministeeriumi kodulehele või rahvastikuregistri kodulehele. Siseministeeriumi kodulehelt leiti rahvastikuregistri link üsna hõlpsasti üles, kuid eesti.ee puhul tuli enne lehele sisse logida (autentida) ja alles seejärel leiti, et elukohaandmeid saab esitada hoopis rahvastikuregistri leheküljel. Sinna suundudes tuli veelkord sisse logida. See kahekordne autentimine tekitas intervjueeritute virtuaalsel teekonnal kõige rohkem pahameelt ja seda peeti tüütuks („*Miks ma pean jälle sisse logima?!*").

Kui rahvastikuregistrisse sisse saadi, tuli tavaliselt esimesena ette nõue oma andmed üle vaadata ja vajadusel ajakohastada. Paljud arvasid, et selle sammuga saidki nad oma elukohaandmed ära uuendatud ja rohkem midagi rahvastikuregistris täitma ei pea. Andmete ülevaatamisel ei saanud mitmed vastajad aru ka sellest, miks peavad nad ise oma haridustaset uuendama – miks riigi registrid omavahel infot ei vaheta (EHIS ja RR)? Vastajad ei saanud samuti aru, milleks küsitakse andmeid rahvuse kohta. Ainult statistika tegemine ei tundu piisav otstarve. Kui emakeele andmevälja kasutataks selleks, et ametnik pöörduks nende poole emakeeles, oleks sellel mõte. Nii rahvust kui emakeelt on segaperekondadest inimestel keeruline määratleda, seda enam, et valida saab ainult ühe (see riivab mitmerahvuselist, mitmekultuurilist identiteeti). „Vaid üks on õige" valik võib emotsionaalselt haavata mitmeid inimrühmi, kelle identiteet väljendub mitme kultuuri, rahvuse ja paiga koosmõjus. Haridust märkides tuli veebilehitseja aken väiksemaks teha, et valikuvariandid üldse ekraanile mahuks ja oleks võimalik sobivat valida. Mitmel korral tekkis ütluspõhiste andmete (rahvuse, emakeele ja hariduse) esitamisel visuaalseid häireid – valitud vastus ei muutunud väljal nähtavaks, kuigi salvestamise järel olid soovitud andmed näha.

Rahvastikuregistris klikkisid katseisikud elukohaandmete esitamise koha otsides lahti mitmeid teise sisuga alarubriike, enne kui jõudsid õige rubriigini „Elukoht". See näitab, et õige rubriigi ülesleidmine ei olnud esmakordse külastaja jaoks intuitiivne, õige koht leiti üles kas katse-eksitusmeetodi või intervjueerija juhendamise abil. Rahvastikuregistris leidsid paljud vastajad enne „Elukohaandmete" rubriiki jõudmist üles lisa-aadressi välja. Paljud ei olnud lisa-aadressi esitamise võimalusest varem teadlikud ja nendel juhtudel intervjueerijad selgitasid selle otstarvet. Paljud otsustasid endale ka kohe lisa-aadressi lisada ja osa vastajatest arvas, et kui lisa-aadress ära täita, siis sellega ongi elukohaandmed uuendatud. Õiges elukohaandmete esitamise rubriigis aadressivalik mitmetel juhtudel ei töötanud, katseisikud ei saanud aru aadressi järjestamise loogikast. Mõnedel juhtudel ei saanud korterinumbrit sisestada, kuupäevade märkimisel tekkis tõrkeid ja tuli mitu korda proovida, enne kui register sisestatut aktsepteeris. Mõnel juhul jäi läbimäng ka pooleli, sest sisselogimine ei õnnestunud, lehekülg jooksis kokku või ei leidnud elukohaandmete esitamisel register aadressi üles. Kuna elukohaandmete esitamine ei ole inimesele kriitilise tähtsusega, siis tehnilisi probleeme tuleb vältida, sest nende esinedes jätavad inimesed esitamise pooleli ja ei pruugi hiljem registrisse naasta. Mitmeid takistusi leidsime ka teistes elukohaandmete esitamise viisides, nt ei kasutata Eestis ingliskeelse elukohateate kõrval venekeelset.

Nüüdseks on Rahvastikuregistri rubriikide loogika ja struktuur juba muutunud ja seega ka mitmed kirjeldatud takistused lahendatud. Sellest hoolimata annab see intervjuude põhjal koostatud teekond aimu, kuidas tavakasutaja e-registrites orienteerub ja millised sammud on talle intuitiivsed.

ETTEPANEKUD

Selles uuringus otsisime vastust küsimustele:

- **ELUKOHAANDMED: Kuidas panna inimesed oma õiget elukohta registreerima?**
- **E-POSTI AADRESS: Kuidas saada inimesed enda e-posti aadressi üles andma, et ametnikud saaksid inimestele saata kirju elektroonilisel teel?**

Meie lähtekoht oli see, et populatsioon koosneb mitmesugustest rühmadest, mis vajavad iseomaseid lahendusi lähtuvalt sellest, mis on nende inimeste agentsus elik toimimisvõime ja kuidas nende vajadused suhestuvad riigi ja omavalitsuste loodud teenuste ja hüvitiste reeglite süsteemiga elukohaandmete ümber. Otsisime lahenduskäike neljast vallast: teavitamisviisidest, barjääridest, mida vähendada, ahvatlustest, mida luua e-teenuseid parendades ja täiendavast toest või abist inimestele, mille abil jõuaksid registrisse rohkem õiged andmed.

Analüüsist selgus, et lisaks füüsilisele mobiilsusele on mitmekesine ka virtuaalsete suhtluspraktikate ampluaa. Kolmanda tegurina tunnustame lahenduste väljapakkumisel ka inimeste vaimse ruumi ehk kohaidentiteedi eripärasid. Inimesed, kes tegutsevad lähestikku füüsilises ruumis, võivad tegutseda ühitamatutes virtuaalsetes ruumides ja samal ajal tunnustada täisväärtuslikuks eluks kriitilise ruumina hoopis seda ruumi, milles nad oma mõtetes viibivad, kui mõtlevad enda tulevikuĺe, minevikule või korda minevatele suhetele. Tulenevalt sellest, kuidas need kolm ruumidimensiooni omavahel lõimusid, mõtestasid ka meie intervjueeritud seda, mis on elukoht. Vähemalt lähiaastatel ei ole näha, et need ruumid hakkaksid omavahel paremini kattuma. Kaugtöö tegijate arv ja mobiilse renditööjõu osakaal on suurenenud nagu ka kärgperede osakaal ja perede vajadus jaguneda mitme elukoha vahel kasvõi isolatsioonikohustuse tõttu.

Teoreetilistele eeldustele analüüsi järel otsa vaadates saab öelda, et need leidsid enamjaolt kinnitust. Näiteks selgus, et kuni elukohaandmetega ei kaasne arvestatavaid eeliseid või piiranguid, ei pälvi mõte andmeid uuendada lihtsalt statistika (rahvaloenduse) pärast inimeste toetust (planeeritud tegevuse teooria). Näiteks räägiti 2020. aasta kevadel elukohaandmetest varasemaga võrreldes palju rohkem, sest elukohaandmete alusel piirati inimeste liikumist. Vajadusest elukohaandmeid uuendada võib inimesi teavitada, kuid see ei too kaasa arvestatavat õigete elukohaandmete osakaalu tõusu. Seetõttu võiks teavituse siduda mõne teemaga, mis avalikkuses sesoonselt kõneainet pakub. Näiteks tuludeklaratsiooni esitamise või kohalike valimiste periood. Selgus ka, et kui inimesel on elukohaandmete tõttu midagi kaalul, siis märkamatud muudatused valikute arhitektuuris ei kasvata märkimisväärselt soovi andmeid esitada (nügimise käsitlus). Kui inimene jääb vaikimisi valikute tõttu ilma näiteks toetusest, siis pettub ta oma omavalitsuses või riigis. Praktikate teooriate eeldused aitasid mõista, et inimesed ei omanda jooksult uusi harjumusi, vaid esitavad elukohaandmeid väljakujunenud tegevuste raamides. Seega tuleb andmete uuendamise võimalused ühitada juba olemasolevate harjumustega (näiteks mõelda e-riiki arendades välja ka lihtsad otseteed elukohaandmeteni või küsida elukohaandmeid mõne rutiinsemat laadi tegevuse käigus – tuludeklaratsiooni esitades, juhilube taotledes jm).

Me harutasime mitmekesiste sotsiaalsete rühmade vajaduste ja võimaluste eeldused esitada õigeid andmeid lahti ja kirjeldasime need ära. Tabelis 15 on soovitused rühmakaupa ära toodud. Selleks, et saada registri elukohaandmed suurel mahul täpsemaks, tuleb kasutada mitut lahendust korraga sotsiaalsete rühmade mitmekesisust arvesse võttes – ei ole näha, et vaid mõne üksiku rühma baasil saaks populatsiooni lõikes piisaval määral õigete andmete esitajate määra suurendada.

Igal inimese tegevusse sekkumise võttel on oma puudujäägid. Toome joonisel 23 välja ettepanekud, kuidas neid puudujääke leevendada või sekkuja kasuks pöörata. Kui elanikke kohustada, kuid samas nende vajadusi ignoreerida, ühinevad inimesed „ühise vaenlase" vastu üsna loominguliselt. Tekivad äriskeemid sobivate elukohaandmete esitamiseks, inimesed jätavad telefoni koju, et nende liikumist ei saaks jälgida, tööandja sunnib töötajat valeandmeid esitama jne. Seetõttu tasub kohustavaid meetmeid kehtestades arvesse võtta, mida inimesed valesid andmeid esitades tegelikult taotlevad ja neile see tagada – näiteks soov demonstreerida oma sidet sünnikohaga, saada vanemahüvitist ka sel ajal, kui nad pikemalt teises riigis elavad jne. Kui elanikke kohustada andmeid esitama, kuid järeleandmisi mitte teha, tasub talle jätta võimalus määratleda andmed oma vajaduste järgi kord nii, kord naa (nt nooremad lapsed vajavad teenuseid väikelinnas, vanemad lapsed suures linnas, sest gümnaasiume väikelinnas pole).

JOONIS 23. HÜPOTEESID ELUKOHAANDMETE ESITAMISEKS KOHUSTAMISE MEETMETE TAGAJÄRGEDEST
Allikas: autorite süntees teaduskirjanduse ja andmeanalüüsi põhjal

Vabatahtlikke meetmeid kasutades tasub vaadata, millised on nende elanikkonnarühmade vajadused, kellele elukohaandmete küsimus korda ei lähe. Sellest lähtudes saab ahvatlusi mitmekesisemaks muuta. Näiteks saab jagada rohkem teavet venekeelses elanikkonnas (leevendades teabe

puudujääke), aga rõhuda kodanikutunde kõrval ka pragmaatilistele vajadustele. Paljud inimesed ei kasuta elukohajärgseid avalikke teenuseid. Aga nad võivad vajada teisi eeliseid, näiteks soodustusi linnadevahelises ühistranspordis, teavet olmeprobleemide lahendamise võimaluste kohta jms. Neid saab ahvatleda, pakkudes neile midagi, mis on neile kasulik. Paludes inimeselt midagi, millel pole tema jaoks tähendust (nt miks peab andmed esitama 14 päeva jooksul), tasub see kohustus ühitada inimese muude tegevustega. Näiteks on üürnikud ja omanikud hädas üürilepingute sõnastamisega – elukohaandmete esitamise saab siduda abiga lepingu sõlmimisel, uue kodu soetamisel tuleb käia notaris, kes saaks andmeid registrisse vahendada või lepingu sõlmijaid andmete esitamise kohustusest teavitada jne.

Iga meede inimese tegevuse kujundamiseks on ise kasuteguriga. Teavitamine on odav, aga vähetulemuslik, toetuste süsteemi korrastamine on tulemuslik, kuid väga kallis. Kesktee on kusagil vahepeal. Valisime tegevuste seast, mida oleme ühe või teise rühma juures välja käinud, välja nii soodsamaid kui kulukamaid, vähem ja rohkem efektiivseid nii, et võtta ühtlasi arvesse rahvastikurühmade vajaduste mitmekesisust. Kujutame neid graafiliselt koos selgitustega järgmisel joonisel (joonis 24). Üksikasjaliku kokkuvõtte leiab järgmiselt leheküljelt.

JOONIS 24. KESKSED ETTEPANEKUD ÕIGETE ELUKOHAANDMETE OSAKAALU SUURENDAMISEKS

Allikas: autorite süntees andmeanalüüsi põhjal

TABEL 15. ETTEPANEKUD RÜHMADE KAUPA

VIRGALE SUAB VITSALIIGUTUSEST, TUIM EI TUNNE TEIBASTKI

RÜHMAD	TEABEKANALID						SUUNAMISED JA HOIATUSED									E-TEENUS		TEENUSTE ÜMBERTEGEMINE			TÄHELEPANU PÄLVIMINE			
Rühmad on järjestatud agentsuse järgi suuremate võimetega rühmadest väiksemani. Esimesed rühmad on statistiliselt väiksemad, viimased suuremad.	Üldhuvi meediakanalid (ERR, Delfi jms)	Vallaleht, kohalikud teabestendid jm kohalikud kanalid	FB-rühmad (eestlased välismaal, kooli FB, jne)	Ühistransport, peatused, tanklad, välireklaam	Sotsiaal- ja kultuuritöötajad	Reisimise infosüsteemid, terminalid	Mobiiloperatorite hoiatused ametliku elukoha- ja viibimise koha lahknevuse kohta	Ettevõtte/ MTÜ majandusaasta aruanne	Üürilepingute sõlmimise keskkond luua, notaris informeerida või registreerida (kinnisvara ost)	Ühiselamute ja õppeasutuste lepingute sõlmimise süsteemid ühendada	Juhi(ka jahi-, relva-)lubade taotlemise ajal	Kui seab automaatteavitusi riigi infosüsteemides (maksud, juhiload), suunata RRi; *Digital Twin*	Digilugu, e-kool jm infosüsteemid, mille kaudu suunata rahvastikuregistrisse (RRi)	Tööleping sõlmimine, tööandja, TÖR	Pangaleping, pangateenused	Ametlik suhtlus e-posti asemel eesti.ee-sse, vestlusrobotid kasutusse, Bürokratt	Register hoiatab ümberregistreerimise ohtude eest (oht kaotada hüvitisi), soovitab lahendusi	Koolikoha eelistus täita eraldi platvormil või anda rohkem võimalusi läbi rääkida, määratleda kool lisa-aadressi põhjal, koolikoht tagada Eestisse tagasikolimise ajaks jne	Valitud teenuste ja hüvitiste saamise reeglid siduda lähi elukohaandmetest	Maksude jaotamine mitme omavalitsuse /riigi vahel või teenuste tasaarveldused	Valimised, kaasav eelarve, tuludeklaratsioon (tähelepanu võitmise perioodid)	Alternatiivsed kodukoha toetamise paketid tulumaksu asemel, varivalimised, kodanikuühenduste toetamise kampaaniad	Materiaalsed boonused	Elukoha kontroll, trahvid
1.1-1.2 Sõnakuulelikud ja pädevad (2 rühma)	X					X	X	X	X	X	X	X	X								X			
2.1 Mandril elavad mehed ja naised, kelle juured on saartel	X			X							X		X					X		X	X	X		
2.2 Vabakonna taustaga kahepaiksed mehed (linn ja maa)	X	X					X	X			X	X	X					X	X	X	X	X		
2.3. Kohaliku kogukonna edendajad	X	X						X													X			
2.4 Hobide või töö tõttu mobiilsed mehed								X			X			X						X				
3.1 Mobiilsed ja mitmepaigalised naised (spetsialistid)	X		X			X	X					X	X			X	X	X	X	X				
3.2 Mobiilsed ja mitmepaigalised mehed (oskustöölised)						X	X				X	X		X										
3.3 Püsimatud ja juurdumata noored			X	X		X			X	X	X		X	X	X	X	X				TD		X	
3.4 Kliimapendeldajad	X		X			X	X					X	X			X	X	X		X	X			
3.5 Noored töö ajal mobiilsed pereisad	X			X					X		X					X	X		X	X	X			
3.6 Välistöölised							X			X	X	X		X									X	X
4.1-4.4 Paigatruud ja kuulekad (4 rühma)		X			X										X								X	
4.5 Väikelinna kärgpered		X		X		X			X				X					X			X		X	
5. Väheste oskustega, teadmatud				X					X	ÜE	X			X									X	

LISAD

Lisa 1 Metoodika kirjeldus

Lisa 2 Küsitlusandmete kvantitatiivne analüüs